

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIII

Beograd

No. 3/2011

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

Roozbeh (Rudy) B. BAKER, Novi institucionalizam
i međunarodni odnosi: korak napred

Gavrilo OSTOJIĆ i Marija BLAGOJEVIĆ, Primena hegemonije
u rešavanju međunarodnih sporova oko resursa pijaće vode

Marko FILIJOVIĆ, Kineska „(velika) polarna igra“

Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ, Zloupotreba interneta u terorističke svrhe

Mihajlo VUJIĆ, The Right to Environmental Information
as a Technique for the Protection of the Environment

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: ipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 63, (2011), br. 3, pp. 337–478

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač

**Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25**

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail adresa: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača

Duško Dimitrijević
direktor

Zamenik urednika
Miroslav Antevski

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
“Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretpлата

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIII

BEOGRAD

BROJ 3/2011

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Roozbeh (Rudi) B. BAKER</i> , Novi institucionalizam i međunarodni odnosi: korak napred	343
<i>Gavrilo OSTOJIĆ i Marija BLAGOJEVIĆ</i> , Primena hegemonije u rešavanju međunarodnih sporova oko resursa pijaće vode	359
<i>Marko FILJOVIĆ</i> , Kineska „(velika) polarna igra“	392
<i>Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ</i> , Zloupotreba interneta u terorističke svrhe	417
<i>Mihajlo VUČIĆ</i> , Pravo na ekološku informaciju kao tehnika zaštite životne sredine (na engleskom)	449
PRIKAZI KNJIGA	466

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIII

BELGRADE

No. 3/2011

CONTENTS

ARTICLES

<i>Roozbeh (Rudy) B. BAKER</i> , New Institutionalism and International Relations: A Step Forward	343
<i>Gavriilo OSTOJIĆ and Marija BLAGOJEVIĆ</i> , Use of Hegemony in Settlement of International Disputes over Sources of Drinking Water ..	359
<i>Marko FILIJOVIĆ</i> , The Chinese “(Big) Polar Game“	392
<i>Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ</i> , Abuse of Internet for Terrorist Purposes	417
<i>Mihajlo VUČIĆ</i> , The Right to Environmental Information as a Technique for the Protection of the Environment (in English)	449
BOOK REVIEWS	466

*Roozbeh (Rudy) B. BAKER*¹

UDK: 341.238.001.6
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 3, str. 343–358
Izvorni naučni rad
Septembar 2011.
DOI: 10.2298/MEDJP1103343B

NOVI INSTITUCIONALIZAM I MEĐUNARODNI ODNOSI: KORAK NAPRED

APSTRAKT

Revolucija koju je šezdesetih godina prošlog veka doneo biheviorizam, i koja je u potpunosti prožela društvene nauke, posebno u oblasti političkih nauka i sociologije, dovela je do nezainteresovanosti za proučavanje institucija i njihove strukture. Osamdesetih godina javio se, pak, novi pokret u društvenim naukama, pokret koji je ukazao na značaj centralnosti institucionalne analize u proučavanju politike i društva, i obnovio izučavanje institucija kao ključne varijable. Nazvan Novi institucionalizam, ovaj pokret u velikoj meri uticao je na usmerenje istraživanja u političkim naukama i sociologiji. Nažalost, mnogi teoretičari i praktičari međunarodnih odnosa su ignorisali Novi institucionalizam, iako je on došao do novih saznanja i proizveo koristan skup metoda koji bi u svakom smislu mogli biti od značaja za teoriju međunarodnih odnosa.

Ključne reči: međunarodni odnosi, teorija, politika, Novi institucionalizam.

UVOD

Pokret Novi institucionalizam, koji je kasnih osamdesetih godina prošlo veka zahvatio oblast političkih nauka i sociologije, ponovo je, unutar navedenih oblasti, probudio interesovanje za proučavanje institucija i njihove strukture. U velikoj meri, ta dva pitanja bila su zanemarivana nakon

1 Prof. dr Roozbeh (Rudy) B. Baker, gostujući profesor prava na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu; doktorirao pravo na Univerzitetu u Ilinoisu SAD; E-mail adresa: rudy.baker@yahoo.com

revolucije koja je zahvatila društvene nauke 1960. godine. Iz temelja Novog institucionalizma, koji je naglasio centralnu ulogu institucija kod formiranja preferenci, izrodiće se dve škole. Prva škola (Istorijski institucionalizam), na koju su se uglavnom oslanjali politikolozi, bavila se pozadinom institucija, kako bi se bolje razumele norme koje su se sprovodile unutar datih institucija. Druga škola (Sociološki institucionalizam), na koju su se uglavnom oslanjali sociolozi, bavila se složenim mrežama socioloških i ekonomskih odnosa, kako bi se razumelo formiranje preferenci unutar institucija. Obe škole unutar Novog institucionalizma generisale su koristan skup metoda kao i bogati izvor saznanja, koji bi mogao biti od velike koristi za teoriju međunarodnih odnosa. Nažalost, teoretičari i praktičari međunarodnih odnosa u velikoj meri ignorišu ovaj pokret. Makro analiza, koju u tolikoj meri koriste u istraživanju međunarodnih odnosa, savršeno je okruženo za istraživanja unutar Novog institucionalizma, koje bi, spajanjem analize na makro i mikro nivou, moglo unutar oblasti međunarodnih odnosa baciti novu svetlost na odnos između domaćih i sistemskih faktora.

1. TEMELJNI PRINCIPI NOVOG INSTITUCIONALIZMA

Obe škole Novog institucionalizma, Istorijski i Sociološki institucionalizam, dele određene temeljne principe i imaju zajedničke korene. Zaista, pojavu Novog institucionalizma i njegov uspon možemo pratiti još od revolucionarnih radova sociologa Džejsma Marča (James G. March) i Johana Olsena (Johan P. Olsen),² koji su po prvi put naveli faktore distinkcije između Novog institucionalizma i njegove stare „varijante“. Potom su odlučili da ustanove osnovne principe datog pokreta.

A. Stari institucionalizam

Interesovanje za funkcionisanje i efekat institucija uvek je interesovalo one koji su se bavili politikom. Naročito su politikolozi kroz istoriju gledali na političke institucije kao na bitne faktore u organizovanju kolektivne akcije.³ „Stari“ institucionalizam posmatrao je političke institucije kao one ustanove koje zajedno određuju političko ponašanje tkanjem složene strukture normi

2 Videti: James G. March and, Johan P. Olsen, “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life“, *The American Political Science Review*, No. 78, 1984; James G. March and, Johan P. Olsen., *Rediscovering Institutions*, The Free Press, New York, 1989.

3 James G. March and, Johan P. Olsen, (1984), op. cit., p. 735.

koja je služila da ograniči individualni izbor i akciju,⁴ tako da su političke institucije, pod „starim“ institucionalizmom, viđene kao veoma važne u njihovom uticaju na individualne akcije i povlastice. Stupanjem bihejviorizma u društvene nauke 1960. godine, „stari“ institucionalizam ustupio je put pristupima koji su se fokusirali isključivo na razumevanje političkih ishoda, kao skupa individualnih ponašanja zasnovanih na namernim izborima.⁵

B. Novi institucionalizam

Novi institucionalizam preuzeo je pretpostavke starog institucionalizma i fokusirao se na njihovo jako naučno utemeljenje. Snažno reagujući na bihejviorističku revoluciju, koja je zahvatila društvene nauke 1960. godine, i pokret racionalnog izbora koji je usledio, novi institucionalisti tražili su novi pristup u razumevanju političkih akcija, pristup koji bi vratio značaj ulogi koju vrše političke institucije.⁶ To je delimično moglo da se uradi prihvatajući činjenicu da je ljudska racionalnost okovana ili „ograničena“. Ljudska racionalnost zavisila je od konteksta, u smislu da je proizvod sredine u kojoj je nastala.⁷ Institucije, kao „skupovi međusobno povezanih pravila i rutina, koje definišu odgovarajuće aktivnosti u vezi sa odnosom između uloga i situacija“,⁸ bile su ključ za razumevanje kako pojedinci oblikuju svoje preferencije ne putem kalkulacija kako maksimizirati „vrednosti“ i/ili „očekivanja“ (kako tvrdi teorija racionalnog izbora), nego putem „pravila ponašanja, normi, uloga, fizičkih angažmana“, koja obuhvataju institucionalnu strukturu njihovih sredina.⁹ Preferencije se nisu ticale samog procesa izbora (npr. koji izbori su bili u ponudi), nego su se više ticale normi sredine u kojoj su nastale.¹⁰ Preferencije su mogle da se promene na osnovu promene norme — a kao takve, bile su „ni stabilne ni egzogene“. ¹¹ Institucije su bile važne jer su prilično često bile osnova u kojima su se norme kreirale i definisale. Za razliku od „starog“ institucionalizma, gde su se institucionalne

4 Videti: Sheldon S. Wolin, *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1960.

5 James G. March and Johan P. Olsen, (1984), op. cit., pp. 735–736.

6 James G. March and Johan P. Olsen (1989), op. cit., p. 4.

7 Ibid., pp. 11–14.

8 Ibid., p. 160.

9 James G. March and Johan P. Olsen, (1984), op. cit., p. 741.

10 Ibid., p. 739.

11 Ibid.

norme mogle ograničiti na pojedinačne preferencije, Novi institucionalizam video je institucije kao nezavisne sile za oblikovanje nezavisnih ljudskih jednakosti. Uzimajući sve to u obzir, institucije su morale biti shvaćene kao nešto više od „jednostavnog ogledala društvenih snaga“. ¹² Institucije su mogle, s vremena na vreme, da imaju autonomni karakter i da delaju u skladu sa jasno određenim ciljem, budući da su se različite slične individualne preferencije unutar njih stapale u jednu. ¹³ Od ovako složenih principa Novog institucionalizma, koji je osnovan od strane Marča i Olsena, dve različite škole morale su se pojaviti, jedna ukorenjena u političkim naukama, a druga u sociologiji.

2. ISTORIJSKI INSTITUCIONALIZAM

Istorijski institucionalizam, jedan od dve glavne škole Novog institucionalizma koje su nastale na temeljima radova Marča i Olsena, pokušao je da objasni razlike unutar preferenci koje generišu različite institucije širom nacionalnih i transnacionalnih granica. Ograničeni uglavnom na politikologe i stručnjake za javno pravo, koji izučavaju uticajne vladine agencije, kao i njihove uticaje na javnu politiku, istorijski institucionalisti nastojali su da objasne kako i zašto slične vladine agencije mogu da funkcionišu na potpuno drugačiji način, ne samo unutar domaćih granica već i preko njih. ¹⁴ Prihvatanje koncepta ograničene racionalnosti, onako kako su ga zamislili Marč i Olsen, i stvaranje mnoštva dominantnih tema, istorijski institucionalisti gledali su institucije kao ključ u oblikovanju prednosti individualnih aktera. Na ovaj način, institucionalna struktura imala je direktan uticaj na uslove i realnost političkih situacija, i tako ostavila „trag na političke rezultate“. ¹⁵ Ispitivanje nije zaustavljeno unutar samih institucija. Kako bi se u potpunosti mogao razumeti institucionalni kontekst stvaranja i oblikovanja preferenci, trebalo je takođe razumeti političke faktore koji su uticali na strukturu i autoritet pojedinačnih institucija, i koji su svoju ulogu videli kao deo šireg sistema. ¹⁶ Sintagma *istorijski institucionalizam* bila je

12 Ibid.

13 Ibid.

14 Videti: Kathleen Thelenand Sven Steinmo, “Institutionalism in Comparative Politics”, in: Sven Steinmo, Kathleen Thelen, and Frank Longstreth, eds, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

15 Ibid., p. 9.

16 Tom Ginsburg, and Robert A. Kagan, “Institutionalist Approaches to Courts as Political Actors”, in: Tom Ginsburg i Robert A. Kagan, eds, *Institutions & Public Law: Comparative Approaches*, New York: Peter Lang Publishing, 2005, p. 2.

savršena za opisivanje pripadnika ove škole, zbog toga što su smatrali da će, ukoliko se ne ispita pozadina institucije koja se izučava, analiza koja treba da objasni koje preferencije nastaju, i zašto, biti nemoguća.¹⁷ Dok je pristup zasnovan na istorijskom kontekstu lišio istorijske institucionaliste „univerzalnog kofera s alatom“ sačinjenog iz opštih pretpostavki koje su se mogle primeniti na činjenične obrasce (u smislu teorije racionalnog izbora), ipak je dozvolio razvoj čvrstih hipoteza, ukorenjenih u empirijskom materijalu koji se izučava.¹⁸ Koristeći navedene inovativne tehnike i shvatanja, prošla decenija postaje svedok pionirskih istraživanja izvršenih na osnovu metoda koje predlaže Istorijski institucionalizam: kako od strane politikologa koji proučavaju uglavnom uticajne vladine institucije, tako i grupa stručnjaka javnog prava, koji proučavaju ulogu sudova isključivo kao političkih agencija.

Politikolozi koji se služe metodama Istorijskog institucionalizma kako bi izučavali uticajne državne institucije, nagrađeni su bogatim skupom zaključaka koji su poslužili da se dalje ojača Novi institucionalizam. U okviru nedavnih ispitivanja američke politike zapošljavanja od Nju dila (New Deal) preko Reganove vladavine, korisne pouke su proizašle o tome kako je institucionalno uređenje uticalo na izbor i preferencije donosilaca odluka.¹⁹ Nepotpunost američkih političkih institucija, (dvodomnog Kongresa, izvršne, zakonodavne i sudske vlasti, čije su moći „kontrolisale“ i „uravnotežavale“ jedna drugu, takmičeći se sa državom kao i federalnim nivoima vlasti) proizvelo je okruženje u kojem se politička opozicija može lako mobilisati, čime su se donosioci odluka podsticali da usvoje skraćeni vremenski rok za izradu politike, kao i kratkoročne koalicije za njenu implementaciju.²⁰ Institucionalno uređenje američkog političkog sistema poslužilo je za oblikovanje one vrste politike koju su američki zakonodavci skloni da favorizuju (tj. one koja nudi kratkoročnu dobit naušrb dugoročnoj koristi), kao i metoda za njihovo sprovođenje (kratkoročne koalicije koje su slabe i posebno izdate, ali zato su i lakše za mobilisanje). U okviru takvog jednog institucionalnog konteksta, politika koja teži reformama postojećih institucionalnih struktura, ili izgradnji novog institucionalnog prostora, ignoriše se u korist onih koji distribuišu korist preko postojećih institucija ili izvan njih (npr. kroz privatni sektor).²¹

17 Kathleen Thelen and Sven Steinmo, op. cit., pp. 8–9.

18 Ibid., p. 12.

19 Ibid., p. 193.

20 Ibid., p. 193.

21 Ibid.

Uvođenjem u upotrebu termina „ograničena inovacija“ nauka želi da tvrdi da će nova ideja biti uspešna onoliko koliko je kompatibilna u institucionalnim okvirima u kojima je i započeta.²² Takav način gledanja na ono što utiče na institucionalno uređenje i formiranje može da ponudi bolji analitički uvid u političko odlučivanje u raznim okruženjima.

Slično novije istraživanje fokusiralo se na posmatranje institucionalnog uređenja u komparativnom kontekstu. U jednoj komparativnoj studiji o aktivnostima sindikata i mobilizacije u Švedskoj, Norveškoj, Francuskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu, postavljeno je pitanje zašto je sindikalno članstvo i regrutovanje očigledno snažnije u Švedskoj nego u ostalim navedenim zemljama?²³ Nije imalo puno smisla to što se upravo Švedska mogla pohvaliti najaktivnijim sindikalnim pokretom, a bila je poslednji industrijalista u grupi. Odgovor je ležao u istraživanju onih institucionalnih struktura koje su stajale iza isplate naknade za nezaposlenost, kao i načina na koji je sprovođenje švedskog „Gent“ (Ghent) sistema,²⁴ gde su beneficije za nezaposlene isplaćene preko sindikata a ne države, pružilo podsticaj za švedsku radničku klasu da se ujedini.²⁵ Učvršćivanjem interesa onih snaga koje su posvećene instituciji („Gent“ sistem je služio da učvrsti moć sindikata, podstičući radnike da im se pridruže), i sama institucija je postala „učvršćena“.²⁶ Ovaj koncept samo-učvršćivanja može da bude dobar osnov za dalja istraživanja ponašanja, uglavnom autonomnih institucionalnih tela. Naročito, uslova pod kojima mehanizam „samo-učvršćivanja“ može da bude ojačan ili oslabljen od strane vanjskih faktora.

Stručnjaci za javno pravo koji koriste metode Istorijskog institucionalizma za proučavanje sudova u širem političkom kontekstu (za razliku od pravnih stručnjaka koji izučavaju pravo u okviru individualnog prava), u velikoj su meri doprineli jačanju pozicije Novog institucionalizma u okviru političkih nauka. Fokusiranjem na jedinstvenu poziciju sudova kao specijalizovanih vladinih agencija, naročito u periodu posle „trećeg talasa“ demokratskog razvoja širom Istočne Evrope i Afrike, stručnjaci su nedavno otkrili nivo međusobnog uticaja

22 Ibid., pp. 192–195, 199–203.

23 Videti: Bo Rothstein, “Labor Markets and Working Class Strength”, in: Sven Steinmo, Kathleen Thelen, and Frank Longstreth, eds, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

24 Nazvan po gradu iz Belgije u kojem je sastavljen.

25 Bo Rothstein, (1992), op. cit., pp. 46–50.

26 Ibid., p. 51.

institucija između pravosudnih aktera i drugih političkih agencija u novim demokratijama.²⁷ Razvijanjem sofisticiranih statističkih modela, zasnovanih na generalizovanom institucionalnom okviru,²⁸ ovo istraživanje je uspelo da ponudi ubedljiv dokaz kako i kada su novo-ovlašćeni visoki sudovi bili toliko puni pouzdanja da ostvare svoja nova ovlašćenja, u odnosu na slučajeve koje nisu podržali u strahu od odmazde od strane drugih institucionalnih aktera unutar sistema.²⁹ Po svemu sudeći, rezultati ukazuju na to da će se visoki sudovi, u novom vanrednom demokratskom sistemu, fokusirati na ostvarivanje svojih ovlašćenja u oblastima politike, gde postoji široko rasprostranjena saglasnost među svim institucionalnim akterima sistema.³⁰ U oblastima politike, gde postoji značajna nesaglasnost, visoki sudovi će se kloniti datog pitanja i pokušati da izbegnu upotrebu svojih povlastica.³¹ Ovi važni rezultati će pomoći da se bolje objasne dugoročni efekti koje demokratizacija može imati na političke institucije i na složenost međusobnih odnosa političkih institucija unutar novoformljene sredine.

S obzirom na zainteresovanost za supra-nacionalne međunarodne aktere i njihov odnos prema tradicionalnim pojmovima nacionalne države, jedno slično istraživanje ističe značaj Evropske unije (EU) a naročito Visokog suda Evropske unije, odnosno Evropskog suda pravde (ESP).³² Ova istraživanja su analizirala uticaj sudske prakse Evropskog suda pravde o članu 28 *Rimskog ugovora*, kojim je uspostavljeno slobodno kretanje robe preko granica država članica (na taj način su eliminisane trgovinske barijere unutar Evropske unije). Istražujući institucionalnu sredinu unutar koje ESP funkcioniše (na osnovu primene člana 28), uočeno je da su slabost mehanizma kreiranja politike unutar Evropske Komisije i Saveta Evrope³³ (zbog zahteva o jednoglasnosti među članicama), zajedno sa „slabim sistemom kontrole“ koji Evropska

27 Videti: Lee Epstein, Jack Knight and Olga Svetsova, “The Role of Constitutional Courts in the Establishment and Maintenance of Democratic Systems of Government”, *Law & Society Review*, No. 35, 2001, pp. 117–164.

28 Ibid., pp. 127–131.

29 Ibid., pp. 156.

30 Ibid.

31 Ibid.

32 Videti: Alec Stone Sweet, “Judicial Authority and Market Integration in Europe”, in: Tom Ginsburg and Robert A. Kagan, eds, *Institutions & Public Law: Comparative Approaches*, New York: Peter Lang Publishing, 2005.

33 Koji zajedno čine izvršni organ Evropske unije.

Komisija i Savet Evrope imaju nad ESP, doveli do kreiranja praznog političkog prostora koju bi ESP mogao da popuni bez rizika od odmazde.³⁴ Kao takav, počevši sa slučajem *Procureur du Roi v. Dassonville*,³⁵ ESP (koji je zakoračio u vakum stvoren od strane institucionalizovane nesposobnosti Evropske Komisije i Saveta bezbednosti da deluju) je počeo, putem svoje uticajne sudske prakse, da uvodi režim rigoroznih izvršenja člana 28.³⁶ Putem ovih saznanja o institucionalnoj dinamici koja podstiče transnacionalne aktere da stupe u one političke oblasti koje su domaći akteri napustili, mogu se dobiti nova saznanja o složenim i ponekad međuzavisnim nacionalnim i transnacionalnim podelama aktera.

3. SOCIOLOŠKI INSTITUCIONALIZAM

Sociološki institucionalizam, druga od dve glavne škole unutar Novog institucionalizma koje su zasnovane na temeljima rada Marča i Olsena, svoju osnovu uglavnom nalazi u sociologiji, udaljavajući se od ideje o ograničenoj racionalnosti, koju su podržavali Marč i Olsen u svojim analizama. Sociološki institucionalisti u potpunosti su odbacili koncept racionalizma, u korist pristupa koji se bavio „očekivanjima“, odnosno idejom da akteri povezuju očekivano ponašanje sa „određenim situacijama“ zasnovanim na postojećim sociološkim konvencijama koje nalažu odgovarajuće reakcije.³⁷ Institucije su definisane kao nešto što je iznad običnih standarda, normi i struktura organizacije. Društvene konvencije, ukorenjene u tradiciji i praksi mogle bi predstavljati „instituciju“ za potrebe analize.³⁸ Međusobna povezanost ovih ideja jeste pojam „ukorenjenost“, stav da je individualno donošenje odluka proizvod individualne „ukorenjenosti“ u složenim mrežama društvenih i ekonomskih odnosa.³⁹ Ovi odnosi su toliko sveobuhvatni da većina pojedinaca nije mogla da se suoči oči u oči sa njihovim postojanjem u svakodnevnicu života — „ukorenjenost“ u ovom

34 Alec Stone Sweet, (2005), op. cit., p. 113.

35 *Procureur du Roi v. Dassonville*, Slučaj 8/74 [1974] ECR 837.

36 Alec Stone Sweet, (2005), op. cit., pp. 124–130.

37 Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, “Introduction”, in: Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, eds, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 1991, p. 10.

38 Ibid., p. 9.

39 Mark Granovetter, “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, in: Richard Swedberg and Mark Granovetter, eds, *The Sociology of Economic Life*, New York: Westview Press, 1992, pp. 60–63.

okviru je izvan svakog saznanja.⁴⁰ Pojam „ukorenjenosti“ u okviru sociološkog institucionalizma ima direktnu vezu sa odbacivanjem koncepta racionalizma od strane praktičara te škole, jer ako se pogleda šira slika društvenih konvencija i donošenje odluka kao proizvoda „ukorenjenosti“ u složenim mrežama odnosa, onda velika većina određenih obrazaca ponašanja koje bi pojedini posmatrači (npr. zastupnici teorije racionalnog izbora) želeli da okarakterišu kao iracionalne, nisu uopšte iracionalni kada bi se stavili u pravi kontekst.⁴¹

Prošla decenija okarakterisana je kao veoma plodna za praktičare jedne od škola pokreta Novog institucionalizma, a to je Sociološki institucionalizam, posebno u odnosu na efekte sistemskog nivoa na makro nivo. Studije o oblasti organizacije muzeja američke umetnosti, koje su izvedene od strane socioloških institucionalista 1920-ih i 1930-ih, pružile su važne uvide u to kako se promene na mikro nivou mogu pokrenuti preko akcija na sistemskom nivou.⁴² U pokretu unutar muzeja umetnosti, tokom prilično napetog perioda debate između poverenika muzeja i reformatora, odnosno kustosa i zaposlenih muzeja, ponašanje i akcija bili su nekonzistentno razdvojeni na osnovu institucionalnog okruženja. U odnosu na postojeće radno mesto, odnosi između kustosa/zaposlenih i poverenika „(bili) su okrenuti ka akciji“, ali ne i aktivizmu.⁴³ Tražena su aktuelna rešenja za tadašnje svakodnevne probleme, ukorenjene u „izvoru sredine“, a aktivizam i sukobi su izbegnuti kao neprihvatljivo ponašanje.⁴⁴ Došlo je do stapanja društveno konstruisanih konvencija i složene mreže u kojoj su funkcionisali kustosi/zaposleni, odnosno muzejski reformatori, radi promovisanja određene vrste ponašanja i povlastica (npr. aktuelna rešavanja problema) nasuprot drugim (konfrontacione; odnosno reforme orijentisane ka pristupu). Međutim, s druge strane gledano, u okviru profesionalnih organizacija koje su stvorili za sebe, ponašanje reformatora, kustosa/zaposlenih muzeja, bilo je potpuno drugačije.⁴⁵ U okviru ovog makro,

40 Thomas A. Koelble, “The New Institutionalism in Political Science and Sociology”, *Comparative Politics*, No. 27, 1995, p. 235.

41 Mark Granovetter, op. cit., p. 75.

42 Videti: Paul J. DiMaggio, “Constructing an Organizational Field as a Professional Project: U.S. Art Museums, 1920–1940.”, in: Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, eds, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 1991.

43 Ibid., pp. 285–286.

44 Ibid., pp. 286.

45 Ibid.

odnosno sistemskog nivoa organizacija,⁴⁶ koje ne uključuju muzejske poverenike u članstvo, rezultiralo je drugačijom sredinom. Bez „organizacionih nadređenika“, diskurs se razvijao u potpuno drugačijem pravcu, sa akcentom na kritičku debatu.⁴⁷ Povremeno su ove profesionalne organizacije bile u stanju da izvrše pravi pritisak i da dovedu do institucionalnog pomaka (u korist promena koje su favorizovali reformatori kustosi/zaposleni muzeja) u načinu na kojem su muzeji umetnosti bili upravljani. Na ovaj način, institucionalne promene na mikro nivou bile su pokrenute preko akcije na makro nivou. Iz ovog istraživanja o tome kako institucionalno uređenje na jednom nivou analize može uticati na institucionalni pomak na potpuno drugom nivou analize, pružaju se neverovatne mogućnosti za preispitivanje uloge koju faktori sistemskog nivoa mogu igrati u određenju ishoda mikro nivoa.

4. INSTITUCIONALNA ANALIZA U OKVIRU MEĐUNARODNIH ODNOSA

A. Neoliberalni institucionalizam

Neverovatna je činjenica da teoretičari i praktičari u oblasti međunarodnih odnosa u velikoj meri ignorišu Novi institucionalizam iako on ima mnogo toga da ponudi oblasti međunarodnih odnosa. Institucionalističke studije u okviru međunarodnih odnosa usredsredile su se na užu perspektivu, koja pojavu institucija posmatra kao direktan rezultat aktera sistemskog nivoa (npr. nacionalne države), koji pokušavaju da povećaju kapacitet svojih resursa.⁴⁸ Moć i nadležnost međunarodnih institucija zavisi od procene (koju daju akteri sistemskog nivoa) stepena u kojem ih međunarodne institucije mogu „osnažiti“, nudeći im pogodan forum za razmenu informacija koja vodi ka ulasku u „uzajamno korisne sporazume“ sa drugim akterima sistemskog nivoa.⁴⁹ Moć i domet međunarodnih institucija, samim tim, zavisi od kalkulacija aktera

46 Tj. na makro ili sistemskom nivou, u smislu da date profesionalne organizacije, strukturno posmatrano, stoje iznad raznih pojedinačnih umetničkih muzeja, u čije članstvo ulaze kustosi/zaposleni.

47 Paul J. DiMaggio, (1991), op. cit., p. 286.

48 Videti: Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

49 Ibid., p. 13; Robert O. Keohane and Lisa L. Martin, “Institutional Theory as a Research Program”, in: Colin Elman and Miriam Fendius Elman, eds, *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, Cambridge: MIT Press, 2003, p. 80.

sistemskog nivoa, koji preko njih pokušavaju da povećaju svoje interese. Institucije se, na taj način, posmatraju kao *zavisne* varijable državne akcije. Još od postanka, u ranim 80-im, takozvana „neoliberalna institucionalistička“ perspektiva definisala je uslove i obim rasprave u okviru oblasti međunarodnih odnosa o značaju institucija u razumevanju funkcionisanja međunarodnog sistema. Ovaj trend ne iznenađuje, budući da neoliberalna institucionalistička perspektiva polazi od tradicionalne predrasude prisutne u studijama međunarodnih odnosa, kako bi kategorisala svoje teorije i poglede oko centralnosti države kao primarnog aktera u analizi. Stalna relevantnost Realizma unutar studija međunarodnih odnosa (kako klasičnog tako i neoklasičnog) svedoči o deskriptivnim pojmovima moći državne centričnosti, koje ima na teoretičare i praktičare ove oblasti.⁵⁰ Zaista, podržavajući realiste i uključujući državu u analizu, neoliberalni institucionalizam usvojio je jednu od centralnih pretpostavki programa realizma.⁵¹ Kao da ova imitacija nije bila dovoljna, neoliberalni institucionalizam je, prema sopstvenom priznanju, usvojio tri od četiri centralne tačke teorije realizma.⁵² Imajući u vidu blisku sličnost neoliberalnog institucionalizma sa teorijom realizma, pitanje je koliko je data perspektiva relevantna, originalna i korisna za studente koji traže novi skup sredstava za izučavanje međunarodnog sistema.

B. Uloga novog institucionalizma u okviru teorije međunarodnih odnosa

U okviru dosadašnjeg preovlađujućeg pristupa međunarodnim odnosima, za sada je napravljen samo jedan pokušaj da se pojedini aspekti Novog institucionalizma uvedu u navedenu disciplinu.⁵³ Postojao je pokušaj od strane pionira Novog institucionalizma, Džejmsa Marča I Johana Olsena, da se ukaže na

50 Videti: Bary Buzan, „The Timeless Wisdom of Realism?” in: Steve Smith, Ken Booth, and Marysia Zalewski, eds, *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

51 Ibid., p. 55–58; James G. March and Johan P. Olsen, „The Institutional Dynamics of International Political Orders”, *International Organization*, No. 52, 1998, pp. 956–957.

52 Videti: Robert O. Keohane and Martin, Lisa L. Martin (2003), op. cit., pp. 73–74. Tri ključne tačke realizma koje je neoliberalni institucionalizam uslovio: (1) centralnost državnih aktera u međunarodnom sistemu; (2) države nastoje da povećaju očekivanu dobit u skladu sa procenom situacije u državi (države kao racionalni akteri); (3) države bezobzirno sprovode svoje interese, a opstanak je na prvom i najvažnijem mestu.

53 Međutim, treba napomenuti da je glavni teoretičar međunarodnih odnosa, Oran Jang (Oran R. Young), pokušao da ispita pretpostavku da institucije trebaju da „predstavljaju glavne

razlike između Novog institucionalizma i tradicionalnog neoliberalnog institucionalizma, koji je imao dominantan uticaj na način posmatranja institucija i njihove relevantnosti unutar date discipline. Za Marča i Olsena, Novi institucionalizam teoriji međunarodnih odnosa nudi koristan način posmatranja međunarodnog sistema, kao i interakcija unutar njega, odnosno način posmatranja koje tradicionalne teorije o međunarodnim odnosima od strane realizma i neoliberalnog institucionalizma ne mogu da pruže. Anarhija međunarodnog sistema koju realizam, a u izvesnoj meri i neoliberalni institucionalizam, podrazumevaju, ne podrazumeva se na mikro nivou nacionalne države.⁵⁴ Ovaj prekid nastavlja se pretpostavkom realizma i neoliberalnog institucionalizma da međunarodne institucije, koje reflektuju anarhijski međunarodni poredak, zahtevaju „eksplicitnu racionalizaciju“ po pitanju interesa nacionalnih država, kako bi funkcionisale.⁵⁵ Međutim, ove pretpostavke uzimaju zdravo za gotovo centralno mesto nacionalne države u okviru međunarodnog poretka, ignorišući činjenicu da se nacionalna država, još od Vestfalskog sporazuma iz 1648, ni jednom nije pojavila u okviru međunarodnog sistema. Kao ni to da kraj prošlog veka svedoči o pojavama preko-nacionalnih institucija,⁵⁶ koje su s vremena na vreme dovodile u pitanje centralnost države unutar međunarodnog sistema (kao npr. Evropska unija i povrede mnogih suverenih ovlašćenja njenih država članica).⁵⁷ Dok neoliberalni institucionalizam, za razliku od realizma, uzima u obzir porast novih transnacionalnih institucija, lekcije koje je naučio reflektuju pretpostavke od kojih polazi u samom procesu; ove pretpostavke posuđene su u velikom broju iz realizma. Prednost unošenja pogleda Novog institucionalizma u teoriju međunarodnih odnosa jeste ta da se novi pogledi mogu uneti u analizu o tome kakvu ulogu institucije, međunarodne kao i domaće, imaju u ponašanju države. Jedan od primera koje Marč i Olsen navode u vezi je sa mogućnostima primene pristupa Novog institucionalizma na

uzročne snage“ u okviru međunarodnog sistema. Iako je Jang napravio važan korak napred, on nedovoljno koristi bogatu literaturu škola Istorijskog i Sociološkog institucionalizma. On takođe ne uspeva da iznese argument u korist centralnosti međunarodnih snaga kod donošenja odluka. Videti: Oran R. Young, “Are Institutions Intervening Variables or Basic Causal Forces?” in: Michael Brecher and Frank P. Harvey, eds, *Millennial Reflections on International Studies*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.

54 James G. March, and Johan P. Olsen (1998): op. cit., p. 944.

55 Ibid., p. 945.

56 Odnosno Ujedinjene nacije, Evropska unija, NATO, Svetska trgovinska organizacija i njihovi prethodnici.

57 James G. March, and Johan P. Olsen (1998), op. cit., pp. 945–946.

proučavanje veze između međunarodnog identiteta (makro nivoa) i domaćeg (mikro nivoa); drugim rečima, da li struktura domaćih institucija u određenoj državi (npr. bilo da je država uređena u obliku federalne demokratije, parlamentarne demokratije, ustavno-autoritarne monarhije itd.) utiče na ponašanje prema drugim državama unutar međunarodnog sistema?⁵⁸ Ovo je vrsta pitanja koje samo Novi institucionalizam može da postavi, a odgovori na njega bi u velikoj meri mogli doprineti disciplini međunarodnih odnosa.

C. Šta Novi institucionalizam može da ponudi teoriji međunarodnih odnosa

Vrlo je teško razumeti zašto postoji manjak interesovanja kod teoretičara i praktičara međunarodnih odnosa za ono što Novi institucionalizam može da ponudi. Možda postoji zabluda da se metode Novog institucionalizma ne mogu primeniti na analizu na makro nivou, koja karakteriše brojna istraživanja koja se sprovode danas unutar međunarodnih odnosa. Ako postoji ovakva zabluda, onda je to šteta, jer to nije ni blizu istine. Novi institucionalizam nudi nove i uzbudljive opcije teoretičarima i praktičarima teorije međunarodnih odnosa. Koncept „ograničene inovacije” i potpuni nedostatak interesovanja za perspektive Novog institucionalizma, kako od strane teoretičara tako i praktičara teorije međunarodnih odnosa je veoma teško razumeti. Pojmovi „ograničena inovacija“ i „učvršćenje“ koje su osmislili istorijski institucionalisti na osnovu istraživanja uticajnih vladinih institucija, mogli bi da budu korisni u proučavanju zašto određeni institucionalni režimi na međunarodnom nivou uspeju (npr. Breton Vuds finansijski sistem je bio na snazi, pod američkim liderstvom u osvit Drugog svetskog rata) dok drugi ne (npr. Kjoto Protokol, protokol o globalnom zagrevanju). Važni odgovori mogu se dobiti na osnovu radova stručnjaka javnog prava (koji pripadaju školi Istorijskog institucionalizma) o demokratskoj tranziciji i transnacionalnim pravnim institucijama. Na primer, po pitanju dalekosežnih institucionalnih efekata koje će demokratizacija ostvariti na političke institucije (što je važno pitanje, pogotovu za teoretičare koncepta demokratskog mira), ili presudne tačke na kojima se transnacionalne institucije ubacuju u politički vakum (bilo na mikro nivou, ili u slučaju ESP na mikro nivou). Oslanjajući se na dostignuća Sociološkog institucionalizma, naučnici koji se bave međunarodnim odnosima mogu krenuti od pitanja kako institucionalno strukturisane društvene norme na makro nivou analize mogu uticati na promenu politike na mikro nivou, uprkos postojanju potpuno

58 James G. March, and Johan P. Olsen (1998), op. cit., p. 962.

drugačijeg skupa institucionalnih normi. Analizu je moguće proširiti, počevši od istraživanja kako se institucionalne preference na makro nivou mogu oblikovati na osnovu preferenci aktera na mikro nivou. Kraće rečeno, istraživanja u okviru Novog institucionalizma imaju potencijal da ponude značajne doprinose u oblasti međunarodnih odnosa i to kroz mešanje analize na makro i mikro nivou, analize koja bi mogla da pomogne u rasvetljavanju odnosa između faktora domaćeg i sistemskog nivoa unutar date oblasti.

ZAKLJUČAK

Ako budućnost nagoveštava mnogo češću interdisciplinarnu saradnju između politikologa i sociologa Novog institucionalizma i zainteresovanih partnera u okviru međunarodnih odnosa, veći bi se uvid stekao o samoj prirodi međunarodnog sistema. Iako nijedan metod ne poseduje sve odgovore, Novi institucionalizam bi pomogao tako što bi uveo novi pogled na pitanja sa kojima se disciplina nastavlja suočavati. Takav bi ishod samo mogao osnažiti ovu oblast kroz nuđenje novih odgovora na konstantna pitanja.

LITERATURA

1. Buzan, Barry, "The Timeless Wisdom of Realism?" in: Steve Smith, Ken Booth, and Marysia Zalewski, eds, *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
2. DiMaggio, Paul J., "Constructing an Organizational Field as a Professional Project: U.S. Art Museums, 1920–1940", in: Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, eds, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 1991.
3. Epstein, Lee, Knight, Jack, and Svetsova, Olga, "The Role of Constitutional Courts in the Establishment and Maintenance of Democratic Systems of Government", *Law & Society Review*, No. 35, 2001, pp. 117–164.
4. Ginsburg, Tom, and Kagan, Robert A., "Institutionalist Approaches to Courts as Political Actors", in: Tom Ginsburg i Robert A. Kagan, eds, *Institutions & Public Law: Comparative Approaches*, New York: Peter Lang Publishing, 2005.
5. Granovetter, Mark, "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", in: Richard Swedberg and Mark Granovetter, eds, *The Sociology of Economic Life*, New York: Westview Press, 1992.
6. Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

7. Keohane, Robert O., and Martin, Lisa L., "Institutional Theory as a Research Program", in: Colin Elman and Miriam Fendius Elman, eds, *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, Cambridge: MIT Press, 2003.
8. Koelble, Thomas A., "The New Institutionalism in Political Science and Sociology", *Comparative Politics*, No. 27, 1995, pp. 231–243.
9. March, James G., and Olsen, Johan P., "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *The American Political Science Review*, No. 78, 1984, pp. 734–749.
10. March, James G., and Olsen, Johan P., *Rediscovering Institutions*, New York: The Free Press, 1989.
11. March, James G. and Olsen, Johan P., "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, No. 52, 1998, pp. 943–969.
12. Powell, Walter W., and DiMaggio, Paul J., "Introduction", in: Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, eds, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press, 1991.
13. Rothstein, Bo, "Labor Markets and Working Class Strength" in: Sven Steinmo, Kathleen Thelen, and Frank Longstreth, eds, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
14. Stone Sweet, Alec, "Judicial Authority and Market Integration in Europe", in: Tom Ginsburg and Robert A. Kagan, eds, *Institutions & Public Law: Comparative Approaches*, New York: Peter Lang Publishing, 2005.
15. Thelen, Kathleen, and Steinmo, Sven, "Institutionalism in Comparative Politics", in: Sven Steinmo, Kathleen Thelen, and Frank Longstreth, eds, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
16. Weir, Margaret, "Ideas and the Politics of Bounded Innovation" in: Sven Steinmo, Kathleen Thelen, and Frank Longstreth, eds, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
17. Wolin, Sheldon S., *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 1960.
18. Young, Oran R., "Are Institutions Intervening Variables or Basic Causal Forces?" in: Michael Brecher and Frank P. Harvey, eds, *Millennial Reflections on International Studies*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2002.

TABELE KORIŠĆENIH SLUČAJEVA

Procureur du Roi v. Dassonville, Slučaj 8/74 [1974] ECR 837.

Prof. dr. Roozbeh (Rudy) B. BAKER

**THE NEW INSTITUTIONALISM AND INTERNATIONAL
RELATIONS: A STEP FORWARD**

ABSTRACT

The behavioral revolution of the 1960s which engulfed the social sciences, and particularly Political Science and Sociology, led to a large-scale disinterest in the study and structure of institutions. The 1980s saw a new movement emerge upon the social sciences, which stressed the centrality of institutional analysis in the study of politics and society and resurrected the study of institutions as key variables. Dubbed the New Institutionalism, this movement would have profound effects on the direction of research in Political Science and Sociology. Unfortunately, the New Institutionalism movement has been largely ignored by International Relations theorists and practitioners, even though it has generated both a useful toolkit of methods, and a rich source of findings that could be of much use to International Relations theory.

Key words: international relations, theory, policy, New institutionalism.

Gavrilo OSTOJIĆ i Marija BLAGOJEVIĆ¹

UDK: 341.24:628.1.033

Biblid 0025-8555, 63(2011)

Vol. LXIII, br. 3, str. 359–391

Izvorni naučni rad

Septembar 2011.

DOI: 10.2298/MEDJP11033590

PRIMENA HEGEMONIJE U REŠAVANJU MEĐUNARODNIH SPOROVA OKO RESURSA PIJAĆE VODE

APSTRAKT

Resursi pijaće vode predstavljaju obnovljiv ali ograničen prirodni resurs koji je neravnomerno raspoređen na Planeti. Nagli razvoj ljudskog društva, pogotovo od početka prošlog veka, imao je za posledicu uvećanu potrošnju vode u poljoprivredi, industriji i u urbanim sredinama. Zagađenje životne sredine, nus produktima čovekovog rada i klimatske promene, koje su izražene u poslednjim decenijama, dovele su do toga da voda postane deficitaran resurs na globalnom nivou. Težnja da se ostvari dominacija nad oskudnim resursima pijaće vode, pogotovo u aridnim i subaridnim regionima, imalo je za posledicu uvećan broj međunarodnih sporova, koji su se u određenom broju slučajeva rešavali nametanjem posebnih uslova, diktiranih od strane ekonomski razvijenih i moćnijih država u sporu. U radu je posebno naglašeno stanje resursa pijaće vode u svetu, razvoju međunarodnog vodnog prava u rešavanju međunarodnih sporova i predstavljeni su najznačajniji primeri korišćenja hegemonije u rešavanju sporova.

Ključne reči: hegemonija, resursi pijaće vode, konflikti i međunarodni sporovi.

UVOD

Resursi pijaće vode su bili uvek neophodni čoveku za održavanje života, zdravlja i materijalnog blagostanja. U najranijoj istoriji ljudske civilizacije potrebe čoveka za vodom su bile skromne i iznosile su u proseku oko 2-3 litra dnevno. Ovo stanje se uglavnom zadržalo do „agrarne

1 Mr Gavrilo Ostojić, istraživač saradnik, Vojska Srbije, Beograd, E-mail adresa: ostojicgavrilo@gmail.com. Mr Marija Blagojević, istraživač saradnik, Kriminalističko-policijska Akademija, Beograd, E-mail adresa: marija.blagojevic@kpa.edu.rs.

revolucije“ koja predstavlja prekretnice u korišćenju vode, pri čemu je došlo do naglog povećanja potrošnje iste. Što je stepen razvoja civilizacije bio veći, to je i potrošnja vode bila veća. Danas u naseljenim mestima u kojima je izgrađena osnovna vodovodna infrastruktura, potrošnja vode iznosi 80-100 litara po osobi/dnevno. U većim gradovima u kojima postoji centralizovan vodovod, potrošnja vode se kreće od 400 do 600 litara po osobi dnevno. Sa druge strane, u zemljama u razvoju, u kojima još nije izgrađena kompletna vodovodna infrastruktura, (Azija, Afrika i Latinska Amerika) potrošnja vode po osobi iznosi od 50-100 litara/dan. U aridnim i subaridnim regionima u svetu, zbog prirodno ograničenih količina, potrošnja pijaće vode se kreće od 10-40 litara po osobi dnevno.

Pošto se izvori pijaće vode ne nalaze u političkim granicama (državama) koje je čovek stvorio, već one predstavljaju prirodni protok, kojeg diktira reljef zemljine površine, raspodela vode među državama je rešavana dogovorom odnosno međunarodnim ugovorima. U prošlosti, potrebe za vodom nisu bile izražene kao danas, tako da su se problemi oko raspodele ovog resursa lakše rešavali. Međutim, od ere industrijalizacije, na globalnom nivou, počinje nagli porast potrošnje vode, što dovodi do povećanja broja međunarodnih sporova oko podele i kontrole nad ovim resursom. U cilju obezbeđenja ekonomskog razvoja i zaštite svojih nacionalnih interesa, u slivovima mnogih reka, ekonomski razvijenije i moćnije države, su primenom hegemonije, nametale svoju volju i uslove pri potpisivanju sporazuma, pri čemu se nije poštovalo međunarodno pravo a izvršena podela vode nije bila u skladu sa potrebama svih članica u sporu.

STANJE RESURSA PIJAĆE VODE U SVETU

Najveći deo naše Planete je pokriven vodom. Od ukupne površine od približno 510 miliona km,² voda zauzima 361. milion km² ili oko 70%. Najveći deo vode – oko 97,5% čini slana voda (Tabela br. 1) koja se nalazi u svetskim morima i okeanima i kao takva se ne može direktno koristiti za ljudsku upotrebu. Ostatak od oko 2,5% predstavlja svežu-pijaću vodu.² Najveća koncentracija ove vode nalazi se u lednicima i stalnom snežnom pokrivaču u polarnim oblastima i na visokim planinama. To čini oko 68,7% pijaće vode koja se nalazi u nenaseljenim oblastima i kao takva je neupotrebljiva – nedostupna

2 U stručnoj literaturi se navode različiti podaci odnosa količine slane i slatke-pijaće vode na Planeti. Ruski naučnici uglavnom navode odnos 97,5%/2,5%, dok je u zapadnoj literaturi najčešće zastupljena proporcija 96,5%/3,5%.

za čovekovu upotrebu. Deo pijaće vode – oko 30,06% se nalazi u zemlji u obliku podzemne vode. Oko 1% vode predstavlja hemijski vezanu vodu u raznim jedinjenjima a preostali deo pijaće vode se nalazi u rekama i jezerima.³ Odnosno oko 0,26% ukupne količine pijaće vode je dostupno za čovekovu upotrebu ili 0,007% od ukupne vode na Zemlji.

Tabela br. 1 – Raspoloživa količina vode na Planeti

Raspoloživi vodeni resursi	Količina u km ³	%
Resursi slane vode	1.365.000.000	97,5
Resursi slatke-pijaće vode	35.000.000	2,5
<i>Ukupno</i>	1.400.000.000	100
<i>Resursi slatke-pijaće vode</i>		
Lednici i glečeri	24.043.000	68,70
Podzemne vode	10.522.000	30,06
Hemijski vezane vode	342.000	0,98
Reke i jezera	93.000	0,26
<i>Ukupno</i>	35.000.000	100

Izvor: Львович М. И., Вода и жизнь, *Мысль*, Москва, 1986.

Resursi pijaće vode su uvek bili neophodni čoveku za održavanje života, zdravlja i materijalnog blagostanja. U toku najranije istorije ljudske civilizacije potrebe čoveka za vodom su bile skromne i iznosile su u proseku oko 2-3 litra dnevno. Ova količina vode predstavlja optimum koji je čoveku neophodan da podmiri svoje osnovne fiziološke potrebe. Sa početkom „agrarne revolucije“ došlo je do povećanja potreba za vodom, odnosno što je stepen razvoja civilizacije bio veći, to je bila i veća potrošnja vode. Stari Egipćani su još pre 3500 godina, shvatili značaj vode i irigacionih sistema, pa su gradili velike kanale za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta a u cilju povećavanja obradivih površina. Na reci Orontes, u blizini grada Homsa na prostoru današnje Sirije, rimski imperator Dioklecijan je 284. godine izgradio najveću branu u svetu (sve do 1936. godine – u SAD) na kojoj je formirano akumulaciono jezero zapremine 90 miliona m³. Voda iz ove akumulacije je korišćena za navodnjavanje zemljišta, za potrebe gradskog vodovoda, za

3 Više o ovome: Dušan Dukić i Ljiljana Gavrilović, *Hidrologija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 2006.

ispiranje luke od rečnih nanosa a istovremeno je služila za regulaciju nivoa vode u reci za vreme povećanog vodostaja.⁴

Pre oko 2000 godina za potrebe snabdevanja grada Rima vodom, izgrađen je najduži vodovod tog vremena. Ovaj vodovod je snabdevao grad od 500.000 stanovnika sa 2000 litara vode po osobi dnevno. Glavni dovodi rimskog vodovoda protezali su se na udaljenosti od preko 350 km.⁵

Razvojem ljudskog društva potrebe za vodom su rasle a potrošnja se svakodnevno uvećavala. U naseljenim mestima u kojima je izgrađena osnovna vodovodna infrastruktura, potrošnja vode se kreće od 80 do 100 litara po osobi/dnevno. U gradovima u kojima postoji centralizovan vodovod, potrošnja vode je 400-600 litara po osobi dnevno (u pojedinim razvijenim zemljama potrošnja vode se kreće i preko 800 litara/dan – SAD). Sa druge strane, u zemljama u razvoju, u kojima još nije izgrađena kompletna vodovodna infrastruktura, (Azija, Afrika i Latinska Amerika) potrošnja vode po osobi iznosi od 50-100 litara/dan, što zavisi od razvijenosti države. U aridnim i subaridnim regionima u svetu, zbog ograničenih raspoloživih količina, potrošnja pijaće vode je limitirana i iznosi od 10-40 litara po osobi dnevno.⁶

Raspoložive količine slatke vode na Zemlji nisu ravnomerno raspoređene. Kada bi se postojeće zalihe vode ravnomerno rasporedile, shodno geografskoj raspodeli stanovništva, vode bi bilo dovoljno za 20 milijardi ljudi.⁷ Međutim, zbog neravnomerne raspodele, pojedini regioni imaju vode u izobilju, dok je u drugim ima nedovoljno ili u minimalnim količinama. Najveću količinu pijaće vode poseduje Azija – 36% svetskih zaliha, zatim slede Južna Amerika sa 26%, Severna Amerika sa 15%, Afrika sa 11%, Evropa sa 8% i Australija i Okeanija sa 4%.⁸ Ukoliko navedene vrednosti uporedimo sa druge dve veličine: površinom kontinenta i brojem stanovnika na njima, dobijeni podaci imaju sasvim drugačije vrednosti. Najmanje vode godišnje po stanovniku po km² ima Afrika – 134.000 m³, Australija i Okeanija sa 269.000 m³ i Evropa – 277.000 m³, a najviše Južna Amerika sa 672.000 m³.⁹ Dostupne količine vode zavise pre svega od

4 Više o ovome: Norman Smith, A history of dams, *Peter Davies*, pp. 39-43, London, 1971.

5 Više o ovome: Živojin Vladislavljević, *Korišćenje vode, Prvi kongres o vodama Jugoslavije*, Beograd.

6 World water resurs beginning of the 21st , UNESCO, 1998.

7 Peter H.Gleick, *Water in Crisis, A Guide to the World is Freshwater Resources*, Oxford University Press, New York, 1993.

8 Božidar Javorović, *Voda – sigurnosni aspekti, Defentologija* 1-4, 2003. Internet: http://www.defimi.hr/downloads/def_hr_1-4_2003.pdf 17/09/2010.

9 Svetski prosek je 317.000 m³ – www.unwater.org

demografskog kretanja broja stanovnika po kontinentu odnosno regionu. Najpovoljniju situaciju ima Australija i Okeanija, Južna i Severna Amerika, a najnepovoljniju Azija¹⁰ i Afrika. Najbolji primer velikih suprotnosti su države Kanada i Kina. Imajući u vidu da Kanada ima površinu od približno 10 miliona km² i 30 miliona stanovnika – ima obezbeđenu količinu vode od oko 2.900 km³ godišnje. Sa druge strane Kina sa približno istom površinom ima oko 1,3 milijarde stanovnika i oko 2.800 km³ vode. Polazeći od istaknutih podataka a imajući u vidu neravnomeran raspored vode po regionima, treba očekivati da će u budućnosti obezbeđenje vode postati jedan od najvažnijih svetskih problema.

Ubrzan razvoj ljudske civilizacije, pogotovo od kraja XIX veka, imao je za posledicu velike negativne promene u životnoj sredini, koje su se ogledale u zagađenju, što je dodatno opteretilo raspoložive resurse pijaće vode. Otpadne i štetne materije su ispuštane u prirodu, usled čega je došlo do kontaminacije životne sredine, a samim tim i pijaće vode (zagađenje vodotokova, izvorišta i jezera). Kako je razvoj industrije išao uzlaznim tokom, tako je i zagađenje i količina otpada u vodotocima rasla. Kao posledica ovakvog stanja sve je učestalija pojava „vodnog stresa“¹¹ i „hroničnog nedostatka vode“¹² što dovodi do povećanja međunarodnih sporova, pogotovo kod onih država koje nemaju

-
- 10 U Aziji živi preko 60% svetskog stanovništva koje raspolaže sa oko 36 % globalnih zaliha pijaće vode.
 - 11 Vodeni stres nastaje kada potrebe za vodom premašuju raspoloživi iznos u određenom periodu ili kada slab kvalitet ograničava njegovu upotrebu. Nastaje u područjima gde su godišnje zalihe pijaće vode manje od 1.700 m³ po osobi. (Dictionary, Fresh water in Europe, UNEP)
 - 12 Hronični nedostatak vode je pojava koja nastaje u pojedinim oblastima Planete, gde se količina dostupne vode smanji ispod 1.000 m³/god. po osobi. Od početka XX veka broj zemalja koje imaju problem sa obezbeđenjem neophodne količine pijaće vode za osnovne potrebe se postepeno povećava. Od 1955. godine, broj zemalja koje pate od hronične nestašice vode (Singapur, Bahrein, Katar, Kuvajt, Jordan, Džibuti, Barbados i Malta), se u 1990. godini povećao za još 13 država (Alžir, Burundi, Kenija, Malavi, Ruanda, Jemen, Somalija, Tunis, Izrael, Katar, Saudijska Arabija, UAE, Zelenortska ostrva). Prema predviđanju do 2025. godine ovoj grupi će se pridružiti još 12 država (Egipat, Etiopija, Komori, Lesoto, Libija, Maroko, JAP, Oman, Sirija, Haiti, Iran i Kipar) a do 2050. godine dodatnih 11 zemalja (Burkina Faso, Gana, Madagaskar, Nigerija, Zimbabve, Tanzanija, Togo, Uganda, Liban, Avganistan i Peru). Prema procenama UNEP-a 2025. godine 1,8 milijardi ljudi na Planeti će živeti u zemljama ili regionima sa apsolutnom nestašicom pijaće vode (ispod 500 m³/god. po osobi). Po postojećim scenarijumima, klimatske promene će do 2030. godine dovesti do toga da će skoro polovina svetske populacije živeti u oblastima visokog vodenog stresa. U Africi će živeti preko 250. miliona ljudi sa ovim problemom. (www.unep.org/water)

dovoljnu količinu pijaće vode, za rastuće potrebe svojih ekonomija. Prema podacima World Health Organization – WHO (Svetske zdravstvene organizacije) približno $\frac{1}{4}$ svetske populacije živi u aridnim područjima pri čemu 1,4 milijarde ljudi ekstremno oskudeva sa vodom. U svetu danas oko 1,2 milijarde ljudi nema pristup ispravnoj vodi za piće, a oko 2,6 milijardi ljudi nema uslova za održavanje osnovne higijene jer živi u regionima u kojima nije izgrađena kanalizaciona mreža. Prema procenama vodećih stručnjaka iz UNESCO-a do 2025. godine kriza zbog nestašice vode pogodiće svakog trećeg stanovnika Planete. Ako se nastavi sadašnji trend potrošnje vode, potrebe za njom će porasti za 56% (do 2050. godine) u odnosu na sadašnje stanje. Globalno gledano, godišnja stopa potrošnje vode raste za oko 2,3% a po proceni svetskih stručnjaka udvostručuje se približno svakih 20 godina, odnosno dva puta brže nego što je rast broja stanovnika na Zemlji.¹³ U izveštaju WHO za 2007. godinu se navodi da od direktnih ili indirektnih posledica neispravne vode za piće u svetu oboli oko 500 miliona ljudi godišnje od čega oko 10 miliona umre. Najveći broj umrlih su deca starosti do 5 godina. Takođe podaci WHO ukazuju da ukoliko bi se obezbedile dovoljne količine higijenski ispravne vode za čovekovu upotrebu, smanjio bi se morbiditet (brojni odnos bolesnih prema zdravima) za 26% a mortalitet (smrtnost) za čak 65%.¹⁴

Zbog nedostatka kvalitetne vode za piće, u ekonomski nerazvijenim zemljama (zemlje trećeg sveta), često dolazi do vanrednih situacija koje su praćene porastom tenzija, napetosti i sukoba, a koje za krajnji ishod imaju migracije stanovništva u one regione koji imaju dovoljno pijaće vode. Prema podacima UNHCR-a krajem XX veka u svetu je bilo preko 35 miliona ljudi koji su zbog nedostataka resursa pijaće vode napustili svoja stalna prebivališta. Za vreme sušnih godina njihov broj se povećava za dodatnih 5 miliona. Predsednik Svetske komisije za vodu za XXI vek (World Commission on Water), Ismail Seradzeldin je izjavio da je u porastu broj „ekoloških izbeglica“ zbog problema sa vodom i da je više od 250 velikih reka na našoj Planeti zagađeno ili je njihov vodni potencijal znatno smanjen.¹⁵

Voda je dugo bila najdostupniji prirodni resurs za čoveka, koju je on neekonomično trošio i rasipao. Zanemarena je njena zaštita i očuvanje, jer se nije

13 Tony Clark & Barlow Maude, *Battle for water*, 2003. Internet: <http://www.yesmagazine.org/issues/whose-water/the-battle-for-water> 05/05/2010

14 Više o ovome: www.who.org/ water annual report 2008.

15 Mary H. Cooper, *Global water Shortages*, *Congressional Quarterly Researcher*, Vol. 5, No. 47, 1995.

moglo pretpostaviti da će jednog dana biti deficitarna. Voda je najrasprostranjeniji element prirode i najveće bogatstvo ljudskog roda, bez koga se ne bi mogao zamisliti opstanak živih bića, pa zbog njenog značaja, važnosti i potreba treba je zaštititi i racionalno koristiti. Ako pogledamo daleko unazad u istoriju ljudskog društva, od drevne Mesopotamije, preko Vavilona, Egipta, stare Grčke i Rima pa do današnjih dana, lako možemo zaključiti da je čovek, mogao bez nafte, struje, radija, televizije i mašina, ali bez vode kao jednog od ključnih elemenata za život nije. Voda, taj dragoceni dar prirode je neizostavan i neophodan temelj ne samo za opstanak ljudske civilizacije, već i za opstanak svih živih bića na Zemlji (neophodna za stvaranje biomase – fotosintezom u lancu ishrane).

Za čoveka kao inteligentno biće, voda ima širok vidokrug primene: od održavanja lične higijene, preko proizvodnje hrane u poljoprivredi i prehrambenoj industriji, pa do toga da služi kao sirovina u raznim industrijskim procesima.

Faktori i činioci ugrožavanja resursa pijaće vode

Ubrzan razvoj ljudske civilizacije omogućio je bolji i lakši život, ali je ujedno doveo do ugrožavanja životne sredine. Razni nus produkti čovekovog rada, su zagadili i degradirali životnu sredinu a samim tim i vodu. Na ovaj način je ugrožen živi svet na Planeti koji direktno zavisi od količine i kvaliteta pijaće vode.

Osnovni faktori koji utiču na raspoložive količine pijaće vode na Planeti su:

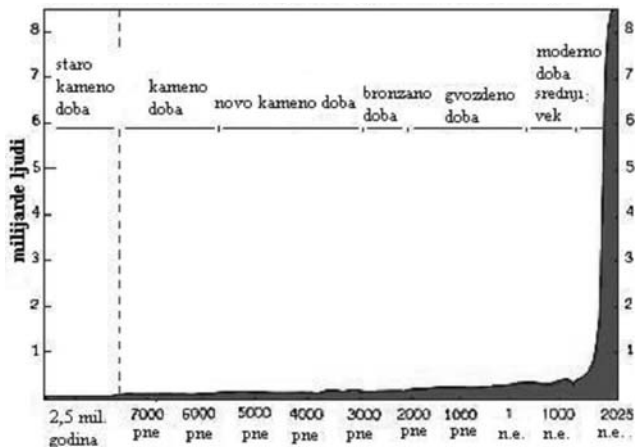
Demografski činioci

Broj ljudi na Planeti je svakodnevno u porastu, (Grafikon br. 1) pa se postojeći ograničeni prirodni resursi dele na sve veći broj ljudi. Početkom I veka na Zemlji je živelo oko 200 miliona ljudi. Stalna ratovanja, zarazne bolesti i neadekvatni uslovi za život nisu omogućili brz porast ljudske populacije.

Početkom prvog milenijuma broj stanovnika na Zemlji je dostigao brojku od oko 275 miliona. Tek u Srednjem veku, oko 1800. godine broj stanovnika na Planeti je dostigao jednu milijardu. Razvoj nauke i naučnih dostignuća, omogućio je čoveku da lakše i bolje živi. Unapređenje uslova za život, razvoj i primena medicinske zaštite, omogućila je da se smanji mortalitet i da se produži životni vek čoveka. Na početku XX veka na Zemlji je živelo oko 1,6 milijardi ljudi, a pedeset godina kasnije broj se povećao na oko 2,5 milijarde. Na početku XXI veka broj ljudi je premašio cifru od 6 milijardi.¹⁶ Danas u svetu živi blizu

16 Više o ovome: www.esa.un.org/unpd/wpp/unpp/p2k0data.asp

Grafikon br. 1 – Porast broja stanovnika na Planeti tokom istorije

Izvor: www.susps.org/overview/numbers.html.

7 milijardi ljudi pri čemu se ovaj broj uveća za 85-90 miliona/godišnje. Ovakva demografska eksplozija stanovništva neminovno dovodi do većih potreba za svežom vodom. Priraštaj stanovnika u svetu stvara zahtev za povećanjem proizvodnje hrane što podrazumeva i korišćenje veće količine vode. Podaci OUN govore da će broj ljudi u svetu do 2050. godine premašiti broj od 9 milijardi.¹⁷ Priraštaj stanovništva nije isti u svim delovima sveta. Najveći priraštaj imaju one države koje već danas imaju probleme sa obezbeđenjem dovoljnih količina kvalitetne pijaće vode. Ove zemlje se uglavnom nalaze u aridnim i subaridnim regionima i predelima sveta. Posebno tešku situaciju imaju najmnogoljudniji kontinenti – Azija i Afrika, gde već danas postoje međunarodni sporovi oko korišćenja pograničnih vodotokova.

Godišnja količina vode po stanovniku u Africi će se smanjiti sa 4.870 m³ (2002. god.) na 2.240 m³ u 2050. godini, a u Aziji sa 3.580 m³ na 2.590 m³. (Tabela br. 2)

Rast urbanih sredina

Jedan od problema koji danas opterećuje pitanje obezbeđenja dovoljnih količina pijaće vode je rast urbanih sredina u svetu. Prema procenama Organizacije Ujedinjenih nacija, danas oko 50% svetske populacije živi u

17 Više o ovome: <http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/p2k0data.asp>.

Tabela br. 2 – Rezerve pijaće vode po stanovniku

Kontinent	Rezerve vode po stanovniku u 2002. god.	Prosečna potrošnja vode god./ stan.	Sadašnji broj stanovnika*	Rezerve vode po stanovniku u 2050. god.	Broj stanovnika 2050. god.*
Evropa	4.000 m ³	713 m ³	0,73	4.580 m ³	0,70
Azija	3.580 m ³	519 m ³	3,5	2.590 m ³	5,2
Afrika	4.870 m ³	245 m ³	0,750	2.240 m ³	2,0
Severna Amerika	15.830 m ³	1861 m ³	0,45	11.180 m ³	0,80

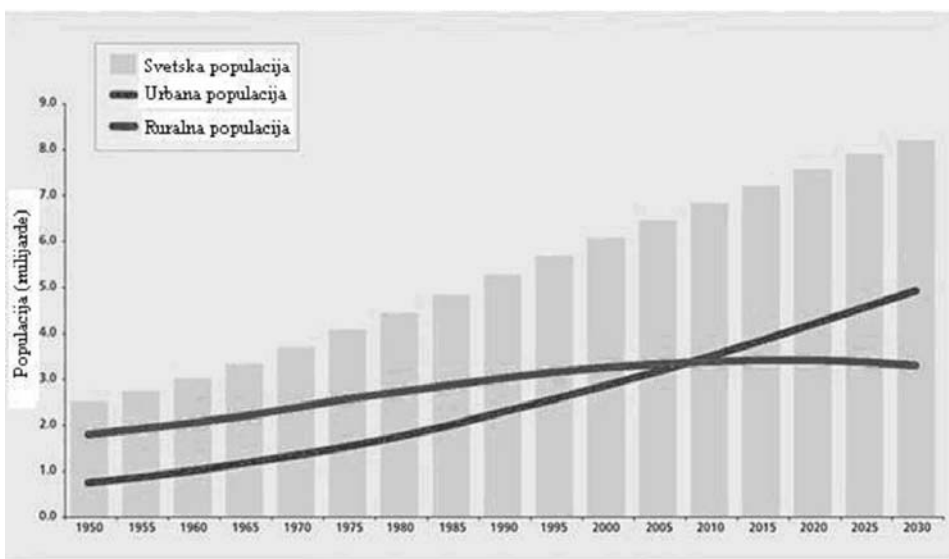
Izvor: Božidar Javorovic, *Voda – sigurnosni aspekti*, Defendologija br. 1-4, Zagreb, 2003, str. 9-10.

urbanim sredinama. Ovaj trend će se nastaviti u budućnosti, posebno u državama u razvoju u kojima dolazi do većih demografskih migracija ka gradovima zbog zaposlenja, jer vlade tih zemalja podstiču industrijalizaciju, pri čemu zaboravljaju socijalni i ekološki kontekst tog razvoja (Grafikon br. 2). Stanovnici u zemljama u razvoju, emigriraju prema većim gradskim centrima u kojima ne postoji izgrađena infrastruktura koja bi mogla primiti toliki broj stanovnika za tako mali vremenski period. Ovo izaziva probleme oko obezbeđenja minimalnih uslova za život u šta je uključeno dodatno obezbeđenje i korišćenje pijaće vode.¹⁸ Potrošnja vode po stanovniku je najbolji pokazatelj urbanizacije neke države.

Mala potrošnja vode pokazuje da se radi o neurbanim područjima koja nemaju osnovnu vodovodnu infrastrukturu, već se voda obezbeđuje na zastareli način vađenjem iz bunara ili korišćenjem direktno sa reka ili jezera. Što je urbanizacija veća to je i potrošnja vode veća. Tako na primer, u toku 1900. godine svaki stanovnik SAD je trošio oko 10 m³/godišnje, dok je danas potrošnja vode u pojedinim regionima ove zemlje porasla na 2.300 m³/god. U poslednjih 30 godina, došlo je do naglog porasta velikih gradova odnosno urbanih područja, naročito u Latinskoj Americi i azijskom podkontinentu, tako da se broj ljudi u gradovima uvećao za 3-7 puta. (Bogota, Hongkong, Singapur, Sao Paolo, Meksiko Siti i dr.)

18 Više o ovome: *Integrated urban water management: Arid and semi-arid regions*, Urban water series, UNESCO, 2009, Internet: www.unesco.org/water/news/newsletter/216.shtml#arch.10/10/2010.

Grafikon br. 2 – *Odnos rasta urbanih i ruralnih sredina u svetu u periodu 1950-2030. godine*

Izvor: OUN, *World Urbanization Prospects: The 2005 Revision*, (<http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005wup.htm>), 2005.

Poljoprivreda

Da bi obezbedili dovoljnu količinu hrane za rastuću ljudsku populaciju, povećava se poljoprivredna proizvodnja a samim tim raste i potrošnja vode. U prošlosti, količine vode koje su korišćene za navodnjavanje poljoprivrednih kultura su bile zanemarivo male tako da nisu ugrožavale resurse pijaće vode. Ubrzan rast stanovništva, pogotovo od početka XX veka nametnuo je potrebu za većom proizvodnjom hrane. Prema podacima Food and Agriculture Organization, on the United Nations – FAO (Organizacija Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu) u poslednjih 100 godina potrošnja pijaće vode u poljoprivredi je povećana za oko šest puta a situacija će se sve više pogoršavati kako se bude povećavao broj stanovnika na Planeti (Tabela br. 3). Potrošnja pijaće vode raste dvostruko brže u odnosu na rast ljudske populacije. Najveći rast potrošnje vode ima Australija i Okeanija – 18,5 puta, Evropa – 14,6 i Severna Amerika – 10,5 puta, dok je najmanji u Aziji 5,6 i Africi 5,5 puta. Bez obzira na ostvarenu potrošnju, ona je limitirana mogućnošću obezbeđenja dovoljnih količina čiste i kvalitetne pijaće vode a ne njenim potrebama. Ako se ovome doda zagađenje ovoga resursa raznim hemijskim supstancama, koje se

koriste u poljoprivredi za zaštitu poljoprivrednih kultura, onda se raspoložive količine pijaće vode dodatno smanjuju.

Potrebe za proizvodnjom žitarica će se u periodu do 2050. godine udvostručiti. Računa se da će se u narednih 20 godina, potrebe za vodom povećati za 40% ali i da će 42% stanovništva sveta živeti u regionima bez dovoljne količine čiste pijaće vode.¹⁹

Tabela br. 3 – Potrošnja sveže pijaće vode u poljoprivredi u periodu 1900–2025. godine

Godina	1900	1940	1950	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2009	2025
Površine koje se navodnjavaju/ mil. ha	47,3	75,9	101	142	169	198	243	253	264	301	329
Potrošnja vode/ km ³	513	895	1080	1481	1743	2112	2425	2504	2605	2944	3189

Tabela na osnovu: World water resources the beginning of the 21st centry, UNESCO, (<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/summary/html/summary.html>), 1998.

Danas se u svetu najveće količine raspoložive pijaće vode koriste u poljoprivredi i to od 33% u razvijenim zemljama (Evropa) do čak 88% u nerazvijenim regionima (Afrika).²⁰ Tako, primera radi, za osnovne potrebe u domaćinstvu neophodno je između 146-266 litara vode dnevno po stanovniku,²¹ za proizvodnju jednog kilograma žita utroši se oko 1000 l vode, za proizvodnju kilograma pirinča od 2000-5000 l, a za jednu pljeskavicu od 250 g od 10.000-12.000 l vode. Imajući u vidu da se broj stanovnika na Planeti ubrzano uvećava, rastu potrebe za hranom, tako da će se dodatno opteretiti raspoloživi resursi pijaće vode u svetu. U toku 1900. godine navodnjavalo se oko 47. miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, da bi se 1995. godine površina zemljišta koje se navodnjava povećalo na oko 253. miliona hektara.²²

19 Više o ovome: www.fao.org – The State of Food Insecurity in the World 2003.

20 Izvor: European schoolbooks (ES), *The battle for water: Earth's most precious resource*, Cheltenham, United Kingdom, 1994.

21 Johan Mutschmann i Fritz Stimmelmayer, *Snabdevanje vodom - Priručnik*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988.

22 Dušan Dukić, *Iskorištavanje vode u svetu i problem njihove zaštite sa posebnim osvrtom na stanje u Jugoslaviji*, *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, knj. 40, Beograd, 1988.

Do 2025. godine navodnjavaće se oko 329 miliona hektara zemlje.²³ Na ovaj način se i količina vode potrebna za navodnjavanje povećala sa 513 km³ u 1900. godini na 2.504 km³ u 1995, odnosno na 3.189 km³ u 2025. godini.

O vodnim resursima, kao jednom od najznačajnijih determinanti vanrednih situacija u oblasti poljoprivredne proizvodnje i obezbeđenja hrane za ljude, govori često primenjivana poslovice „Ne pitaj me koliko imam zemlje, već me pitaj koliko imam vode“.²⁴ Povodom Svetskog dana hrane, FAO primenjuje sličan slogan „Nema hrane bez vode“.

Industrijska proizvodnja

Voda ima značajnu ulogu u industriji, jer se koristi kao sastavni deo mnogih procesa. U savremenoj industriji, potrošnja vode varira od države do države i kreće se od 5% u nerazvijenim zemljama (Afrika) pa do 54% u razvijenim zemljama (Evropa). Ubrzan razvoj industrije pogotovo od početka XX veka, imao je za posledicu zagađenje životne sredine, što je dodatno opteretilo raspoložive resurse pijaće vode. Štetne i otpadne materije su ispuštane u prirodu, usled čega je došlo do kontaminacije životne sredine,²⁵ a samim tim i pijaće vode (zagađenje vodotokova, izvorišta i jezera). Kako je razvoj industrije brže napredovao, tako je i zagađenje i količina otpada u vodotocima rasla. U toku 1944. godine u podzemnim vodama u svetu je normirano 13 vrsta zagađivača, 1967-180, a 1982. je evidentirano preko 600.²⁶ Savremeno „Atomska doba“ je naročito pogubno za kvalitet vode. Industrijske otpadne vode u krajnjem ishodu uvek završe u nekoj tekućoj vodi. Danas se površinske vode nalaze u težoj situaciji nego podzemne vode, pogotovo u blizini

23 World water resources the beginning of the 21st centry, UNESCO, 1998.

24 Na značaj vode ukazuje izreka: „Gde se završava voda, tamo je završena i zemlja” i „Tamo gde je voda tamo je i život” – Gorski H.H. (1965) ili poruka „Ne znamo vrednosti vode sve dok izvor ne presuši – Fuller T. (1732).

25 Prema podacima ruskih naučnika, na početku XXI veka, količine otpadnih materija koje nastaju kao posledica ljudskih aktivnosti iznose oko 300 milijardi tona godišnje sa tendencijom rasta. Imajući u vidu brojnost ljudske populacije na Planeti, onda proizilazi da godišnje po stanovniku nastane nešto manje od 50 tona otpada. Od navedene količine otpada samo 2 tone se pretvore u finalni proizvod a preostali deo se deponuje u životnu sredinu (Лосев & Рейф, 2003). U nastalom otpadu, opasni otpad učestvuje sa 0,1 tona u nerazvijenim, do 0,5 tona u razvijenim zemljama. (Арский *et al.* 1997; Данилов-Данильян, Лосев, 2000).

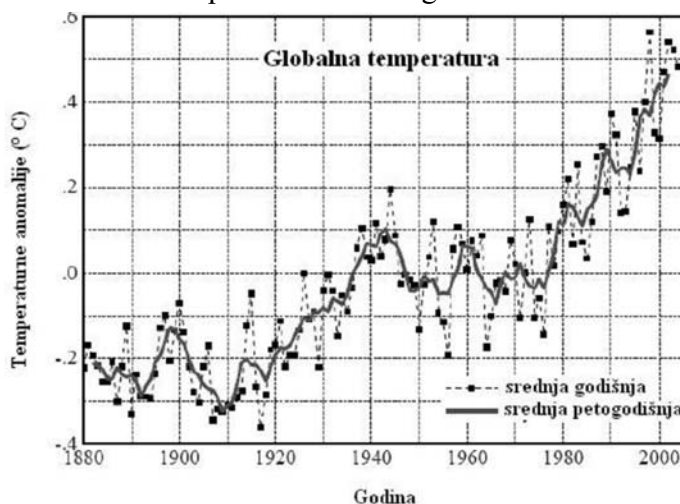
26 Ljiljana Gavrilović, Zagađenost vode kao najznačajniji hidrološki problem današnjice, *Zbornik radova GFUB*, br. XLIV, Beograd, 1994.

industrijskih postrojenja, površinskih ili podzemnih kopova i velikih gradova. U pojedinim slučajevima količina otpadne vode u rekama prelazi 50% od njene ukupne vode.²⁷

Klimatske promene

Zbog prekomernog zagađanja životne sredine nus produktima čovekovog rada, došlo je do stvaranja „efekta staklene bašte“ što je imalo za posledicu globalno povećanje prosečne godišnje temperature (najveći broj studija potvrđuje ove navode sa verovatnoćom od 90%). Na Grafiku br. 3 je prikazan porast prosečne godišnje temperature u periodu od 1880. godine.

Grafikon br. 3 – Globalni porast prosečne godišnje temperature u periodu od 1880. godine

Izvor: www.nationalacademies.org/ocga/testimony/Global-Climate-Change-Policy-and-Budget-Review.asp

Porast prosečne godišnje temperature na globalnom nivou, imao je za posledicu promene u prirodi koje se ogledaju u:

1. Promeni hidrološkog ciklusa u kruženju vode,
2. Promeni u količini padavina – smanjuju se količine vode u određenom delu Planete a u drugom se obimno povećavaju i

27 Reka Sena nizvodno od Pariza, Borska reka i druge.

3. Topljenju glečera i ledenih kapa na planinama – smanjuje se količina vode u rekama.

RAZVOJ MEĐUNARODNOG VODNOG PRAVA U REŠAVANJU MEĐUNARODNIH SPOROVA

Čovek je još u najranijoj istoriji uvideo značaj vode pa je svoja naselja podizao u blizini reka, jezera ili na obalama mora. Prve civilizacije su nastajale u dolinama velikih reka na prostoru Bliskog istoka, u Africi i Aziji. Tokom duge istorije ljudskog društva, često je dolazilo do konflikata oko korišćenja i upravljanja vodnim resursima. U većini slučajeva nesporezumi su rešavani mirnim putem – sporazumima. Ukoliko nesporezumi nisu mogli da se reše na ovaj način, oni su rešavani upotrebom sile. Kako se razvijala ljudska civilizacija, tako je rasla potrošnja vode a samim tim je rastao broj međunarodnih sporova.

Nagli porast broja međunarodnih sporova, čiji je povod bila voda, otpočeo je u XX veku. Opasnost od izbijanja spora je najveća tamo gde nema dovoljno pijaće voda a koju dele dve ili više država. Danas u svetu postoji 263 međunarodna vodna basena kojeg dele od dve do šesnaest država. Trećinu tih reka zajednički dele tri i više države, a 19 reka deli pet i više država. Prema podacima UNESCO-a od polovine XX veka do danas evidentirano je 1831 interakcija vezana za vodu, od čega je 1228 kooperativnih. Od navedenog broja 507 su konfliktni događaji, pri čemu je 37 bilo sa nasiljem (21 sa učešćem vojnih snaga).²⁸

Nesporazume oko korišćenja resursa pijaće vode pokušali su da reše predstavnici raznih tela OUN - kompromisno, sporazumom, kako ne bi došlo do primene oružane sile. U većini slučajeva postizani su dogovori i potpisivani su sporazumi, ugovori i deklaracije o podeli vodotokova. Na osnovu baze podataka TFDD (The transboundary freshwater dispute database) – Sporazumi o rešavanju prekogranične vode, Odeljenja za Geoistoriju pri Državnom univerzitetu Oregona, u periodu od 1820–2007. godine, potpisano je više od 450 međunarodnih sporazuma o korišćenju vode.²⁹ Takođe prema podacima koje je dao FAO u vremenu od 805. do 1984. godine identifikovano je više od 3.600 međunarodnih sporazuma koji se odnose na razna pitanja oko vode (upravljanje, podele, hidroenergetski projekti i sl).³⁰

28 UNESCO, The World Water Development Report, 2009, Internet: http://www.unesco.org/water/wwap/wwdr/wwdr3/pdf/WWDR3_Water_in_a_Changing_World.pdf 01/03/2011.

29 Dostupno na: Internet: www.transboundarywaters.orst.edu/database/

30 Više o ovome: Wolf T. Aaron, Conflict and cooperation along international waterways, *Water policy*, vol. 1-2, page 251-265, 1998.

Istorijski razvoj međunarodnog vodnog prava je neodvojiv od razvoja međunarodnog prava uopšte. Osnovni principi koji važe u osnovnom međunarodnom pravu (suverenost države, nemešanje u rešavanje nacionalnih pitanja i mirno rešavanje međunarodnih sporova) podjednako se primenjuju u oblasti međunarodnog vodnog prava. Takođe, ova posebna grana međunarodnog prava, razvila je sopstvene principe i norme kojima se regulišu i rešavaju različita pitanja vezana za sporove oko korišćenja prekograničnih voda. Osnovno pravilo koja se primenjuje u ovoj oblasti međunarodnog prava je „pravo na korišćenje vode iz prekograničnog vodotoka koji se nalazi na teritoriji više država (pravično i razumno korišćenje)“ odnosno da obezbedi slična prava svim članicama u sporu.

Međunarodno vodno pravo, poznato je kao međunarodno pravo vodotoka ili međunarodni zakon o vodnim resursima, predstavlja termin koji se koristi za identifikaciju pravnih prava koji regulišu korišćenje vodnih resursa kojeg dele dve ili više zemalja. Njegova primarna uloga je da utvrdi pravo države u sporu, da koristi deo vodotoka i da se uspostave određeni uslovi među državama u vezi sa podelom i kontrolom nad određenim delom vode.

Tokom vremena, međunarodno vodno pravo je evoluiralo, pod uticajem drugih principa odnosno „izvora“ prava i to: opštih principa međunarodnog prava, rezolucija međunarodne zajednice, sudskih odluka i preporuka međunarodnih organizacija.

U početku, osnovna načela na kojima se zasnivalo ovo međunarodno pravo, je izvedeno iz običajnih pravila međunarodnog prava, pri čemu država treba da na pravedan i razuman način koristi vodne resurse, tako da izbegava izazivanje štete drugim zemljama i da eventualne sporove rešava mirnim putem. Tokom razvoja međunarodnog vodnog prava, bilo je više pokušaja da se ova i ostala pravila pretoče u međunarodne ugovore, konvencije ili sporazume. Prvi pokušaj da se ustroji pravna regulativa oko rešavanja pitanja podele međunarodne vode je bio još 1911. godine, kada je Institut za međunarodno pravo, (*Institut de droit international*) Deklaracijom u Madridu, pod nazivom „Međunarodna uredba o upotrebi međunarodnih vodotokova u druge svrhe osim za navigaciju“, pokušao da reši ovo pitanje. Ova Deklaracija je imala za cilj da predloži određena pravila kojih se trebaju pridržavati obalske zemlje pri korišćenju zajedničkog vodotoka. Pedeset godina kasnije, navedena organizacija je pokrenula isto pitanje o ne-navigacionom korišćenju međunarodnih vodotokova, pri čemu su usvojene dve rezolucije i to: „Rezolucija o upotrebi međunarodnih pomorskih voda“ (Resolution on the Use of International Non-maritime Waters) – Salzburg,

1961. godine³¹ i „Rezolucija o zagađenju reka i jezera i međunarodno pravo“ (*Resolution on the Pollution of Rivers and Lakes and International Law*)³² – Atina, 1979. godine.

Osnovno pitanje koje definišu ova tri akta je bila jednakost priobalnih država u korišćenju prekogranične vode, uz određena ograničenja koja nameće međunarodno pravo.

U toku 1966. godine usvojen je „Helsinški pravilnik o korišćenju voda međunarodnih reka“ koji predstavlja kamen temeljac za dalji razvoj međunarodnog vodnog prava. Od usvajanja ovog međunarodnog pravnog akta, usvojen je niz uredbi, konvencija i rezolucija, koje pružaju dopunska pravila u rešavanju specifičnih pitanja u sporovima oko vodnih resursa: poplave, podzemne međunarodne vode, zagađenje i drugo.

Iako ove međunarodne rezolucije i pravilnici nisu pravno obavezujući, na globalnom nivou, oni su široko priznati od strane mnogih država u svetu i uz njihovu pomoć se u većini slučajeva rešavaju sporovi oko podele, korišćenja ili kontrole nad određenim delovima međunarodnih reka. Međutim, u prošlosti, određen broj sporova je rešavan primenom hegemonije od strane „jačih“ država koje su nametale svoje uslove u rešavanju konflikta. Prvi i jedan od najpoznatijih slučajeva rešavanja međunarodnih sporova na ovaj način, je spor Amerike i Meksika oko reke Rio Grande. Ovaj slučaj, u međunarodnom pravu je poznat i po primeni principa „Harmon doktrine“³³ od strane Amerike.

Kao što je već navedeno, prvi značajniji dokument koji definiše međunarodno vodno pravo je “The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers“ – Helsinško pravilnik o upotrebi međunarodnih reka, usvojen od strane Udruženja za međunarodno pravo na 52. konferenciji održanoj u Helsinkiju avgusta 1966. godine.

Ovim Pravilnikom je definisano korišćenje voda međunarodnog sliva, osim u slučajevima ako drugim konvencijama, ugovorima ili obavezujućim običajem među državama nije postignuto rešenje.

31 Dostupno na: www.cawater-info.net/bk/water

32 Dostupno na: www.cawater-info.net/bk/water_law

33 Harmon doktrina je dobila naziv po američkom prvobraniocu Judsonu Harmonu, koji je tokom 1890. godine u sporu oko reke Rio Grande između SAD i Meksika, zagovarao teoriju apsolutnog teritorijalnog suvereniteta nad korišćenjem resursa vode u državi, odnosno uzvodne države imaju suvereno pravo da rade šta hoće sa vodom na svojoj teritoriji, bez obzira na štete koje mogu izazvati za nizvodne korisnike.

U Poglavlju 2. definisano je ravnopravno korišćenje vode u međunarodnom slivu. Član 4. (ovog poglavlja) navodi da „Svaka država ima pravo da u rečnom basenu na svojoj teritoriji dobije razuman i pravičan udeo u korišćenju vode međunarodnog rečnog sliva“. Takođe član 5. ističe da se razuman i pravičan udeo u korišćenju vode utvrđuje u svetlu svih relevantnih faktora za svaki pojedinačni slučaj, pri čemu se gledaju ekonomske i socijalne potrebe zemlje, zavisnost stanovništva od vode u slivu, dostupnost drugih resursa, klimatski uticaji kao i uticaji ostalih činilaca. Član 6. propisuje da su u raspodeli vode međunarodnog sliva, sve strane jednake, tako da jedna nema prednost u odnosu na drugu.

Treće poglavlje se odnosi na zagađenje vodotokova. U njemu se ističe da sve članice u slivu moraju da spreče zagađenje vode i da preduzmu mere kojima bi umanjile postojeće zagađenje. U slučaju kršenja ovoga pravila, država odgovorna za zagađenje mora da prestane sa istim.

Poglavlje VI definiše procedure za sprečavanje i rešavanje međunarodnih sporova oko kontrole i raspodele međunarodnih tokova. Takođe ovo poglavlje se odnosi na zakonska prava država u međunarodnom slivu. Najznačajniji deo ovoga poglavlja ističe, da se međunarodni sporovi moraju rešavati mirnim putem, bez upotrebe sile, tako da međunarodni zakoni, prava i interesi ne budu povređeni (član 24.). U cilju rešavanja sporova, svaka država u slivu treba da dostavi sve informacije i obaveštenja o bilo kakvim radovima koji će uticati na promene u slivu reke. (Član 29). U ovom poglavlju se preporučuje, ako se ne može naći zajedničko rešenje, da se formira „Komisija za pomirenje“ koja će pronaći najoptimalnije rešenje za sve strane, ili da se traži arbitraža u skladu sa „Pravilnikom o arbitražnom postupku“ koji je dala Komisija za međunarodno pravo, a koji je donesen na desetom zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

„Uzimajući u obzir probleme koji nastaju na velikom broju međunarodnih vodotokova i izražavajući uverenje da će okvirna konvencija obezbediti korišćenje, razvoj, očuvanje, upravljanje i zaštitu međunarodnih vodotokova i promociju optimalnog i održivog korišćenja istih za sadašnje i buduće generacije, potvrđujući značaj međunarodne saradnje i dobrosusedstva u ovoj oblasti, svestan posebnog položaja i potreba zemalja u razvoju, a pozivajući se na principe i preporuke koje je usvojila Konferencija Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj – UNEP (Deklaraciji iz Rija i Agenda 21), i postojećih bilateralnih i multilateralnih sporazuma o ne-navigacionom korišćenju međunarodnih vodotoka“,³⁴ Ujedinjene nacije su Rezolucijom 51/229 od 21.

34 Uvodni deo konvencije.

maja 1997. godine usvojile “UN Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses” – Konvenciju UN o ne-navigacionoj upotrebi međunarodnih vodotokova.³⁵ Ova konvencija je usvojena većinom glasova (104/3) i stupila je na snagu 20 dana od trideset pete ratifikacije članica OUN.

Slično kao što navodi „Helsinški pravilnik“, Konvencija UN, Članom 5. Prvog poglavlja ističe, da države na svojoj teritoriji mogu koristiti međunarodne vodotoke na pravičan i razuman način. Član 7. navodi da države pri korišćenju međunarodnih vodotokova na svojim teritorijama moraju da preduzimaju sve mere kojim bi sprečile izazivanje štete drugim državama u slivu. Takođe, ova konvencija precizira obavezu saradnje i razmene informacija i podataka među državama, pri čemu posebno naglašava obavezu o informisanju o planiranim radovima koje država treba da sprovede u rečnom slivu a pri čemu bi nastala štetna dejstva po druge države.

U drugom delu Konvencije definiše se primena zaštite, očuvanja i menadžmenta, pri čemu je svaka članica sliva dužna da čuva, štiti i vodi brigu o kvalitetu vode. Takođe navodi važnost saradnje u cilju zajedničkog funkcionisanja.

Članom 33. ova Konvencija sugeriše rešavanje sporova mirnim putem u skladu sa važećim odredbama. Ukoliko strane ne mogu naći zajedničko rešenje, obraćaju se Međunarodnom sudu pravde koji rešava nastale sporove.

U Aneksu ove Konvencije, propisan je postupak u arbitraži između država u sporu oko podele, korišćenja i kontrole nad resursima pijaće vode.

PRIMENA HEGEMONIJE U REŠAVANJU SPOROVA OKO RESURSA PIJAĆE VODE U SVETU

Kao što je do sada istaknuto, u većini slučajeva sporovi oko podele, korišćenja i kontrole nad međunarodnim rekama, su rešeni mirnim putem uz primenu međunarodnog vodnog prava, pri čemu su sve strane u sporu bile „zadovoljne“ nađenim rešenjem. Međutim, tokom rešavanja sporova, u pojedinim slučajevima, određene države su primenom hegemonije nametale uslove koje im omogućavaju povlaštenu ulogu, pri čime su suprotno odredbama međunarodnog vodnog prava, sebi obezbedile bolje pozicije u korišćenju i kontroli vode u basenima pojedinih reka.

35 Dostupno na: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf

U narednom delu rada će biti istaknuti primeri primene hegemonije u rešavanju prekograničnih sporova oko resursa pijaće vode u pojedinim regionima u svetu.

Prvi značajniji spor u kojem je došlo do primene hegemonije od strane jedne države u rešavanju međunarodnog spora je slučaj rešavanja prava oko korišćenja vode reke Rio Grande, između Meksika i SAD, koji je nastao krajem XIX veka. Kao što je istaknuto u predhodnom tekstu, ovaj spor je poznat i po primeni principa „Harmon doktrine“, u kojem dominira stav SAD da ima pravo da na svojoj teritoriji slobodno raspolaze sa vodom.

Sličan spor je izbio između ovih država oko korišćenja vode reke Kolorado. U toku 1922. godine između teritorija u gornjem i donjem slivu reke Kolorado je potpisan sporazum, koji garantuje ravnopravnu podelu vode u okviru saveznih država u SAD. Porastom poljoprivredne proizvodnje, količina vode koja se uzima iz ove reke postaje sve veća, tako da 1944. godine dolazi do potpisivanja sporazuma sa Meksikom, koji ovoj državi garantuje godišnji dotok vode od $1,85 \times 10^9$ m³, bez obzira na promene klime ili političkih i društveno-ekonomskih kretanja. Naglo povećanje poljoprivredne proizvodnje u toku 50-ih godina prošlog veka u uzvodnim američkim savezima, doveo je do pada kvaliteta vode koja dolazi u Meksiko. Upotreba veštačkih đubriva i hemikalija kojim su tretirane ratarske kulture i povećanje urbanih sredina širom jugozapadne Amerike, imalo je za posledicu degradaciju vode u ovom regionu. U toku 1961. godine Meksiko oštro reaguje diplomatskim i pravnim putem negodujući zbog neodgovarajućeg kvaliteta vode. U toku 1965. godine dve zemlje potpisuju petogodišnji ugovor (kasnije produžen za još 2 godine) kojim se nastoji rešiti problem vode. Međutim, privremene mere koje je preduzela Amerika nisu u potpunosti rešile problem vode, tako da Meksiko opet traži rešenje problema. Od 1972-1973. godine oformljena radna grupa (SAD), imala je zadatak da utvrdi koji kvalitet vode je prihvatljiv za Meksiko.³⁶ U toku 1973. godine je potpisan novi sporazum koji Meksiku garantuje kvalitet vode koji se meri salinitetom u vrednosti od $5(\pm 30)$ milionitih delova (ppm). Da bi osigurao ovaj kvalitet vode, Meksiko prihvata predlog SAD da izgradi kapacitete za prečišćavanje vode duž granice, koji će omogućiti dobar kvalitet vode koji treba da dođe do njih. Takođe, Meksiko pristaje da omogući prenos i odlaganje otpada iz zagađene vode na svojoj teritoriji. U narednim godinama prerada otpadne vode nije vršena punim kapacitetima a otpad je odlagan u Meksiku.

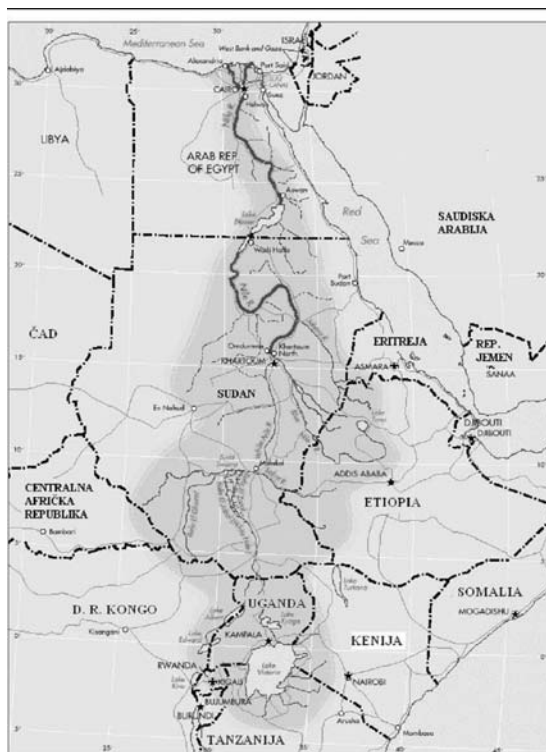
36 Više o ovome: Gabriel L. Judkins & Larsko Kelli, The yuma desalting plant and Cienega de Santa Clara dispute: a case study review of a workgroup process, *Water policy*, 2010.

Potpisivanjem ovog sporazuma, ogleda se snažno odražavanje interesa Amerike i slabe pregovaračke pozicije Meksika kao „slabije države”.

Međunarodni spor u basenu reke Nila

Nil najduža Afrička reka,³⁷ protiče kroz istočne delove ovog kontinenta (Slika br. 1) i kod Aleksandrije se uliva u Sredozemno more. Tokom duge istorije ljudske civilizacije, dolina reke Nila je bila mesto na kome je nastala jedna od prvih uređenih država - Egipat.

Slika br. 1 – Basen reke Nila

Izvor: World Bank, 2000. (http://siteresources.worldbank.org/INTAFRNILEBASINI/About%20Us/21082459/Nile_River_Basin.htm)

37 Nastaje spajanjem Plavog i Belog Nila. Dug je približno 6.650 km, a ako se meri od Viktorijinog jezera, dužina iznosi približno 5.584 km. Površina sliva iznosi oko 400.000 km². Ima proticaj od oko 84 milijarde m³ godišnje (Wolf Aaron i Newton T. Joshua.)

Zahvaljujući redovnim prolećnim i jesenjim izlivanjima i plavljenjem ravnice u dolini ove reke, Egipatska civilizacija je funkcionisala hiljadama godina na ovom prostoru. Plaveći dolinu ove reke, Nil je nanosio mulj koji je obezbeđivao poljoprivrednu proizvodnju na ovom prostoru. Stari Egipćani su uvideli značaj navodnjavanja pa su gradili dugačke kanale za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta. Tokom istorije, kako je broj ljudi u ovom regionu rastao, tako se broj ovih kanala povećavao.

Nagli porast ljudske populacije u ovom delu severoistočne Afrike počinje tokom XX veka. Primena naučnih dostignuća u medicini, poljoprivredi i industriji, omogućile su čoveku bolje uslove života, što se odrazilo na uvećanje populacije. Zbog sve većih potreba za proizvodnjom hrane, količine vode uzete iz reke Nila su se vremenom povećale. U toku 1929. godine (7. maja), potpisan je ugovor³⁸ između Kraljevine Velike Britanije i tadašnje kolonije Egipta, kojim je definisano korišćenje vode u basenu reke Nila. Velika Britanija je svojoj koloniji Egiptu dala primat na korišćenje vode ove reke³⁹ u odnosu na ostale države (kolonije) u slivu Nila. Na osnovu pomenutog ugovora, Egipat je dobio da koristi 48. milijardi m³/ godišnje vode, dok je Sudan (takode tadašnja kolonija) dobio 4. milijarde m³. Na ovaj način Egiptu je obezbeđeno da praktično sam koristi blagodeti ove reke. U toku 1954. godine Sudan dobija nezavisnost i kao ravnopravna država, traži reviziju ovog ugovora zbog rastućih potreba za vodom u svojoj zemlji. Posle pet godina, pod stalnim pritiskom Sudana, dolazi do revizije navedenog ugovora, tako da tokom 1959. godine stupa na snagu novi ugovor, u kojem opet dominira Egipat. Revizijom, Egipat dobija na korišćenje dodatnih 7 milijardi m³ vode godišnje, tako da ukupno koristi 55 milijardi m³/ godišnje. Sudan dobija još 14. milijardi m³ vode, tako da godišnje koristi ukupno 18 milijardi m³. Ostale, uglavnom nerazvijene države u slivu reke Nila nisu obuhvaćene pomenutom revizijom, tako da nemaju pravo da koriste vodu iz ove reke u koje spada i Viktorijino jezero (Etiopija, Kenija, Uganda, Tanzanija, Ruanda, Burundi, DR Kongo i Somalija).

Na osnovu prvobitnog ugovora i njegove kasnije revizije, ekonomski razvijeniji Egipat i Sudan su nametnuli svoje uslove i uspeli su da obezbede primat u korišćenju vode reke Nila, iako su ostale države u slivu negodovala pri usvajanju gore pomenutog ugovora.

38 Više o ovome: Aaron T. Wolf T. Aaron & Joshua T. Newton, *The Nile waters agreement, Case study transboundary dispute resolution*, Internet: http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Nile_New.htm 01.08.2010.

39 98% pijaće vode Egipat obezbeđuje iz reke Nila. U uskoj zoni oko ove reke na 4% teritorije živi i radi oko 90% ukupnog stanovništva zemlje.

Posle Drugog svetskog rata, odnosno od 50-ih godina prošlog veka, u ovom delu Afrike dolazi do ubrzanog rasta stanovništva, pogotovo u državama u slivu reke Nila. Pošto se klima u ovom regionu karakteriše velikim sušnim periodima, sa veoma malo padavina, reka Nil predstavlja jedini stalni izvor pijaće vode. Porast populacije (Tabela br. 4) i klimatske promene koje su naročito izražene poslednjih decenija u ovom regionu, pokrenule su porast tenzija oko obezbeđenja deficitarnih resursa pijaće vode.

Tabela br. 4 – Porast ljudske populacije u basenu reke Nila

Godina	DR Kongo	Egipat	Sudan	Etiopija	Kenija	Uganda	Tanzanija	Ruanda	Burundi	Somalija	Ukupno*
1950	12184	21514	9190	18434	6077	5158	7650	2072	2456	2264	84735
1980	27019	44952	20071	35426	16268	12662	18686	5179	4130	6436	190829
2010	65966	81121	43552	82950	40513	33425	44841	10624	8383	9331	420706
2050	148523	123452	90962	145187	96887	85251	138312	26003	13703	28217	896497

(* broj stanovnika izražen u hiljadama)

Izvor: www.esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm

Zbog sve većih potreba za vodom, zemlje u slivu reke Nila traže dodatnu reviziju ugovora iz 1959. godine, kojom će i oni dobiti pravo korišćenja vode ove reke. U nastojanju da se izvrši navedena revizija posebno se ističe Etiopija, sa čije teritorije potiče oko 80% vode Nila (Plavi Nil). Korišćenje vode Plavog Nila, Etiopija smatra pitanjem nacionalnog suvereniteta i integriteta i prava da koristi nacionalne vodne resurse. Izgradnjom sistema brana i ustava deo vode ove reke bi se skrenuo u Ogadensku pustinju čime bi se obezbedilo dodatno navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta za potrebe proizvodnje hrane za rastuću populaciju u zemlji.⁴⁰ Slično stanje je i u ostalim državama u basenu reke Nila. Egipat, se oštro suprostavlja ovom zahtevu Etiopije i ostalih država u slivu, jer sadašnje količine vode koje dobija iz Nila ne mogu da zadovolje njegove potrebe za vodom (godišnje potrebe prelaze 77 milijardi m³ i svakodnevno rastu).

Dugo godina siromašna Etiopija nije mogla da dobije kredit od Svetske banke za izgradnju akumulacionih jezera zbog negodovanja i suprostavljanja egipatske države. U toku 2002. godine, uz pomoć kineskog kapitala, počela je izgradnja brane Tekeze na Plavom Nilu, čime će Etiopija donekle rešiti problem

40 Prema podacima Ujedinjenih nacija do polovine XXI veka broj stanovnika u Etiopiji će se povećati sa sadašnjih 82,9 na 145,2 miliona.

navodnjavanja i vodosnabdevanja svoje zemlje. Prema rečima etiopskih državnika, na ovaj način će se povećati površine poljoprivrednog zemljišta koje se navodnjavaju čime će se izbeći glad za rastuću etiopsku populaciju.⁴¹ Sa druge strane, prema tvrdnjama egipatskih stručnjaka, izgradnja i korišćenje vode ove akumulacije umanjice dotok vode na njihovu teritoriju za više od 40%. Egipatski predsednik Anvar Sadat je još 1979. godine izjavio: „Jedina stvar koja bi mogla da pokrene Egipat da ponovo ide u rat – je voda”.⁴² Ova izjava potvrđuje važnost vode reke Nila za život i opstanak egipatske države.

Međunarodni spor u basenu reka Tigra i Eufrata

Značaj plodnog tla u dolina reka Tigra i Eufrata, uvideli su ljudi još na početku razvoja civilizacije, pa su na ovoj teritoriji nastale prve države – Mesopotamija, Vavilon i država starih Sumera. Na ovom prostoru (Slika br. 2) se dogodio i prvi poznati sukob oko vode (pre 4500 godina na prostoru Mesopotamije). Sukob je nastao kad je Ulmara kralj Lageša gradeći mrežu kanala za navodnjavanje presekao tokove reka Eufrata i Tigra prema susednoj državi Umma.⁴³

Tokom istorije ljudskog društva, voda ovih reka je korišćena za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta. Međutim, porast broja stanovnika u ovom regionu, (Tabela br. 5) imalo je za posledicu povećane zahteve za upotrebom vode. Danas se javljaju veliki problemi oko korišćenja i podele vode ovih reka između Turske, Sirije i Iraka.

Problem oko podele vode reka Tigra i Eufrata nastaje u drugoj polovini prošlog veka kada Turska započinje izgradnju „Anadolskog projekta“ na jugoistoku zemlje (akumulacioni sistem od 22 brane i 19 hidrocentrala). Na ovaj način će Turska iskoristiti potencijal ovih reka (28% ukupnog potencijala Turske), pri čemu će dodatno navodnjavati preko 1,5 miliona hektara zemlje a u cilju povećanja poljoprivredne proizvodnje. Takođe će povećati svoj hidrološki potencijal za 7.500 MW. Nizvodne zemlje, Sirija i Irak negoduju, jer će izgradnja ovog projekta smanjiti priliv vode na njihovu teritoriju i narušiti

41 Osamdesetih godina prošlog veka glad i oskudice vode su odnele više desetina hiljada života u Etiopiji.

42 Jeremy Allouche, *Water nationalism: An explanation of the past and present conflicts in central Asia, the Middle East and the Indian subcontinent? Université de Geneve, Geneve, These No 699, 2005, p. 41.*

43 Više o ovome: Hatami Haleh & Peter H. Gleick, *Conflicts over water in the myths, legends and ancient history of the Middle East, Environment, Vol 36, Issue 3, 1994.*

Slika br. 2 – Sliv reka Tigra i Eufrata

Izvor: <http://middleeastsocialstudys.blogspot.com/2009/02/euphrates-river.html>

Tabela br. 5 – Porast stanovništva u basenu reka Tigra i Eufrata

Godina	Turska	Sirija	Irak	Ukupno*
1950	21 238	3 413	5 719	30370
1980	44105	8 907	13 744	66756
2010	72752	20 411	31 672	124835
2050	91617	33 051	83357	208025

(* broj stanovnika izražen u hiljadama)

Izvor: www.esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm

normalno snabdevanje jedinim stalnim izvorom pijaće vode. Na ovaj način, kako navode vlade ovih zemalja, doći će do smanjenja priliva vode reke Eufrata u Siriju za 40% i u Irak za 80%,⁴⁴ što predstavlja razlog za uzbunu.

Umanjenje priliva pijaće vode u ove države će dovesti do destabilizacije regionalne bezbednosti vode pri čemu će doći do velike degradacije životne

44 Više o ovome: Leila Harris, Water and conflict geographies of the southeastern anatolia project, *Society and Natural Resources*, 2002.

sredine. Sirijski i irački zvaničnici tvrde da će ovo uticati na kvalitet vode zbog prevelikog korišćenja đubriva i hemikalija u Turskoj, što će izazvati nesagledive štete ljudima, ekonomiji i teritoriji Iraka i Sirije. U pokušaju da ublaži tenzije nastale izgradnjom Anadoljskog projekta, Turska garantuje da će Siriji obezbediti proticaj od 500 m³/sek. vode. Međutim ovaj ustupak Turske nije u potpunosti umirio nizvodne države, koje ističu da za vreme sušnih perioda ne dobijaju navedenu količinu vode. Počev od 1980. godine, Irak i Sirija diplomatskim putem traže da se protok vode poveća na 700 m³/sek., pri čemu bi se Turska odrekla daljih projekata o navodnjavanju koji bi ugrozili realizaciju ovog zahteva.

Na ove zahteve Turska odgovara da preko 88% vode Eufrata nastaje na njenoj teritoriji i da ima pravo da u svojoj zemlji slobodno raspolaže sa svojim prirodnim resursima – vodom, tako da konačni ugovor oko ovoga spora nikada nije sklopljen. Najveća tenzija i napetost između ovih država je bila 1992. godine, kada je Turska radi popune novoizgrađene akumulacije na brani Ataturk, prekinula tok reke Eufrata u periodu od mesec dana. Na ovaj potez Turske, Sirija i Irak su oštro reagovali tražeći ponovnu uspostavu toka reke. Međutim, Turska kao ekonomski i vojno superiornija sila, je tek na zahtev OUN, posle 30 dana, kada je popunila akumulaciono jezero na brani Ataturk, opet pustila vodu Eufrata da nesmetano teče.⁴⁵ Velika zategnutost u odnosima postoji i danas, kada populacije u ovim zemljama ubrzano rastu.

Na sve napore i pokušaje rešavanja ovoga spora Turska ostaje pri svom stavu, da može slobodno da koristi svoje nacionalne resurse (vodu). Irak i Sirija smatraju da ih Turska, kontrolom vode u rekama Tigru i Eufratu ucenjuje, jer „Anadoljski projekat“ koristi za ostvarivanje političkih i strateških ciljeva.

Stav Turske o pitanju rešavanja spora u basenu reka Tigra i Eufrata, najbolje se vidi iz činjenice, da prilikom izglasavanja „Konvencije OUN o ne-navigacionoj upotrebi međunarodnih vodotokova“, (uz Kinu i Burundi) nije glasala za istu, jer bi je prihvatanje ove konvencije, primoralo da se povinuje međunarodnoj regulativi i da pravično deli vode ovih reka sa svojim susedima.

Međunarodni spor u basenu reke Jordan

Voda sliva reke Jordan, se prirodno deli između Izraela, Jordana, Palestinske teritorije i Sirije (Slika br. 3). Primenom hegemonije, Izrael ima privilegovan položaj u odnosu na ostale države u slivu.

45 Peter Gleick, *Water in Crisis, A Guide to the World's Freshwater Resources*, Oxford University Press, New York, 1993.

Od nastanka izraelske države 1948. godine, problem obezbeđenja pijaće vode je jedan od najvažnijih pitanja koji se javlja u ovom regionu. Porast svatovništva i veliki priliv migranata u novoosnovanu državu Izrael a kasnije i u Palestinu, kao i porast populacije u susednim državama, stvara stalni zahtev za obezbeđenjem sve veće količine vode, koja je u ovom delu Bliskog istoka prirodno deficitarna. Resursi pijaće vode u basenu reke Jordan predstavljaju stalni izvor sukoba između Libana, Izraela, Jordana, Sirije a kasnije i Palestine. Na značaj ovog resursa, za izraelsku državu, ukazao je osnivač jevrejske države David ben Gurion još 1956. godine kada je izjavio: „Sa Arapima vodimo rat oko vode i od ishoda te bitke zavisiće naša budućnost“. Da su ovi navodi tačni potvrdio je 35 godina kasnije hašemitski kralj Husein koji je rekao: „Voda je jedini razlog zbog kojeg će Jordan ući u rat“.

Zbog izuzetne suve klime u ovom regionu, količine padavina u proseku iznose oko 200 mm/ godišnje, što je nedovoljno za razvoj poljoprivredne proizvodnje i obezbeđenja vode za rastuću urbanu populaciju i industriju u ovom regionu. Prvi značajniji sukob, oko resursa pijaće vode, na ovom prostoru, se javlja u toku 1964. godine kada Izrael, bez saglasnosti okolnih država proširuje svoje pravo na korišćenje vode Galilejskog jezera, kako bi obezbedio vodu za suvi jug zemlje. U znak odmazde, na Samitu Arapske lige,⁴⁶ odlučeno je da se pritoke reke Jordana skrenu na sever kako bi se navodnjavalo poljoprivredno zemljište u južnom Libanu i Siriji. Ovaj projekat je pokrenut 1965. godine, pri čemu je Izrael odgovorio oružanim napadima, tako da je ovaj sukob kulminirao, oružanim sukobima 1967, a kasnije se nastavio 1969. i 1973. godine. Posle pobeđe nad Arapima, Izrael zauzima Golansku visoravan i Zapadnu obalu, pri čemu je proširio kontrolu nad vodom reke Jordan (Moris, 1997). Na ovaj način Izrael je obezbedio dodatne količine pijaće-sveže vode za svoje potrebe, jer se samo na Zapadnoj obali nalazi preko 25% izdanske vode koju koristi. Nakon okupacije, izdanska voda je proglašena za strateški resurs i stavljena je pod vojnu kontrolu.⁴⁷

Od završetka Izraelskih ratova sa Arapima, postojao je niz pokušaja da se postigne odgovarajući sporazum oko podele resursa pijaće vode u ovom regionu. U toku 1994. godine je potpisan sporazum kojim je definisano da se količine vode uzete iz reke Jordana podele i to tako da Izrael dobije 54,8%, Jordan 35% a Palestinci 8,2% vode.

46 Arapske liga ili liga arapskih država je organizacija arapskih država koja je osnovana 22. marta 1945. godine sa ciljem ostvarivanja zajedničke dobrobiti i interesa svih arapskih zemalja. Danas okuplja 22 države iz Severoistočne Afrike i Jugozapadne Azije.

47 Više o ovome: Mark J. Powell, War of peace? Water conflicts in the Middle East, *Geodate*, Vol. 8. Issue 4, 1994.

Slika br. 3 – Sliv reke Jordan

Izvor: OUN – United Nations Cartographic Section (www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/israel.pdf)

Prilikom potpisivanja ovog Sporazuma, Izrael je nametnuo svoje interese, pri čemu je dobio primat u korišćenju vode u slivu reke Jordan (iako većina vode ove reke potiče sa teritorije susednih država). Veoma nepovoljan položaj ovim ugovorom je dat Palestini, koja je proporcionalno broju stanovnika, dobila da koristi najmanji deo vode. Takođe, zbog prevelikog povlačenja vode iz izdani u pojasu Gaze, većina bunara koje koriste Palestinci nije upotrebljiva zbog prodora morske vode u iste.⁴⁸ Kolika je primena hegemonije na ovoj teritoriji, pokazuje podatak da Palestinci imaju na raspolaganju oko 66 litara vode dnevno po stanovniku, dok Izrael koristi preko 300 litara.

48 Izraelska vojska upravlja nad ovim podzemnim izvorima. Od 1967. godine, Palestincima je izdato samo 34 dozvole za kopanje novih bunara, pri čemu im je ograničena dubina kopanja (Mary E. Morris, *Water and conflict in the Middle East: Threats and opportunities*, *Studies in conflict & terrorism*, Vol. 20 Issue 1, 1997.).

Međunarodni spor u basenu reka Inda i Ganga

Rastući problemi oko resursa pijaće vode na Azijskom-Himalajskom potkontinentu sve su učestaliji, a pogotovo su izraženi od 60-ih godina prošlog veka. Sporovi oko podele i korišćenja vode reke Inda između Indije i Pakistana traju još od 40-godina XX veka, kada su ove države bile kolonije Velike Britanije. Sticanjem nezavisnosti ovaj spor se internacijalizuje. Međutim, pošto obe zemlje predstavljaju značajne regionalne sile, koje poseduju nuklearno naoružanje, problem oko vode reke Inda je rešen, sporazumom koji je potpisan 1960. godine. Na predlog Svetske banke, Pakistan je dobio da koristi tri zapadne pritoke reke Inda: Dželam, Inda i Činab, a Indija tri istočne Ind – Rabi, Beas i Sutledž, pri čemu će postojati period tranzicije od 10 godina pri kom će Indija isporučiti deo svoje vode Pakistanu, dok on ne izgradi odgovarajuću infrastrukturu kojom bi skladištio vodu iz navedenih reka na svojoj teritoriji. Sporazum između ove dve države je ratifikovan 19. jula 1960. godine u Karačiju.⁴⁹ Ovim sporazumom je definisano da oko 80% oticaja vode Inda dobije Pakistan a ostatak Indija. Prema analizama mnogih kritičara, ovo je bio težak udarac za Indiju i za njenu ekonomiju, ali ovo je bilo jedino kompromisno rešenje da se smanji rizik od izbijanja sukoba. Navedeni ugovor omogućuje da svaka strana ponaosob slobodno koristi i raspolaže svojim delom vode. Indija je na rekama Beas i Sutledž izgradila brane, kojim je omogućila zelenu revoluciju na istoku Pendžapa i Radžastana.⁵⁰ Iz ovoga sporazuma se vidi da je poštovano međunarodno pravo o vodama i da su obe zemlje „zadovoljne“. Takođe, ovaj sporazum je naveden kao primer, u kojem regionalne sile uz posredstvo treće strane rešavaju spor. Međutim u sporu između Indije i Bangladeša se vidi hegemonija Indije u odnosu na slabijeg suseda u slivu reke Ganga.

Padavine u slivu reke Ganga su tokom godine neravnomerno raspoređene, pri čemu se smanjuju idući od istoka prema zapadu. U toku godine, 80% padavina ograničeno je na četiri meseca trajanja monsuna, što dovodi do naizmenične pojave suše i poplava. Da bi se obezbedilo konstantno prisustvo vode u ovoj oblasti, za vreme sušnih meseci, izgrađen je sistem kanala GBM (Gang, Bramapitra, Barak-Meghana) koji obezbeđuje skladištenje i regulisanje nivoa vode u toku godine.

49 Više o ovome: http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Indus_New.htm

50 B. G. Verghese, Water conflict in South Asia, *Studies in conflict & Terrorism*, Vol. 20, Issue 2., 1997.

U periodu, dok je Bangladeš bio u sastavu Pakistana (Istočni Pakistan), Indija je pružala sve vrste pomoći svom budućem susedu. Odvajanjem od Pakistana i sticanjem nezavisnosti 1971. godine, problem oko vode reke Ganga dobija drugačiji tok.

Spor oko vode ove reke nastao je još u toku 1951. godine kada je Indija odlučila da napravi branu Farak, u cilju preusmeravanja dela vode reke Ganga na svoju teritoriju. Na ovaj način, Indija namerava da u vreme sušne sezone (januar-jun) preusmeri oko 1,133 m³ vode/sekundi, kako bi obezbedila ispiranje luke u Kalkuti od nanosa mulja, poboljšala rečni saobraćaj i onemogućila prodor slane vode za vreme niskog vodostaja na svoju teritoriju. Pakistan se usprotivio izgradnji navedene brane, jer bi tokom suve sezone imao ozbiljne probleme oko navodnjavanja svojih poljoprivrednih površina u Istočnom delu svoje države (danas Bangladeš). Sticanjem nezavisnosti, problem reke Ganga se prenosi sa Pakistana na novonastalu državu Bangladeš. Zbog velike pomoći Indije do sticanja nezavisnosti, zvaničnici Bangladeša su smatrali da će navedeni spor lako rešiti. Međutim, Indija pitanje vode reke Ganga smatra nacionalnim pitanjem i zanemaruje zahteve Bangladeša da se navedeno pitanje reši na nivou vlada ovih zemalja.⁵¹ Zbog problema oko vode Ganga, Bangladeš je u toku 1976. godine podneo zahtev Generalnoj skupštini OUN oko problema Farak brane na reci Gangu. U međuvremenu je potpisano više sporazuma između ove dve države, ali Indija je i dalje kršila iste i usmeravala vodu na svoju teritoriju u skladu sa svojim potrebama i interesima. Bangladeš, ponovo postavlja pitanje Ganga u toku 1993. godine na samitu Komonvelta⁵² i 1995. godine na zasedanju 50. Generalne skupštine OUN.

U toku 1972. godine između ove dve zemlje je potpisan statut o formiranju Zajedničke rečne komisije, a u toku 1974. godine na nivou premijera je potpisana nova deklaracija koja ima za cilj da reši pitanje Farak brane. Zajedničkom ministarskom Deklaracijom iz 1975. godine, Indiji se daje pravo da u periodu od 21. aprila do 31. maja 1975, može da iz Ganga preusmeri na

51 Više o ovome: Muhammad M. Rahaman, *Integrated Ganges basin management: conflict and hope for regional development*, *Water policy*, 2009.

52 Komonvelt (engl. *Commonwealth*) je udruženje-međuvladina organizacija nezavisnih i suverenih država, od kojih su većina (osim Mozambika i Ruande) nekada bili kolonije Britanske imperije. Komonvelt je poznat i pod nazivom Komonvelt nacija i Britanski Komonvelt. Uzima se da je moderan Komonvelt nastao Londonskom deklaracijom iz 1949. godine. Udruženje je labavog karaktera i trenutno ima 54 članice. Cilj ove organizacije je promovisanje demokratije, ljudskih prava, slobode pojedinca, slobode trgovine, multilateralizma i mira u svetu.

svoju teritoriju između 310 i 450 m³ vode u sekundi. Međutim, Indija nastavlja samovoljno preusmeravanje vode čime krši i ovu Deklaraciju.

Dana 26.11.1976. godine, Generalna skupština OUN upućuje zahtev ovim državama da moraju hitno da pregovaraju i da nađu zajedničko rešenje. Pod uticajem OUN, u novembru 1977. godine ove države potpisuju petogodišnji sporazum o deljenju vode reke Ganga. Međutim, zbog nemogućnosti da nađu zajedničko rešenje, ovaj sporazum nije produžen. U narednom periodu su potpisana dva akta Memorandum iz 1982. godine i Sporazum iz 1986. godine (privremeno rešenje na tri godine). Po isteku ovog sporazuma u periodu od 1989-1996. godine nije bilo dogovora oko podele vode. Tokom 1996. godine potpisan je tridesetogodišnji ugovor o podeli vode, koji ne sadrži jasne odredbe vezane za povećanje protoka vode za vreme sušne sezone. Takođe u ovom periodu je došlo do smanjenja protoka vode reke Ganga u odnosu na protok iz perioda 1949-1988. (zbog prevelikog navodnjavanja poljoprivrednog zemljišta u gornjem toku reke). Tokom 1997. godine, Bangladeš traži reviziju ovog ugovora. Međutim, naknadno urađene studije ukazuju da zaključivanje novih ugovora ne bi imao velikog uspeha na ublažavanje nestašice vode tokom sušne sezone zbog velike potrošnje vode u uzvodnim regionima. U periodu od 1996-2004. godine Indija nije pristala na izmene i potpisivanje novih ugovora. U decembru 2002. godine ova država je najavila pokretanje novih planova o stvaranju dodatne mreže kanala kojim bi povezala reke severa sa onim na jugu i istoku zemlje.⁵³

Posledice neravnopravne podele vode reke Ganga, preko brane Farak, izaziva ogromne društveno-ekonomske i ekološke gubitke u Bangladešu. Preterano povlačenje vode iz ove reke, ima negativan uticaj na poljoprivredu, ribolov, šumarstvo, industriju, a takođe dovodi do povećanja saliniteta u regionu koji obuhvata oko jedne četvrtine teritorije Bangladeša.

ZAKLJUČAK

Nagli porast ljudske populacije, pogotovo od sredine prošlog veka, ubrzani razvoj poljoprivrede, industrije i rast urbanih sredina kao i klimatske promene i zagađenje životne sredine, imalo je za posledicu smanjenje zaliha pijaće vode u svetu. Pod uticajem navedenih činilaca, mnoge države, pogotovo one u aridnim

53 Wolf T. Aaron & Newton T. Joshua, Case study of transboundary dispute resolution: The Ganges river controversy, Internet: http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Ganges_New.htm.

i subaridnim regionima, doći će do granica iskorišćenja svojih raspoloživih resursa pijaće vode, što će dovesti do učestalije pojave sporova oko ovoga resursa između njih. U cilju obezbeđenja svojih nacionalnih interesa, pojedine države u konfliktu će nastojati da agresivnom primenom hegemonije obezbede primat u kontoli i korišćenju vode u regionu, koja će u bliskoj budućnosti postati strateških resurs, pri čemu će doći do kršenja međunarodnog vodnog prava.

LITERATURA

1. Allouche Jeremy, Water nationalism: An explanation of the past and present conflicts in central Asia, the Middle East and the Indian subcontinent? *Universite de Geneve*, Geneve, These N° 699, 2005, p. 41.
2. Clark Tony & Maude Barlow, *Battle for water*, 2003., *Internet*: <http://www.yesmagazine.org/issues/whose-water/the-battle-for-water>
3. Cooper H. Mary, Global water Shortages, *Congressional Quarterly Researcher*, Vol. 5, No. 47, 1995.
4. Dukić Dušan, Iskorištavanje vode u svetu i problem njihove zaštite sa posebnim osvrtom na stanje u Jugoslaviji, *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, knj. 40, Beograd, 1988.
5. Dukić Dušan & Gavrilović Ljiljana, Hidrologija, *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 2006.
6. FAO – The State of Food Insecurity in the World 2003.
7. Gavrilović Ljiljana, Zagađenost vode kao najznačajniji hidrološki problem današnjice, *Zbornik radova GFUB*, br. XLIV, Beograd, 1994.
8. Gleick Petar, *Water in Crisis, A Guide to the World is Freshwater Resources*, *Oxford University Press*, New York, 1993.
9. Gleick Peter & Hatami Haleh, Chronology of Conflict over Water in the Legends, Myths, and History of the Ancient Middle East. In “Water, war, and peace in the Middle East.” *Environment*, Vol. 36, No. 3, pp.6-on, Washington. 1994.
10. Hatami Haleh & Gleick Peter, Conflicts over water in the myths, legends and ancient history of the Middle East, *Environment*, Vol 36, issue 3, 1994.
11. Harris Leila, Water and conflict geographies of the southeastern anatolia project, *Society and Natural Resources*, 2002.
12. Javorović Božidar, Voda – sigurnosni aspekti, *Defentologija* 1-4, 2003. *Internet*: http://www.defimi.hr/downloads/def_hr_1-4_2003.pdf 17/09/2010.
13. Judkins L. Gabriel & Larsko Kelli, The yuma desalting plant and Cienega de Santa Clara dispute: a case study review of a workgroop process, *Water policy*, 2010.
14. Львович М.И., Вода и жизнь, *Мысль*, Москва, 1986.

15. Morris E. Mary, Water and conflict in the Middle East: Threats and opportunities, *Studies in conflict & terrorism*, Vol. 20 Issue 1, 1997.
16. Muhammad M. Rahaman, Integrated Ganges basin management: conflict and hope for regional development, *Water policy*, 2009.
17. Mutschmann Johann & Stimmelmayer Fritz, *Snabdevanje vodom - Priručnik*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988.
18. Powell J. Mark, War of peace? Water conflicts in the Middle East, *Geodate*, Vol.8. Issue 4, 1994.
19. Smith Norman, A history of dams, *Peter Davies*, pp. 39-43, London, 1971.
20. UNESCO – World water resources beginning of the 21st, 1998.
21. UNESCO, The World Water Development Report, 2009. Internet: http://www.unesco.org/water/wwap/wwdr/wwdr3/pdf/WWDR3_Water_in_a_Changing_World.pdf. 01/03/2011.
22. Integrated urban water management: Arid and semi-arid regions, Urban water series, UNESCO, 2009, Internet: www.unesco.org/water/news/newsletter/216.shtml#arch. 10/10/2010.
23. Verghese B.G. Water conflict in South Asia, *Studies in conflict & Terrorism*, Vol. 20, Issue 2, 1997.
24. Vladislavljević Živojin, *Korišćenje vode, Prvi kongres o vodama Jugoslavije*, Beograd.
25. Wolf T. Aaron, Conflict and cooperation along international waterways, *Water policy*, vol. 1-2, page 251-265, 1998.
26. Wolf T. Aaron & Newton T. Jochua, Case study of transboundary dispute resolution: The Ganges river controversy, Internet: http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Ganges_New.htm. 23/12/2010.
27. Wolf T. Aaron & Newton T. Jochua, The Nile waters agreement, *Case study transboundary dispute resolution*, Internet: http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Nile_New.htm. 01.08.2010.

Internet sajtovi:

- www.who.org
- www.susps.org
- www.esa.un.org
- www.un.org
- www.indexmundi.com
- www.worldwater.org
- www.fao.org

- www.nationalacademies.org
- www.unesco.org
- www.transboundarywaters.orst.edu
- www.cawater-info.net
- www.whyfiles.org
- www.unwater.org

Gavrilo OSTOJIC and Marija BLAGOJEVIC

**USE OF HEGEMONY IN SETTLEMENT OF INTERNATIONAL
DISPUTES OVER SOURCES OF DRINKING WATER**

ABSTRACT

Sources of drinking water are a renewable but limited natural resource that is unevenly distributed on the Earth. The rapid development of human society, this especially including the period from the beginning of the last century up to the present days, has resulted in the increased consumption of water in agriculture, industry and in urban areas. Environmental pollution caused by by-products and climate change, which have been prominent in the last decades, have made water become a resource in globally short supply. The aspiration to dominate the lacking sources of drinking water, especially in arid and sub-arid regions, resulted in the increased number of international disputes. In some cases, they were settled by imposing special conditions that were dictated by economically developed and powerful states that were parties to the dispute. The paper points to the situation with sources of drinking water in the world, the development of international water law in settling international disputes presenting the most striking examples of the use of hegemony in settling the disputes.
Key words: hegemony, sources of drinking water, conflicts and international disputes.

Marko FILIJOVIĆ¹

UDK: 341.238(510)
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 3, str. 392–416
Izvorni naučni rad
Avgust 2011.
DOI: 10.2298/MEDJP1103392F

KINESKA „(VELIKA) POLARNA IGRA“

APSTRACT

Klimatske promene dovele su do otapanja leda u Arktičkom okeanu i time proizvele nove okolnosti u regionu. Pored otvaranja pristupa hidrokarbonskim depozitima kojima arktički region obiluje, otvoren je pristup i novim transportnim mogućnostima, jer u letnjim mesecima pomenuti region postaje skoro u potpunosti prohodan, čime su relacije između Amerike i Azije znatno skraćene. To je privuklo pažnju ne samo država čije obale izlaze na Arktički okean, već i ostalih država, posebno velikih izvoznica robe široke potrošnje i ostalih roba, poput Kine i Japana. Ovaj rad analizira poziciju Kine u odnosu na ostale države zainteresovane za eksploataciju arktičkog regiona, sa fokusom na transport. Posebna pažnja usmerena je na strategijska opredeljenja kineskog menadžmenta, tj. analizu strategijskog pristupa kineskih upravljačkih struktura, ali i stavova međunarodne i posebno kineske akademske javnosti kada su u pitanju političko-ekonomske implikacije uključenja Kine u „arktičku trku“.

Ključne reči: Arktik, transport, Kina, „Arktički proces“, geoekonomija.

1. UVOD

Demografska ekspanzija, intenzivna industrijalizacija i generalno globalizacija, na različite načine doprinele su povećanoj emisiji štetnih gasova što se smatra najvećim činiocem globalnog zagrevanja. Za posledicu, globalno zagrevanje dovelo je do pojave najrazličitijih ekoloških izazova sa kojim se suočava savremeni svet. Jedan od najozbiljnijih je i tzv. otapanje polarnih kapa – Arktika i Antarktika. I dok mnogi analitičari globalne bezbednosti percipiraju pomenuto otapanje arktičke i antarktičke polarne mase kao suštinski problem čovečanstva, postoje i oni koji u tom procesu prepoznaju

1 Marko Filijović, student doktorskih studija, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, e-mail adresa: mfilijovic@yahoo.com.

mogućnost za ekonomski i nacionalni stratejski prosperitet, posmatrajući problematiku sa različitih aspekata.

Pored (za sada još uvek nepotpunog) otvaranja pristupa hidrokarbonskim zalihama deponovanim na dnu arktičkog okeana, sve aktuelnije postaje i pitanje kontrole maritimnih ruta koje su do skora bile neatraktivne. Otapanje leda i povećanje prohodnosti, podstaklo je ujedno i istraživačke i razvojne kapacitete država zainteresovanih za arktički region. Tzv. arktičke obalske države (arctic coastal states) – Ruska Federacija, Kanada, Norveška, Danska (Grenland) i Sjedinjene Američke Države, već neko vreme pokušavaju da pronađu zajedničko i komplementarno rešenje za novonastale sporove koji se tiču pre svega teritorijalnog razgraničenja produžetaka njihovih kontinentalnih šelfova, čime bi se konsekvntno regulisalo i pitanje ekstrakcije hidrokarbonskih depozita, kao i kontrole nad maritimnim rutama.² Međutim, pored ovih i ostalih arktičkih država (Finska, Island, Švedska) koje u nešto ograničenijem domenu učestvuju u kreiranju arktičkih politikà, sve više je primetno interesovanje i drugih država čije obale ne izlaze na arktički okean, a koje žele da na različite načine prosperiraju, uzimajući u obzir nastalu situaciju u regionu.³

Za sada, kada su u pitanju ne-arktiske države, najveće interesovanje pokazuje se za pitanja kontrole maritimnih ruta koje u letnjim mesecima postaju skoro u potpunosti prohodne. Ovo pitanje u direktnoj je vezi sa transportnim opcijama na relaciji Severna Amerika – Istočna Azija, kao i Azija – Evropa. Pored Italije, Japana i Južne Koreje, kao interesenata, država koja je takođe zainteresovana da se uključi u tzv. „Arktički proces“, a koja je ujedno najveći izvoznik robe široke potrošnje, kao i jedan od najvećih uvoznika energenata, pojavljuje se Kina. U tom smislu, pored tzv. arktičkih obalskih država i ostalih država, sve veće nastojanje Kine da se uključi u formiranje arktičkih politikà, predstavlja važnu varijablu, koja će značajno uticati na odnose u regionu, ali i imati implikacije u pogledu strateškog pozicioniranja Kine na globalnom planu.

2 Za detaljnije objašnjenje o teritorijalnom razgraničenju na Arktiku pročitati: Marko Filijović, „Teritorijalna razgraničenja na Arktiku“, *Vojno delo* (leto), 2010, str. 90-105.

3 O ograničenosti delovanja Finske, Islanda i Švedske govori činjenica da uoči donošenja tzv. Ilusatske deklaracije 2008. godine, da prisustvuju, nisu pozvane pomenute države, kao ni domicilni narodi, iako su svi aktivni i stalni članovi Arktičkog saveta. Ilusatska deklaracija relevantna je iz razloga što je njenim usvajanjem potvrđeno „obavezujuće rešavanje svih eventualnih preklapanja u vezi sa zahtevima za proširenje kontinentalnog šelfa u legalnim okvirima“. (Pogledati: Wikipedia, Iluissat Declaration, http://en.wikipedia.org/wiki/Iluissat_Declaration, poslednji put pregledano 14/01/2011).

2. ULAZAK KINE U „ARKTIČKU TRKU“

Otkada je postalo moguće koristiti tzv. „arktičke rute“ kao novu putanju između Azije i Amerike, imajući pri tom u vidu da arktički region obiluje i energetskim bogatstvima, kineske vlasti odlučile su da se aktivnije uključe u kreiranje politikâ vezanih za transport, eksploataciju energetskih i drugih resursa, kao i enviromentalnu politiku u pomenutom regionu. Aktivnosti kineske vlade vezane su najpre za ispitivanje solucija koje mogu ići u prilog Kini, koja je značajan svetski izvoznik robe široke potrošnje, ali i značajan enregetski potrošač.

Ono što je ključno primetiti, jeste da Kina ne spada u red tzv. „Arktičkih država“, tj. njene obale ne izlaze na Arktički okean, niti je Kina članica Arktičkog Saveta, koji predstavlja najvažniji interdržavni forum kada je u pitanju pomenuti region.⁴ Međutim, uprkos slaboj poziciji, pojedini autori primećuju da Kina sve više aktivnosti usmerava ka arktičkoj oblasti, tražeći načine da se uključi u formiranje političkog okvira i pravnih osnova kada je u pitanju budući razvoj situacije u regionu ili bar ispita mogućnosti za buduće strategijske opcije.⁵

Procena koja se iznosi, glasi da će arktički region postati potpuno prohodan tokom letnjih sezona negde u periodu između 2013. i 2060. godine.⁶ Upravo ovaj podatak naveo je kineske vlasti da u određenoj meri modifikuju dosadašnju politiku i bliže odrede svoju poziciju u odnosu na povlašćene Arktičke države – Rusiju, SAD, Kanadu, Dansku i Norvešku. Ove države (Rusija, SAD, Kanada, Danska i Norveška) članice su Arktičkog saveta i žele da zadrže ekskluzivno pravo u formiranju politikâ vezanih za rešavanje svih pitanja u regionu. Sa druge strane, mesta posmatrača u dotičnoj ogranzaciji

4 Doduše, Arktički savet (Arctic Council) nema obavezujuća dokumenta, ali predstavlja važan regionalni aparat koji postoji u vidu komunikacione platforme između arktičkih država. Svi sporovi i sva važna pitanja vezana za arktički region rešavaju se za sada u skladu sa UNCLOS-om (Konvencija Ujedinjenih nacija o pravu mora).

5 Pogledati npr.: Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, *SIPRI Insight on Peace and Security*, No. 2010/2, Solna, Sweden, 2010; Blank, Stephen, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?“, *China Brief*, Vol. 10, Iss. 24, Washington, DC, Dec. 3, 2010, pp. 7-9.; Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, *China Papers*, No. 11., CIC & CIR, Toronto-Ontario, Canada, 2010.

6 Arvind Grupta, “Geopolitical implications of Arctic melt-down“, *Strategic Analysis*, vol. 33, no. 2 (Mar.), Brussels, Belgium, 2009, p. 174; Arctic Council, *Arctic Marine Shipping Assessment 2009 Report*, Arctic Council, Tromsø, Norway, Apr. 2009, p. 30; i US National Snow and Ice Data Center, “Arctic Sea ice shrinks as temperatures rise“, *Press*

otvorena su za pojedine države.⁷ Arktički savet koji je iniciran kao interdržavni mehanizam koji će regulisati pravne i političke procedure u regionu, nadležan je i za tzv. „rešavanje pitanja mogućih suprotstavljenih zahteva za polaganje prava na kontinentalni šelf“, ali i rešavanja pitanja vezanih za „nadležnosti nad maritimnim rutama“.⁸ Međutim, uprkos težnjama Arktičkih država da na nekonfliktan način dođu do razgraničenja arktičkih teritorija, postoji bojazan da će ovaj proces prerasti u „arktičku teritorijalnu trku“ i „trku za enregetnima“, koja će značajno uticati na ekonomske, vojne, pa i ukupne državne strategije zainteresovanih strana.⁹ Pored polaganja prava na energetska bogatstva, posebno važno pitanje predstavlja i ostvarivanje „prava na slobodan prolaz“, koje je donekle aktuelnije pitanje za države čije obale ne izlaze na Arktički okean, ali koje ga mogu koristiti kao transportni koridor sa svoje potrebe. Među njima, kao država kojoj su veoma važne pomorske rute, imajući u vodi proizvodni i izvozni kapacitet, javlja se Kina.

Do sada, Kina je praktikovala tzv. „sačekaj-dok-ne vidiš“ (wait-and-see) pristup kada je u pitanju razvoj situacije na Arktiku. Prevladavajući je takav pristup Kine posledica bojazni da bi značajnije aktivnosti kineskog establišmenta po ovom pitanju alarmirale ostale države i navele ih da pomisle da Kina želi da nametne svoju politiku, što bi proizvelo negativan efekat, uzimajući u obzir veličinu i mnogoljudnost ove države, kao i njen „status sile u usponu na globalnom nivou“.¹⁰ Stoga su kineske vlasti veoma oprezne u formulisanju državnih politika koje se tiču Arktika. To potvrđuje i Linda Džekobson (Linda Jakobson), navodeći da su joj ovo u nezvaničnim

release, 3 Oct. 2006, Internet: <http://nsidc.org/news/press/2006_seaiceminimum/20061003_pressrelease.html> preuzeto 03/01/2011.

- 7 U tom smislu, mesta stalnih posmatrača u okviru Arktičkog saveta imaju Francuska, Nemačka, Holandija, Poljska, Španija i Ujedinjeno Kraljevstvo, dok ulogu tzv. *ad-hoc* posmatrača imaju Kina, EU, Japan, Južna Koreja i Italija. (Wikipedia, Arctic Council, http://en.wikipedia.org/wiki/Arctic_Council, 12/01/2011)
- 8 Daily Telegraph Foreign Staff, “UN to rule on Arctic seabed ownership“, *Daily Telegraph*, 29/05/2008, Internet: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/2045924/UN-to-rule-on-Arctic-seabed-ownership.html>, 25/12/10; kao i Arctic Council, “The Ilulissat Declaration: Arctic Ocean Conference“, Ilulissat, Greenland, 27-29. May 2008, Internet: http://oceanlaw.org/downloads/arctic/Ilulissat_Declaration.pdf, 15/01/2011
- 9 Postoje i oni koji su mišljenja da će pomenuta problematika vrlo brzo prerasti u „novi hladni rat“. (Wong, Queenie, “In Arctic ‘cold war’, Russia plows ahead“, *McClatchy Newspapers*, 05/08/08, Internet: <http://www.mcclatchydc.com/2008/08/05/46477/in-arctic-cold-war-russia-plows.html>, 31/07/09).
- 10 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 2.

razgovorima potvrdili razni kineski zvaničnici i akademski istraživači koji se bave pitanjima vezanim za pozicioniranje Kine u datom regionu. Prema Lindi Džekobson, oni tvrde da kineske arktičke ekspedicije zbog navedenog za sada ostaju na nivou koji se fokusira isključivo na pitanja klimatskih promena i enviromentalnih posledica koje globalno zagrevanje proizvodi. Međutim, ista autorka navodi, u poslednjih nekoliko godina, došlo je do primetnih odstupanja. Naime, u poslednje vreme kineski zvaničnici i istraživači, sve više ističu komercijalne, političke i bezbednosne implikacije koje razvoj situacije na Arktiku proizvodi, a koji su važni i za Kinu. To potvrđuju i radovi brojnih kineskih renomiranih teoretičara i praktičara.¹¹ Ovo pokreće pitanje koje je eksplicitno postavio kanadski teoretičar Frederik Laser (Frédéric Lasserre): „Da li je kineski interes na Arktiku ukorenjen u nauci, u ekonomiji, konkretno u resursima ili transportnom potencijalu, ili se možda može objasniti u kontekstu globalnih političkih ambicija koje praktikuje Peking?“¹²

3. KINESKI RASTUĆI NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI DINAMIZAM U POLARNIM OBLASTIMA

Poznato je da Kina poseduje jednu od najsnažnijih aparatura kada su u pitanju maritimne istraživačke aktivnosti, posebno u polarnim oblastima – Arktiku i Antarktiku.¹³ Tokom poslednjih deset godina, Kina je razvila realan interes za tzv. arktičku nauku, strukturiranu u četiri ključne kategorije: okeanografiju, biologiju,

11 Pogledati npr.: Li, Zhen-fu, ‘北极航线的中国战略分析’ [Analysis of China’s strategy on the Arctic route], *Zhongguo Ruankexue*, no. 1., Beijing, 2009, pp. 1–7; Li, Zhen-fu, ‘中国参与北极航线国际机制的障碍及对策’ [Obs-tacles to China’s participation in the international Arctic route mechanism and countermeasures], *Zhongguo Hanghai*, vol. 32, no. 2 (June), Beijing-Ontario, 2009, pp. 98–102; Guo, Peiqing, ‘大国战略指北极’ [A big power’s strategy points at the Arctic], *Liaowang*, no. 27., Beijing, 2009, p. 64; Ren, Xiao-wei, Li, Yong-qiang, ‘北冰洋主权之争与中国 国际责任浅析’ [A tentative analysis on sovereignty dispute over the Arctic Ocean and China’s inter-national responsibility], *Langfang Shifan Xueyuan Xuebao (Shehui Kexue Ban)*, vol. 24, no. 4 (Aug.), Honghu, 2008, pp. 66–69; i Zhao, Ying, ‘浅析北极所面临的法律挑战及其对我国的影响’ [A brief analysis of legal challenges in the Arctic region and its influence on China], *Haiyang Fazhan Yu Guanli*, vol. 26, no. 3 (Mar.), Beijing 2009, pp. 17–21, navedeno prema: Jacobson, Linda, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 2.

12 FrédéricLasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 3.

13 Joseph Spears, “China and the Arctic: the awakening snow dragon“, *China Brief*, vol. 9, no. 6 (18/03), Washington, DC, 2009, Internet: [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews\[tt_news\]=34725&cHash=963847104910/01/2011](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews[tt_news]=34725&cHash=963847104910/01/2011).

atmosfersku nauku i glaciologiju.¹⁴ Od 1984. godine do danas, Kina je organizovala dvadeset šest različitih ekspedicija u polarnim oblastima i uspostavila tri istraživačke stanice na Antarktiku.¹⁵ Arktik je postao interesantan 1995. godine, kada je grupa kineskih istraživača i novinara pešice došla do Severnog Pola i sprovedla istraživanje o ledenom pokrivaču Arktičkog okeana, klimi i životnoj okolini. Prva kineska ekspedicija na moru sprovedena je 1999. godine, a sledile su je još dve, 2003, odnosno 2008. godine.¹⁶ Linda Džejkobson dodaje da je nakon pomenutih bila planirana i četvrta ekspedicija za leto 2010. godine.¹⁷ Kineska prva istraživačka stanica, *Huanghe* (u prevodu Žuta reka) uspostavljena je 2004. godine na Nju-Alesund (Ny-Ålesund) ostrvu u (norveškom) Svalbardskom arhipelagu.¹⁸ Kina takođe poseduje i najveći svetski nenuklearni ledolamac, tzv. istraživački brod *Xuelong* (Snežni Zmaj), koji je od 1994. godine, kada je kupljen od Ukrajine, bio iskorišćen za tri različite ekspedicije.¹⁹ U oktobru 2009. godine, kineska vlada je odlučila da kineske istraživačke kapacitete treba ojačati, te da *Xuelong* sâm ne izlazi u susret rastućim istraživačkim potrebama i da mu treba pridodati odgovarajuću „braću i sestre“.²⁰ Da bi unapredila svoje polarne istraživačke

-
- 14 U oblasti okeanografije kineska istraživanja fokusirana su na interakciju između vodenih masa i njihove cirkulacije, kao i na ledeni šelf, posebno u Boforovom i Čukotskom moru, severno od Beringovog prolaza. Biološki istraživački programi usredsređeni su na vodaled ekologiju, često u kombinaciji sa programima polarne glaciologije koji ispituju interakciju između vode i vodenog sveta. Ključni cilj programa iz oblasti visoko-atmosferske fizike koje sprovodi Polarni istraživački institut Kine, jeste da ustanovi visoko-atmosferske vremenske uslove (high-latitude space weather). (Lasserre, Frédéric, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 3.)
- 15 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 3.
- 16 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 3.
- 17 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 3.
- 18 Ibid., p. 3. Frederik Laser objašnjava da pored arktičke *Huanghe* istraživačke stanice, Kina poseduje i tri antarktičke – *Great Wall* (Veliki Zid), *Zhongshan* i treću koja je u fazi izgradnje, tzv. *Kunlun* stanicu. (Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 4.)
- 19 Frédéric Lasserre dodaje da je *Xuelong* veoma popularan u Kanadi kada je 1999. godine uspeo da dođe do Tuktojaktuka (u Boforovom moru) a da ga radarski sistem kanadske vojske nije prethodno spazio. Tada je neopravdano, prema rečima kanadskog teoretičara, pokrenuta polemika oko kineskih planova za eksploataciju pijaće vode koja bi se krišom ekstrahovala iz kanadskih maritimnih oblasti. (Lasserre, Frédéric, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 3.)
- 20 Linda Džejkobson objašnjava da je nakon višemesečnih rasprava unutar kineske vlade o tome da li je isplativije kupiti polovan brod ili izraditi kompletno novu plovilicu u Kini, odlučeno

programe, kineska vlada, preko Kineske arktičke i antarktičke administracije, tzv. CAA (Chinese Arctic and Antarctic Administration – CAA), kao divizije Državne okeanske administracije (State Oceanic Administration – SOA), podstakla je kooperaciju sa drugim državama u okviru polarnih istraživačkih poduhvata. Frederik Laser navodi da je uoči ekspedicije *Xuelong*-a 2008. godine sa kineskim istraživačima učestvovao i internacionalni istraživački tim. Taj tim je uključio vodeće naučnike tzv. Evropskog istraživačkog programa Demokle (Democles).²¹ Međutim i pre toga, Kinezi su saradivali sa internacionalnim partnerima u praćenju arktičkih environmentalnih promena. Npr. Kina se još 1997. godine priključila Internacionalnom arktičkom naučnom komitetu (International Arctic Science Committee – IASC). IASC je nevladina organizacija koja teži da podstakne multidisciplinarna istraživanja na Arktiku i promovise njegovu ulogu u svetu. Nadalje, 2005. godine, Kina je pozvana da se priključi Nju-Alesundskom naučnom menadžerskom komitetu (Ny-Ålesund Science Managers Committee) osnovanom 1994. godine, a od marta 2007. do marta 2009. godine kineski polarni eksperti učestvovali su u programu Internacionalna polarna godina (International Polar Year Programme – IPY).²² Istaknuti kanadski politikolog Ron Huebert (Ron Huebert) tvrdi da kineski istraživački napori čak prevazilaze i kanadske, koji bi trebalo da su među najrazvijenijima, uzimajući u obzir dužinu i kompleksnost kanadske arktičke obale.²³ O tome koliko su kineske vlasti posvećene arktičkom regionu detaljno obrazlaže Linda Džekobson: „Kineski primarni istraživački centri fokusirani na arktički region su: Polarni istraživački institut Kine (Polar Research Institute of China – PRIC) u Šangaju, koji broji 142 člana osoblja, koje je zaduženo za polarne ekspedicije *Xuelong*-a i koje sprovodi razne studije vezane za polarne regione; Kineski institut za pomorska pitanja (China Institute for Marine Affairs) koji se nalazi u okviru Državne okeanske administracije u Pekingu i koji se, uglavnom, bavi istraživanjima vezanim za međunarodno maritimno pravo, kao i kineskom okeanskom razvojnom strategijom; zatim Institut za okeanologiju, koji predstavlja

da novi ledolamac ipak bude ko-dizajn stranih i kineskih partnera ali da bude izrađen u Kini. Planirano je da brod, koji će biti manji od *Xuelong*-a (oko 8000 tona), bude u upotrebi 2013.-te godine. (Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 3.)

- 21 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 4.
- 22 Tzv. IPY predstavlja internacionalni naučni program koji je fokusiran na Arktik i Antarktik. (Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 4.)
- 23 Lauren Krugel, “Chinese Interest in Arctic Riches Heating Up: Calgary Political Scientist“, *Canadian Press*, Calgary, 25/02/08 Internet: http://www.david-kilgour.com/2008/Feb_27_2008_09.htm, 06/04/09.

multidisciplinarni pomorski naučno-istraživački i razvojni institut pod okriljem Kineske akademije nauka; i dodatno, istraživanja vezana za Arktik sprovode se i na mnogobrojnim kineskim univerzitetima, kao što su *Qindao*, *Dalian*, *Xiamen*, *Tongji* i *Wuhan* Univerzitet.²⁴

4. KINESKI GEOEKONOMSKI INTERESI NA ARKTIKU

Mnogi autori smatraju da kineski interes na Arktiku prevazilazi isključivo istraživački aspekt, te da su istraživački naponi u direktnoj vezi sa ekonomskim ciljevima Pekinga.²⁵ Najveći broj autora povezuje otapanje ledenih masa i intenziviranje istraživačkih aktivnosti Kine na Arktiku sa projektovanim transportnim mogućnostima koje izmenjeni region pruža.

Džosef Spirs (Joseph Spears), uzimajući u obzir transportnu teoriju i praksu, kao i predvidljivost klimatskih modela, smatra da projektovani komercijalni interes Kine na Arktiku može biti veoma veliki.²⁶ Isti autor objašnjava da „komercijalni brodski transport predstavlja krvotok internacionalne trgovine. Sa ili bez velike globalne recesije, brodski transport će nastaviti da bude kamen temeljac svetske trgovine. ..Kina je zavisna od spoljne trgovine, a 46% njenog ukupnog BDP-a čini upravo brodski transport. ..Otvoreni Arktik predstavlja tako unikatnu priliku za Kinu i međunarodnu trgovinu u celini.“ Autor smatra da, u suštini, bilo kakav događaj koji utiče na međunarodnu pomorsku trgovinu, konsekvntno utiče i na kinesku ekonomiju, a u tom smislu fizička promena arktičkog regiona, svakako ima veliki uticaj na kinesku ekonomsku budućnost.²⁷ Kao i Linda Džejkobson i Stefan Blank (Stephen Blank), tako i Džozef Spirs ističe konkretan značaj novootvorenih arktičkih ruta (prikazanih na slici 1) za kineske transportne potrebe.²⁸ Mислеći na Severnoistočnu rutu (ili rutu Severnog

24 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., pp. 4-5.

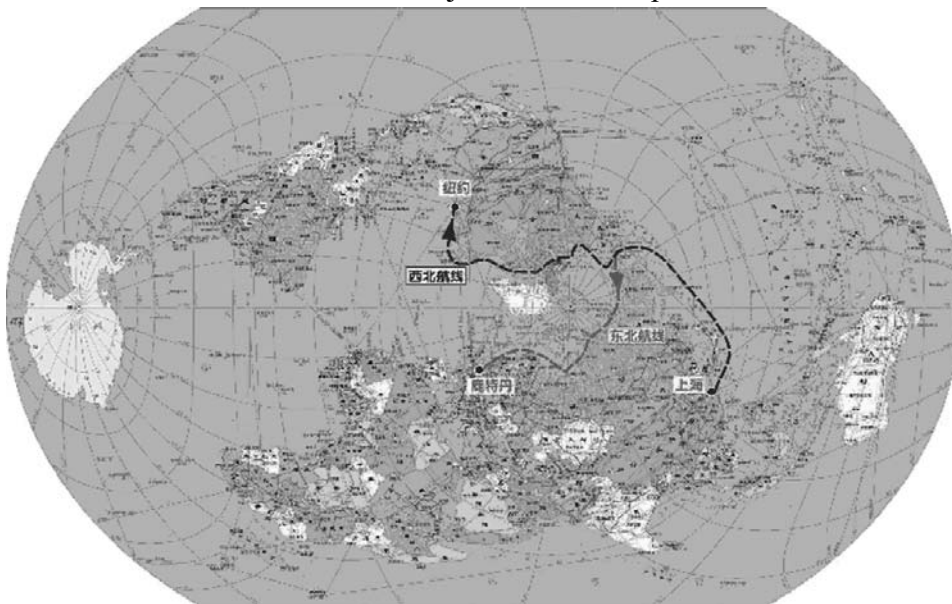
25 Pročitati: Robert H. Wade, “Iceland will play crucial role in Arctic sea route“, *Financial Times*, 04/03/10, Internet: <http://www.ft.com/cms/s/0/639fde94-272c-11df-b84e-00144feabdc0.html#axzz1CFO-6PEBP>, 29/12/10; Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, *SIPRI Insight on Peace and Security*, No. 2010/2, Solna, Sweden, 2010; Stephen Blank, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, *China Brief*, Vol. 10, Iss. 24, Washington, DC, Dec. 3, 2010, pp. 7-9.

26 Joseph K. Spears, “China and the Arctic: the awakening snow dragon“, *China Brief*, vol. 9, no. 6 (18/03), Washington, DC, 2009, Internet: [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews\[tt_news\]=34725&cHash=9638471049](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews[tt_news]=34725&cHash=9638471049) 10/01/2011

27 Ibid., p. 10.

28 Ibid., p. 11.

Slika 1 – Kinesko viđenje arktičkih transportnih ruta*

* Oznake na slici obeležavaju Šangaj, Roterdam, Njujork, Severnoistočnu rutu (strelica na dole) i Severozapadnu rutu (strelica na gore).

Izvor: Chinese Arctic and Antarctic Administration, <http://polar.chinare.gov.cn:8039/xuelong_N_pole.html>; mapu izradio: Hao Xiaoguang, <http://www.hxgmap.com/>, navedeno prema: Linda Jakobson, "China Prepares for an Ice-free Arctic", op. cit. p. 4.

Mora), zatim Transpolarnu rutu i Severozapadni prolaz, ovaj engleski ekspert objašnjava da „ove rute, zbog značajnih ušteda na gorivu, mogu prouzrokovati seizmičke promene u svetskim trgovinskim šablonima, pa čak promeniti i samu prirodu komercijalnog brodskog transporta. „Ukoliko se ide preko Arktika“, navodi autor, „Kina je 4000 milja (oko 6500 km) bliža Evropskoj Uniji, kao i istočnoj obali Severne Amerike. Pored toga, restrikcije po pitanju veličine plovila i drugih propozicija na Arktiku ne postoje za razliku od onih uslova koji važe za Panamski i Suecki kanal... Pri tom se na Arktiku trenutno ne naplaćuju nikakve transportne nadoknade“.²⁹ Linda Džejkobson dodaje: „Put od Šangaja do Hamburga rutom Severnog mora, koja se pruža duž ruske obale, od Beringovog prolaza na istoku do Nove Zemlje (Новая Земля) na zapadu, je 6400 km kraći

29 Ibid., p. 11.

nego kada se ide putem kroz Malački prolaz.“³⁰ Pozivajući se na izveštaj pod nazivom “*EU maritime interests and the piracy problem: a perspective from the shipping industry – The International Response to Somali Piracy: Challenges and Opportunities*“ autorka ističe, da ako se u obzir uzmu osiguravajuće takse brodova koji plove Adenskim zalivom ka Sueckom kanalu, treba imati na umu da su one porasle više od 10 puta od septembra 2008. do marta 2009. godine, najviše zbog dejstva pirata u datom regionu.³¹

Kina je u tom smislu prepoznala strateški značaj Islanda, tj. značaj njegove pozicije i statusa u regionu. U članku objavljenom u listu Fajnenšel Tajms (*Financial Times*) od januara 2008. godine, profesor Robert Vejd (Robert Wade) sa Londonske škole za ekonomiju, piše: „Kina je u poslednjem periodu pokazala specijalni interes u odnosima sa Islandom, tom malom zemljom na severu Atlantika, čija strateška lokacija nagoveštava da će ona u budućnosti imati glavnu ulogu kada je u pitanju transport u regionu. Kina želi da počne sa slanjem transportnih kontejnera na sever i percipira duboke islandske luke kao potencijalne lučke baze.“³² Džozef Spirs navodi da je upravo ovo bila tema konferencije održane na Islandu 2007. godine.³³ Isti autor dodaje da je veoma malo informacija za javnost objavljeno sa ove konferencije.³⁴

Sa druge strane, Frederik Laser navodi da su zaključci koje je izveo Robert Vejd nepotpuni. On primećuje da rute koje vode do Islanda nisu još uvek ozbiljno razvijene. Iako postoje jasni pokazatelji kineskog političkog i ekonomskog ulaganja na Islandu, pa i razumevanja islandske vlade za ovakve planove, nijedna transportna firma još uvek nije pokazala realno interesovanje. Pored toga, nijedna transportna luka specijalizovana za brodski pretovar, koja bi funkcionisala u kontekstu arktičkog transporta, nije još uvek izgrađena na Islandu. Ono što predstavlja činjenicu, jeste samo izjava kineske vlade o

30 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 5.

31 Ibid., p. 5.

32 Robert H. Wade, “Iceland will play crucial role in Arctic sea route”, *Financial Times*, 04/03/10, Internet: <http://www.ft.com/cms/s/0/639fde94-272c-11df-b84e-00144feabdc0.html#axzz1CFO6PEBP>, 29/12/10

33 Joseph K. Spears, “China and the Arctic: the awakening snow dragon”, *China Brief*, vol. 9, no. 6 (18/03), Washington, DC, 2009, Internet: [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews\[tt_news\]=34725&cHash=9638471049](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?-tx_ttnews[tt_news]=34725&cHash=9638471049) 10/01/2011

34 Izveštaj sa konferencije koja je nosila naziv *Breaking the Ice – Prospect of a Transpolar Route* može se naći na internet adresi http://www.mfa.is/media/Utgafa/Breaking_The_Ice_Conference_Report.pdf.

spremnosti i volji da se saraduje sa arktičkim državama kada su u pitanju istraživački poduhvati i razvoj arktičkih transportnih opcija.³⁵ Kanadski teoretičar zaključuje: „Ova situacija stvorila je pretpostavke koje su postale veoma zastupljene u literaturi, da kineska vlada i kineske transportne kompanije samo čekaju trenutak kada će se Severnozapadni prolaz „otvoriti“ i gde će one odmah lansirati sveobuhvatni transportni servis preko kanadskog dela Arktika. Ključnu premisu za takvo nešto predstavlja činjenica da je kraća putanja ujedno i isplativija putanja. Međutim, to nije uvek slučaj.“³⁶ Fizička razdaljina između pojedinih luka u Kini, Evropi i Severnoj Americi prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1. Geografska udaljenost između odabranih kineskih, severnoameričkih i evropskih luka (u kilometrima)

Polazište – Destinacija	Panama	Severnozapadni prolaz (preko prolaza Meklur – McLure Strait)	Severnoistočni prolaz (preko Kara kapije i južno od ruskog arhipelaga)	Suecki kanal i Malački prolaz
Rotterdam-Šangaj	25,588	16,100	15,793	19,550
Bordo-Šangaj	24,980	16,100	16,750	19,030
Marsej-Šangaj	26,038	19,160	19,710	16,460
Tauro (Italija)-Hong Kong	25,934	20,230	20,950	14,093
Barselona-Hong Kong	25,044	18,950	20,090	14,693
Njujork-Šangaj	20,880	17,030	19,893	22,930
Njujork-Hong Kong	21,260	18,140	20,985	21,570

Izvor: Lasserre, Frédéric, “China and The Arctic: Threat or Cooperation Potential for Canada?“, op. cit., p. 6.

Iz prikazane tabele jasno se vidi da su samo pojedini (osenčeni) tranzitni pravci preko Arktika zaista kraći u odnosu na tranzitne pravce koje prolaze kroz

35 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 6.

36 Ibid., p. 6.

Malački i Suecki kanal. Međutim, navodi Frederik Laser, „tome treba dodati još nekoliko činjenica. Kineske transportne kompanije su većinom globalizovane i donose poslovne odluke uglavnom u skladu sa *cost-benefit* analizom. Kineske transportne kompanije“, komentariše autor prema obavljenim intervjuima sa rukovodećim kadrovima u toku 2008. godine, „pre svih Orient Overseas Container Line (OOCL), China Ocean Shipping Company (COSCO), kao i China Shipping Container Lines (CSCL), nisu izrazile definitivni interes za aktivnosti u arktičkom regionu, kako u kratkoročnom, tako i u dugoročnom planu. Razlozi koji se navode jesu pre svega vezani za sporiju brzinu transporta na ovim rutama, veće cene osiguranja, zatim veliku verovatnoću kašnjenja, pa čak i odlaganja slanja pošiljki, kao i ozbiljan rizik od oštećenja tovara“.³⁷ Pored Frederika Lasera, na poteškoće prilikom iskorišćavanja kapaciteta arktičkog transportnog potencijala, ukazuju i mnogi kineski i drugi analitičari.³⁸ Svend Age Kristensen (Svend Aage Christensen) tako smatra da iako je put Rutom Severnog mora od istočne Kine do Zapadne Evrope donekle kraći u odnosu na druge putanje, visoke premije osiguranja, nedostatak infrastrukture i oštri vremenski uslovi, čine ovu arktičku putanju komercijalno nevitalnom, bar u kratkoročnoj projekciji. Plutajuće sante leda predstavljaju problem, čak i kada arktički prolazi budu zvanično proglašeni prohodnim. Zbog otapanja grenlandske ledene kape, broj ledenih bregova koji slobodno plutaju okeanom, biće u porastu, primoravajući brodove da se kreću manjom brzinom, pa čak i da ad-hok menjaju putanje. Nadalje, manja dubina kod nekih prolaza (misli se pre svega na kanadski arktički arhipelag) onemogućava prolazak brodova velike nosivosti.³⁹ Frederik Laser dodaje da stoga kineske kompanije najveći deo svojih investicionih sredstava ulažu u moderne, velike, ne-ledolomce koji služe potrebama evropskog, azijskog i severnoameričkog tržišta. Prestižne kompanije koje se bave lučkim menadžmentom, poput *Hutchinson Port Holdings*-a iz Hong Konga, uložile su velika finansijska sredstva u panamske luke Balboa i Kristobal, kao i u druge operatere tranzitnih pomorskih kanala.⁴⁰ U martu 2008. godine, panamska vlada je objavila da je kineski najveći transportni konglomerat

37 Samo je COSCO izrazio teoretski interes. (Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat or Cooperation Potential for Canada?”, op. cit., p. 7.)

38 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 8.

39 Svend Aage Christensen, “Are the northern sea routes really the short-est?”, *DIIS Brief*, Copenhagen, Denmark, 30/03/09 Internet http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2009/sac_northern_searoutes-.pdf, 03/01/2011

40 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?”, op. cit., p. 7.

COSCO, veoma zainteresovan da izgradi milijardu US dolara vrednu luku, koja bi bila stacionirana na pacifičkom ulazu u Panamski kanal, nedaleko od Kristobala i Balboe.⁴¹ Frederik Laser zaključuje, pozivajući se na intervjue koje je sproveo sa menadžerima kineskih transportnih kompanija, da Kina za sada nema ekonomskih planova kada su u pitanju arktički transportni potencijali.⁴²

Međutim, dovodeći u vezu naučna istraživanja i ekonomsku korist, Linda Džekobson zapaža da postoji još nekoliko razloga za opravdanost kineskih polarnih istraživanja, a koja nisu u vezi s transportom. Naime, autorka ističe da se kineski polarni istraživački poduhvati svakako mogu smatrati opravdanim, jer otapanje leda na Arktiku u velikoj meri utiče na kontinentalno i pomorsko okruženje Kine, prevashodno jer tekuće promene mogu značajno poremetiti kineski poljoprivredni razvoj.⁴³ Pored navedenog, neizostavno se otvara i pitanje hidrokarbonskih rezervi i drugih prirodnih bogatstava pohranjenih na ovom prostoru. Američka državna agencija *US Geological Survey* procenila je Arktik sadrži 30 procenata svih svetskih neotkrivenih rezervi gasa i oko 13 procenata neotkrivenih rezervi nafte.⁴⁴ Dodatno, region obiluje i značajnim zalihama uglja, nikla, bakra, olova, cinka, zlata, srebra, dijamanta, mangana, hroma i titanijuma.⁴⁵ Međutim, tehnološke izazove vezane za ekstrahovanje energenata i mineralnih depozita na Arktiku, identifikovali su kako kineski, tako i drugi teoretičari. Da bi mogla da eksploatiše arktičke resurse, Kina će morati da pribegne partnerstvu sa drugim državama, odnosno inostranim naftnim kompanijama, jer, kako tvrdi jedan kineski analitičar, „postoji veliki gap između kineske i napredne tehnologije namenjene ekstrakciji nafte u dubokim vodama“.⁴⁶ Sa druge strane, mnogi smatraju da šansa za Kinu postoji i da je vezana za aktivnosti Rusije na tzv. Visokom Severu (High North). Ruska Federacija, koja kontroliše najveći deo arktičkog prostranstva, takođe je u zaostatku, po pitanju napredne tehnologije, ali i kapitala, kada se radi o

41 Andrew Beatty, “Panama Ports Expect Boom Despite U.S. Slowdown”, *Reuters*, 19/03/08, Internet: www.reuters.com/article/idUSN1932770720080319, 05/04/08.

42 Frédéric Lasserre, “China and The Arctic: Threat or Cooperation Potential for Canada?“, op. cit., p. 7.

43 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 5.

44 Brian Beary, “Race for the Arctic”, *CQ Global Researcher*, Vol. 2., No. 8., Washington, DC, 2008., pp. 217-218.

45 ECON, “Arctic Shipping 2030: From Russia with Oil, Stormy Passage, or Arctic Great Game?“, *ECON Report 2007-070*, Oslo, Norway, 2007., p. 4.

46 Navedeno prema: Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 8.

ekstrahovanju hidrokarbonskih depozita u dubokim vodama. Da bi sustigla zemlje koje prednjače u razvoju pomenute tehnologije, Rusija će, kako smatraju mnogi autori, pribеći raznim bilateralnim i trilateralnim zajedničkim ulaganjima (tzv. joint venture), koristeći kineski kapital i evropsku ili brazilsku tehnologiju. Npr. Anker Morten (Anker Morten) vidi potencijal za multilateralnu saradnju između kineskih, ruskih i evropskih kompanija u megalomanskom projektu razvoja Štokman gasnog polja. Autor naglašava da je u toku prva faza razvoja Štokman polja u Barentovom moru zajedničkim snagama norveškog Statoil-a, francuskog Total-a i ruskog Gazprom-a.⁴⁷ Linda Džekobson smatra da bi ovaj multilateralni joint venture mogao uključiti i kineski kapital, za šta bi Kina u zamenu dobila potreban know-how kada je u pitanju ekstrakcija nafte u dubokim vodama.⁴⁸ Istog je mišljenja i Stefan Blank i navodi podatak Rojtersa (Reuters) od 24. novembra 2010. godine, da je ruski Rosnjeft već pozvao Kinesku nacionalnu naftnu kompaniju – CNOC (China National Petroleum Corp.) na saradnju. Autor dodaje da su ruske vlasti na severu i severoistoku zemlje uputili poziv Kinezima da zajednički istražuju i eksploatišu lokalne resurse.⁴⁹ Poznato je da autonomni region Jamalo-Nanets (Ямало-Нанец) poseduje 90 procenata ukupne proizvodnje gasa u Rusiji i oko 12 procenata ukupne proizvodnje ruske nafte. Guverner ove provincije, Dmitrij Kobilkin (Дмитрий Кобылкин), uoči *World Expo 2010 Exhibition* u Šangaju, izjavio je da je spreman da kineskim partnerima ponudi „obostrano primamljivu i konstruktivnu saradnju“ u okviru regionalnog resursnog kompleksa. Pored toga Kobilkin je istakao: „Mi smo spremni da delujemo kao posrednici između države-investitora i naftnog-gasnog sektora i da stvaramo dobru investicionu klimu“.⁵⁰ Sa druge strane, Frederik Laser je mišljenja da Kinezi nisu preterano zainteresovani za arktičke hidrokarbonske depozite, te da je u fokusu njihovog delovanja pre svega naftni i gasni potencijal Kazahstana, kao i afričkih depozita. Autor navodi da je bilo određenih ekonomskih aktivnosti između kanadskih i kineskih naftnih kompanija, ali da nijedan projekat nije u vezi sa arktičkim delom Kanade. Kanadski ekspert ukazuje i na činjenicu da istraživanja koja sprovode kineski istraživači u Boforovom moru nisu vezana za geologiju kontinentalnog šelfa, što

47 Morten Anker, “The High North and Russo-Norwegian bilateral economic relations”, *Russia, Finland and Norway: Economic Essays*, BOFIT Online no. 15 (Bank of Finland: Helsinki, 15/12), 2009, pp. 36–39.

48 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 9.

49 Stephen Blank, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, op. cit., pp. 7-8.

50 Ibid., p. 8.

nije slučaj kada su u pitanju američka ili evropska istraživanja. Frederik Laser zaključuje da je to i logično, uzimajući u obzir aktivnosti *Petro-Canada*, *BP*, *Chevron*, *Imperial Oil*, *Shell*, *ConocoPhillips*, *Nyctis*, *Talisman Energy* i *AltaGas*.⁵¹ Međutim, pojedini autori ukazuju da se obrisi konkretnije kineske polarne strategije ipak mogu naslutiti analizirajući spoljnu politiku NR Kine vezanu za Arktik, kao i radove renomiranih kineskih istraživača.

5. ISPOLJAVANJE GEOEKONOMSKIH INTERESA KINE U KONTEKSTU POLITIČKOG I AKADEMSKOG DELOVANJA

Iako mnogi autori prevashodno ističu izjavu koju je uoči Arktičkog foruma na Svalbardu 2009. godine dao pomoćnik ministra spoljnih poslova Kine, Hu Zengju (Hu Zengyue) da „Kina nema arktičku strategiju“, mnoge druge izjave kineskih zvaničnika i radovi kineske akademske javnosti ipak ukazuju na drugačiju sliku. Linda Džekobson navodi da, ukoliko se uzme u obzir ceo govor koji je Hu Zengju održao uoči foruma i ukoliko se uvažavaju odgovori na pitanja novinara koje je dao nakon završetka foruma, može se uočiti da u Kini postoji dobro formirano i artikulisano geopolitičko razmišljanje kada je u pitanju „Arktički proces“.⁵² Autorica u tom smislu navodi nekoliko značajki Hu Zengjuovih izjava. Najpre, Hu Zengju izražava stav Kine o potrebi za mirnim rešavanjem teritorijalnih sporova između arktičkih država. U tom smislu, Kina podržava sve zemlje u rešavanju pitanja nadležnosti i suvereniteta u skladu sa UNCLOS-om. Međutim, u nastavku, Hu Zengju smatra da bi postojeći zakoni međunarodnog prava (prava mora) morali biti redefinisani i razvijani u skladu sa okolnostima koje nastaju kao posledica otapanja arktičkog leda. On, nadalje, potvrđuje status Arktičkog saveta kao najuticajnije regionalne tvorevine važne za budućnost regiona. Kina je u tom smislu učestvovala u radu Arktičkog saveta kao posmatrač u dve prilike – 2007. i 2009. godine, a nada se da će joj biti odobren prijem u kontekstu stalnog posmatrača čim se budu ostvarili uslovi za to. Hu Zengju je posebno naglasio važnost kooperacije između arktičkih i ne-arktičkih država.⁵³ Ono što Linda Džekobson posebno ističe u kontekstu kineske polarne geopolitike, a što zapaža i Stefan Blank, profesor Instituta za strateške studije *US Army War College* u Pensilvaniji, jeste Hu Zengjuova izjava o tome da „iako je arktičko pitanje regionalnog karaktera, ono mora biti razmatrano i u inter-

51 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., pp. 7-8.

52 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 9.

53 Ibid., p. 9.

regionalnim okvirima, jer se tiče, kako klimatskih promena, tako i međunarodnog brodskog transporta“.⁵⁴ U tom kontekstu, Hu Zengju je naglasio da bi Kina želela da arktičke države prepoznaju interese i ne-arktičkih država. Stefan Blank posebno ističe sledeću Hu Zengjuovu izjavu: „Pri utvrđivanju delimitacija spoljnih kontinentalnih šelfova, arktičke države moraju ne samo da na odgovarajući način upravljaju međusobnim odnosima, već pri tom moraju uzeti u obzir i odnose između spoljnih kontinentalnih šelfova i međunarodne podmorske oblasti, koja je zajedničko nasleđe celog čovečanstva, kako bi se izbalansirali ukupni međudržavni odnosi“.⁵⁵ Američki teoretičar navodi i, kako je opisuje, direktniju izjavu koju mu je u intervjuu dao profesor polarne politike i prava na Okeanskom Univerzitetu Kine, Guo Peiking (Guo Peiqing), koja glasi: „Polarne nacije moraju shvatiti da arktička pitanja nisu samo regionalna pitanja, već i međunarodna“. Stefan Blank u ovome vidi nedvosmislen stav kineskog spoljnopolitičkog i akademskog miljea o tome da Kina zahteva tretman arktičkog procesa kao internacionalnog procesa. Navodeći još jednu izjavu profesora Gua Peikinga, da će „Arktik najverovatnije postati novi energetski koridor, mnogo bezbedniji od Indijskog okeana u kojem piratstvo predstavlja pravu kugu za svetske brodske transportere, uključujući i kineske“, isti autor smatra da je Arktik „sasvim sigurno postao veoma vidljiv na radaru kineske globalne strategije“.⁵⁶ Stefan Blank zaključuje da „ove izjave kineskih zvaničnika i akademske javnosti upućuju na to da će Kina, iako nije članica Arktičkog saveta, verovatno dovesti u pitanje svaki teritorijalni zahtev izvan državnih granica arktičkih zemalja“. U tom smislu, Stefan Blank vidi nastajuću situaciju kao vrlo problematičnu, prevashodno kada su u pitanju rusko-kineski odnosi. Pozivajući se na kineske izvore, autor navodi da su kineski posmatrači „uočili odluku Rusije da reanimira letove bombardera iznad arktičkog prostora, kao i da „pobode zastavicu“ na dno arktičkog dna, sve istog meseca“ (2007. godine).⁵⁷ Komentar profesora Gua Peikinga na ova dešavanja bio je da su „sporovi na Arktiku u stvari izazovi Rusije

54 Stephen Blank, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, op. cit., p. 9.

55 Ibid., p. 9.

56 Ibid., p. 8.

57 Stephen Blank, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, op. cit., p. 8. Inače, afera „zabaranja zastavice“, pored toga što je pokrenula brojne rasprave u političkoj i akademskoj javnosti, podstakla je i kineske vlasti da na sličan način potvrde svoj suverenitet u Južnom kineskom moru. Izjava koju je dao jedan od istraživača Kineskog naučno-istraživačkog centra za brodarstvo (*China Ship Scientific Research Centre*) prilikom prezentacije robota-podmornice koji će realizovati pomenuti plan, bila je: „Mi smo bili inspirisani Rusima. ...Ukoliko Rusi to mogu, onda možemo i mi... Da vidimo ko

i nekih drugih država internacionalnom poretku i međunarodnom pravu nakon završetka Hladnog rata“. Prema Guo Peikingu, Kina i ostatak sveta našli bi se u nepovoljnoj poziciji ukoliko bi ruski zahtev za prostor između Lomonosovljevog i Mendeljejevog grebena bio priznat. U tom slučaju, Rusija bi sama polagala pravo na resurse u toj oblasti. Sa druge strane, ukoliko bi zahtev bio onemogućen, postoji opasnost da bi u tom slučaju Rusija mogla naplaćivati enormne takse za prolaz transportnih brodova kroz njene nacionalne vode.⁵⁸ Analizirajući situaciju iz inverznog ugla, dakle sa ruske strane, Stefan Blank ukazuje da kineske aktivnosti na sličan način zabrinjavaju ruske zvaničnike. Tako npr. admiral Vladimir Visotski (Владимир Высоцкий), glavnokomandujući Ruske mornarice, navodi: „Mnogo je ljudi koji žele da na neki način ostvare ekonomske beneficije uključujući se u Arktički proces. Mi već neko vreme posmatramo kako brojne države, koje nisu članice Arktičkog saveta, nameću svoj interes veoma intenzivno i na različite načine. Konkretno je Kina, već potpisala određene aranžmane sa Norveškom kada je u pitanju istraživanje arktičkih zona. Mi smo upoznati sa ekonomijom i infrastrukturom koja trenutno postoji u Kini, koja postaje naš ozbiljan partner, kako kada su pozitivne, tako i kada su problematične stvari u pitanju. U tom smislu, Rusija mora da formira svoju racionalnu poziciju, a da se u isto vreme ne odrekne sopstvenih interesa. Na Arktiku još uvek ne postoje dugoročne strateške veze, otvorena neprijateljstva ili otvorena partnerstva. Međutim, ja verujem da će najproblematičniji odnosi biti sa onim državama koje nisu tradicionalne članice Arktičkog saveta“.⁵⁹ Stefan Blank zaključuje, uzimajući u obzir strateški značaj Arktika za Rusiju, koji već funkcioniše kao „maritimni autoput“ za izvoz nafte u Japan i Kinu, da će Ruska Federacija nastaviti da naglašava odbrambeni aspekt svog nastupa na Arktiku. Admiral Visotski je pored ostalog takođe najavio nastavak osnaživanja ruskih arktičkih snaga bezbednosti, posebno po pitanju pomorskih, podmorskih i vazdušnih snaga. Stefan Blank, u tom smislu, smatra da bi arktički region, poput pitanja prodaje naoružanja, lako mogao da postane budući izvor tenzija između Moskve i Pekinga. Štaviše, dodaje autor, ruska vojska, „čini se da nije više stidljiva kada je u pitanju signaliziranje Kini da bi Rusija mogla da postane njen budući takmac na globalnoj sceni“.⁶⁰ Međutim, kako ističe Linda Džekobson,

to može da nam ospori“ (USNI, United States Naval Institute, “China: Linking the South China Sea and the Arctic Ocean”, USNI on-line, 2010., Internet: <http://blog.usni.org/2010/08/30/china-linking-the-south-china-sea-and-the-arctic-ocean/> 25/12/10).

58 Stephen Blank, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, op. cit., p. 9.

59 Ibid., p. 9.

60 Ibid., p. 9.

pozivajući se na Lasija Hajnijena (Lassi Heinien), „za sada ne postoje dokazi o tome da Rusija ne želi da igra po pravilima ili da na neki način izlazi iz domena multilateralnog pronalaženja rešenja za sporove koji se tiču suvereniteta“. ⁶¹ Sa druge strane, objašnjava autorka, čak i kada bi otapanje leda moglo da proizvede tenzije između jednih (Rusija i Kina), ono bi moglo da produbi kooperaciju između drugih, pre svega istočnoazijskih država. Kao ne-arktiske zemlje, Kina, Japan, Južna Koreja i Severna Koreja, praktično se sve nalaze u istoj situaciji (are all in the same boat). ⁶² Svaka od njih imala bi koristi od prohodnih arktičkih ruta i novih mesta za ribolov, kao i od drugih prirodnih resursa. Unifikovana arktička strategija u tom slučaju bila bi od zajedničke koristi. Pronalaženje načina da se zajednički nastupi na Arktiku, za Kinu i Japan bi bilo od velikog značaja, sudeći po tome da u mnogim drugim sferama interesovanja i delovanja dve azijske sile ne dele isto mišljenje. Sa kineske tačke gledišta, kao relevantna, izdvaja se i saradnja sa nordijskim zemljama, pre svega sa Norveškom. Prema mišljenju Linde Džekobson, one se (nordijske zemlje) „trude da privuku pažnju 'sile u usponu', koja je često preokupirana globalnim izazovima“. ⁶³ Intenzivnija saradnja sa Norveškom, ali i Kanadom, omogućila bi Kini sa druge strane da prosperira na nekoliko načina. Nastavak bilateralnih odnosa sa dve severne države, omogućio bi Kini da se politički i ekonomski približi arktičkim državama. Kina i Norveška u tom smislu složile su se da nastave dijalog započet 2009. godine u vezi sa klimatskim promenama i polarnim istraživanjima. Zajednički interes u ovim oblastima, identifikovan je kao suštinski, a pored toga dve strane su razgovarale i o arktičkoj politici, energetske pitanjima i transportnim rutama. ⁶⁴ Li Šengui (Li Shenggui), Pan Min (Pan Min) i Jan Kide (Yan Qide) smatraju da postoji ogroman prostor za saradnju dve države, prevashodno u sektoru razvoja tehnologije za ekstrakciju energenata. Autori su mišljenja da bi eventualna zajednička ulaganja, poput Štokman projekta, omogućila Kini da unapredi svoju tehnološku bazu, dok bi takvi poduhvati nedvosmisleno učvrstili kinesko-norveške ukupne odnose. ⁶⁵ Komentarišući kanadsko-kinesku saradnju, Frederik Laser takođe uočava da postoji neiskorišćeni potencijal u bilaterealnim odnosima, koji bi bio obostrano koristan.

61 Linda Jakobson, "China Prepares for an Ice-free Arctic", op. cit., pp. 12-13.

62 Ibid., p. 13.

63 Ibid., p. 13.

64 Thomas Nilsen, "Norway welcomes China to the Arctic", *BarentsObserver*, 31/08/10, Internet: <http://barentsobserver.com/norway-welcomes-china-to-the-arctic.4813544-16149.html>, 05/01/11.

65 Linda Jakobson, "China Prepares for an Ice-free Arctic", op. cit., pp. 13.

Autor je mišljenja da bi učvršćivanje odnosa između Kine i Kanade i blagovremeni prijem Kine u Arktički savet u svojstvu posmatrača, pomogao ukupnoj kooperaciji među arktičkim državama i povećao transparentnost u odlučivanju. Uključenje Kine i podrška admisiji drugih azijskih država kao posmatrača u Arktičkom savetu mogla bi se pokazati korisnom za Kanadu u njenom nastojanju da realizuje sopstvene planove. „Ignorisanje tuđih sugestija i zahteva moglo bi značiti da Kanada gubi kontrolu nad svojom arktičkom agendom. Opcija da se Kina uključi u Arktički proces, unapredila bi kanadske interese u regionu, jer se oni u velikoj meri poklapaju sa kineskim, pre svega u domenu istraživanja, environmentalne regulacije, maritimnog transporta, interpretacije maritimnog prava i potrebi za kooperacijom koja će podrazumevati multilateralne mehanizme kako bi se dostigli internacionalni kompromisi“.⁶⁶

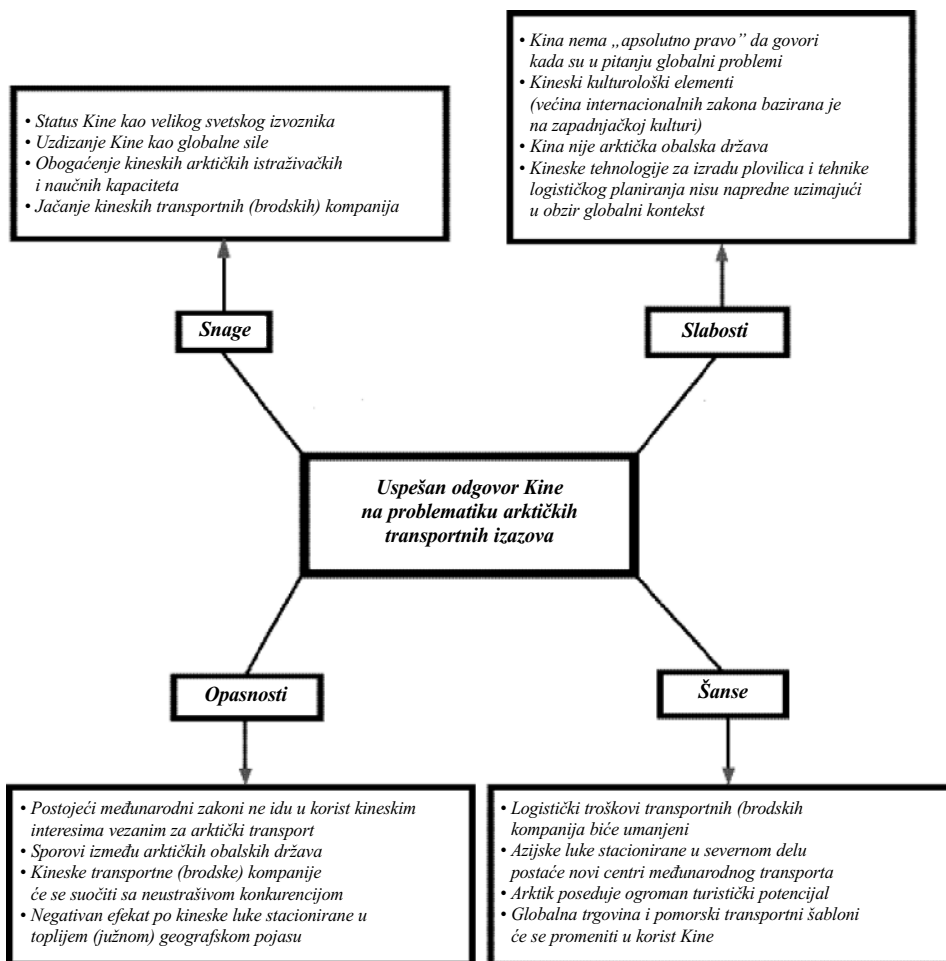
Kada je u pitanju kineska akademska javnost, stvari stoje nešto drugačije. Naime, iako ne postoji nijedna kineska institucija koja je posvećena isključivo istraživanju arktičke politike, prisutan je veliki broj pojedinaca koji se fokusiraju na analizu arktičkih strategija i arktičke geopolitike. Od 2000. godine kineski teoretičari i praktičari znatno su proširili učešće na internacionalnim seminarima koji se fokusiraju na komercijalna, pravna i geopolitička pitanja vezana za Arktik. Linda Džekobson navodi da je u kontekstu preciznijeg određenja političkih, pravnih i vojnih dimenzija Arktičkog procesa, kineska vlada 2007. godine organizovala je istraživački projekat pod nazivom „Arktička istraživačka pitanja“ (Arctic Issues Research). U okviru projekta obrađeno je više tema, ali podaci do danas nisu objavljeni. Međutim, jedan manji broj kineskih akademaca, javno je izneo svoje mišljenje povodom uključenja Kine u Arktički proces i ujedno pokušao da ohrabri vladu da se aktivnije pripremi za komercijalne i strateške mogućnosti kada se Arktik u dovoljnoj meri otopi.⁶⁷ Linda Džekobson u tom smislu ističe neka od njih. Tako je npr. Zenfu Li (Zhenfu Li) učestvovao u izradi SWOT matrice koja se tiče kineske pozicije na Arktiku (prikazano na grafikonu 1.)

On tvrdi da će „onaj ko kontroliše Arktičke rute, imati kontrolu nad novim prolazom svetske ekonomije i internacionalnom strategijom“. Komentarišući uspeh test-putovanja dva komercijalna nemačka broda od Južne Koreje do Holandije Rutom Severnog mora 2009. godine, još jedan kineski teoretičar, Čen Ksulong (Chen Xulong) sa Kineskog Instituta za internacionalne studije, rekao

66 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., pp. 10-11.

67 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 5.

Grafikon 1. SWOT matrica koju je izradio panel kineskih specijalista za pitanja Arktika

Izvor: Li Zhen-fu, “北极航线的中国战略分析” [Analysis of China’s strategy on the Arctic route], *Zhongguo Ruankexue*, no. 1, Beijing, 2009, pp. 1–7, preuzeto od: Linda Jackobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 6.; sa kineskog na engleski jezik prevela Linda Džekobson; sa engleskog na srpski jezik preveo autor.

je da će „otvaranje arktičkih ruta ubrzati razvoj kineskog severoistočnog regiona i istočnih obalskih oblasti... Ovo je od velikog značaja i za istočnoazijsku kooperaciju“. Ovaj kineski ekspert je takođe izjavio da bi Kina

trebalo da ima dugoročnu viziju po pitanju arktičkog transporta. Pored pomenutog, Zenfu Li je u tom smislu kritikovao činjenicu da kineska istraživanja koja se tiču arktičkog transporta nisu bila planirana i sprovedena na odgovarajući način, jer „Kina nije bila u mogućnosti da zaštiti svoje interese“. Prema Zenfu Liu, kineska istraživanja „nisu uspela da obezbede fundamentalne informacije i naučne reference kako bi Kina mogla da mapira svoju strategiju“, te je sposobnost Kine da javno brani svoje interese na međunarodnoj sceni još uvek prilično ograničena. Ovaj teoretičar ističe i to da „Arktik ima veliki vojni značaj, a to je činjenica koju su prepoznale i druge države“. U tom kontekstu, Han Ksudong (Han Xudong), pripadnik Kineske Narodnooslobodilačke Vojske, zaključuje i upozorava da „mogućnost upotrebe sile na Arktiku ne može biti isključena, uzimajući u obzir kompleksnost spornih pitanja, posebno onih koja se tiču suvereniteta“. ⁶⁸

Slažući se u velikoj meri sa kineskim kolegom, Linda Džejkobsen objašnjava da je to veoma indikativno, analizirajući odluke koje su donosile arktičke obalske države poslednjih godina kako bi ojačale svoje vojne kapacitete u regionu. ⁶⁹ Dok Guo Peiking zaključuje da „nije u kineskom interesu da se njegova zemlja kloni arktičkih pitanja“. Ovaj kineski profesor dodaje da Kina koja tranzitira iz regionalne u globalnu silu, mora biti aktivnija u rešavanju internacionalnih arktičkih pitanja i naglašava da „svaka država koja ne sprovodi arktička istraživanja, mora biti isključena kao opredeljujuća sila kada je u pitanju upravljanje Arktičkim procesom, te posledično mora biti postavljena u pasivnu poziciju. ⁷⁰

Iako ove izjave kineskih teoretičara i analitičara ne ukazuju u potpunosti na to da li Kina ima nekakvu artikulisanu, za sada skrivenu, agendu koja se tiče Arktika, nagoveštaji budućeg razvoja kineskih polarnih i posebno arktičkih aktivnosti mogu se pronaći u izjavi koju je svojevremeno dao Čen Lianzeng (Chen Lianzeng). Komentarišući ciljeve 12. Petogodišnjeg plana (12th Five-Year Plan 2011-15), kao zamenik direktora Državne okeanske administracije, Čen Lianzeng je objasnio da Petogodišnji Plan služi kako bi Kina imala bolji uvid u saznanja o klimatskim promenama u dva polarna regiona, zatim kako bi proširila naučno-istraživačku delatnost i kako bi aktivno učestvovala u polarnim aktivnostima i utvrdila kinesku stratešku poziciju. Da bi ostvarila ove ciljeve, Državna okeanska administracija planira da radi na izgradnji kako

68 Ibid., pp. 6-7.

69 Ibid., p. 7.

70 Ibid., p. 7.

meke, tako i tvrde moći.⁷¹ Ovo dopunjuje i Ku Tanzou (Qu Tanzhou), direktor Kineske Arktičke i Antarktičke administracije, kada ističe potrebu Kine da dalje unapređuje svoje istraživačke kapacitete kako bi izašla u susret predstojećim izazovima, jer „je evidentno da još uvek zaostaje za određenim zemljama u tom smislu“.⁷²

6. ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da, iako još uvek javno nije istaknuta, kineska arktička strategija se svakako razvija u kompleksnom i koherentnom maniru. Mogućnosti za njeno konačno koncipiranje su mnogobrojne, a u velikoj meri zavisice od sveukupnih aktivnosti svih uključenih strana u Arktičkom procesu. Da li će naginjati konfrontaciji i nametanju određenih agendi ili će težiti kooperaciji i internacionalizaciji arktičkog pitanja, biće opredeljeno stavovima najpre arktičkih obalskih država, a potom i ostalih članica Arktičkog saveta. Saradnja sa Norveškom, Kanadom i Ruskom Federacijom predstavljaće primarni test za „globalnog igrača u nastajanju“. Takođe, od krucijalne važnosti biće efekti koje će konačno razrešenje teritorijalnih sporova izazvati, kao i iskorišćenost potencijala istočnoazijskih država, kada je u pitanju zajednički interes.⁷³ Svakako, za Kinu će od najveće važnosti biti pitanje iskorišćenja pomorskih tranzitnih ruta, ali i mogućnost razvoja hidrokarbonskih depozita u regionu. Pored toga veliki deo kineskog nastupa na Arktiku i generalno polarnim oblastima, poslužiće i kao merni instrument njenog dokazivanja statusa globalne sile, jer kako navode mnogi, ukoliko želi da dosegne status „globalnog igrača“, Kina će svakako u obzir morati da uzme činjenicu da se takav status gradi na osnovu naučnog potencijala, tj. upotrebe znanja kao faktora međunarodnih odnosa i odnosa moći u okviru njih. Dakle, pozivajući se na Frederika Lasera, inovacija jeste identifikovana od strane kineske vlade kao osnovna pokretačka snaga novog ekonomskog modela koji Peking namerava da lansira kroz realizaciju svoje nacionalne strategije do 2020. godine.⁷⁴ U tom smislu, razvoj naučne prakse koji

71 Ibid., pp. 11-12.

72 Qian Wang, Arctic research set to be beefed up, China Daily, 06/05/2010, p. 2., Internet: <http://wenku.baidu.com/view/faa5e460ddccda38376ba82.html>, 15/01/2011

73 Japan i Južna Koreja takođe su veoma aktivni po pitanju Arktika. Japan ima najdužu istoriju polarnih istraživanja (od 1956. godine), a Južna Koreja je 2008. godine zatražila mesto posmatrača u Arktičkom savetu.

74 Frédéric Lasserre, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, op. cit., p. 4.

odgovara ambicijama globalnog aktera, mora biti sproveden na odgovarajući način. Drugim rečima, ukoliko Kina želi da postane vodeća sila u 21.-om veku, njen naučni kapacitet mora odgovarati ukupnim ambicijama i biti podudaran sa pozitivnim proizvodima koje proizvode i druge razvijene zemlje. Ti produkti ne podrazumevaju samo savremene tehnologije vezane za energetiku ili saobraćaj, već i druge sektore, poput očuvanja životne sredine, međunarodnog prava i međunarodne politike. U praksi, kontradiktornost izjava kineskih zvaničnika i kineskih teoretičara, o poštovanju suvereniteta drugih država sa jedne i internacionalizaciji arktičkog pitanja sa druge strane, upućuje na zaključak da će Kina nastaviti da kontinuirano, ali „tiho i nenametljivo“, teži ka arktičkom regionu u duhu pristupačnosti istog svim nacijama sveta.⁷⁵

LITERATURA

1. Anker, Morten, “The High North and Russo-Norwegian bilateral economic relations”, *Russia, Finland and Norway: Economic Essays*, BOFIT Online no. 15 (Bank of Finland: Helsinki, 15/12), 2009, pp. 36–39.
2. Arctic Council, *Arctic Marine Shipping Assessment 2009 Report* (Arctic Council: Apr. 2009), 2009, Internet: http://arcticportal.org/uploads/4v/cb/4vcbFSnnKFT8AB5IXZ9_TQ/AMSA2009Report.pdf, 05/01/11
3. Beary, Brian, “Race for the Arctic”, *CQ Global Researcher*, Vol. 2., No. 8., Washington, DC, 2008.
4. Beatty, Andrew, “Panama Ports Expect Boom Despite U.S. Slowdown”, *Reuters*, 19/03/08, Internet: www.reuters.com/article/idUSN1932770720080319 05/04/08
5. Blank, Stephen, “The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discord?”, *China Brief*, Vol. 10, Iss. 24, Dec. 3, Washington, DC, 2010, pp. 7-9.
6. Christensen, Svend Aage, “Are the northern sea routes really the short-est?”, *DIIS Brief*, Copenhagen, Denmark, 30/03/09 Internet: http://www.diis.dk/graphics/Publications/Briefs2009/sac_northern_searoutes-.pdf, 03/01/2011
7. Daily Telegraph Foreign Staff, “UN to rule on Arctic seabed ownership”, *Daily Telegraph*, 29/05/2008, Internet: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/2045924/UN-to-rule-on-Arctic-seabed-ownership.html>, 25/12/10
8. ECON, “Arctic Shipping 2030: From Russia with Oil, Stormy Passage, or Arctic Great Game?”, *ECON Report 2007-070*, Oslo, Norway, 2007.
9. Filijović, Marko, „Teritorijalna razgraničenja na Arktiku“, *Vojno delo* (let), Beograd, 2010.

75 Linda Jakobson, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, op. cit., p. 13.

10. Global Time, “China backed to play larger role in Arctic”, *Global Time on-line*, 26/01/11, Internet: <http://www.globaltimes.cn/www/english/sci-edu/china/2011-01/616888.html>, 15/01/11.
11. Grupta, Arvind,, “Geopolitical implications of Arctic melt-down“, *Strategic Analysis*, vol. 33, no. 2 (Mar.), Brussels, Belgium 2009.
12. Jakobson, Linda, “China Prepares for an Ice-free Arctic“, *SIPRI Insight on Peace and Security*, No. 2010/2, Solna, Sweden, 2010.
13. Krugel, Lauren, “Chinese Interest in Arctic Riches Heating Up: Calgary Political Scientist“, *Canadian Press*, Calgary, 25/02/08 Internet: http://www.david-kilgour.com/2008/Feb_27_2008_09.htm, 06/04/09
14. Lasserre, Frédéric, “China And The Arctic: Threat Or Cooperation Potential For Canada?“, *China Papers*, No. 11., CIC & CIR, Toronto-Ontario, Canada, 2010.
15. Lasserre, Frédéric, “High North shipping: myths and realities”, in: Holtsmark S. G., Smith-Windsor, B. A. (eds), *Security Prospects in the High North: Geostrategic Thaw or Freeze?*, NATO Defense College (NDC) Forum Paper no. 7 (NDC: Rome, May 2009), pp. 179–199.
16. Nilsen, Thomas, “Norway welcomes China to the Arctic”, *BarentsObserver*, 31/08/10, Internet: <http://www.barentsobserver.com/norway-welcomes-china-to-the-arctic.4813544-116320.html> , 05/01/11
17. Spears, K. Joseph, “China and the Arctic: the awakening snow dragon”, *China Brief*, vol. 9, no. 6 (18/03), Washington, DC, 2009, Internet: [http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=34725&cHash=963847104910/01/2011](http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews[tt_news]=34725&cHash=963847104910/01/2011)
18. Peiqing, Guo, “Preserve legacy of open Arctic for all humanity”, *Global Time*, 22/03/10, Internet: <http://opinion.globaltimes.cn/commentary/2010-3/515022.html>, 07/01/11
19. US National Snow and Ice Data Center, “Arctic Sea ice shrinks as temperatures rise”, *Press release*, 3 Oct. 2006, Internet: http://nsidc.org/news/press/2006_seaiceminimum/20061003_pressrelease.html 03/01/2011.
20. USNI, Unuted States Naval Institute, “China: Linking the South China Sea and the Arctic Ocean”, USNI on-line, 2010., Internet: <http://blog.usni.org/2010/08/30/china-linking-the-south-china-sea-and-the-arctic-ocean/> 25/12/10
21. Wade, Robert, H., “Iceland will play crucial role in Arctic sea route”, *Financial Times*, 04/03/10, Internet: <http://www.ft.com/cms/s/0/639fde94-272c-11df-b84e-00144feabdc0.html#axzz1CFO6PEBP>, 29/12/10
22. Wang, Qian, Arctic research set to be beefed up, *China Daily*, 06/05/2010, Internet: <http://wenku.baidu.com/view/faa5e460ddccda38376baf82.html>, 15/01/2011

*Filijović M., Kineska „(velika) polarna igra“, MP 3, 2011
(str. 392–416)*

23. Wong, Queenie, “In Arctic ‘cold war,’ Russia plows ahead”, *McClatchy Newspapers*, 05/08/08, Internet: <http://www.mcclatchydc.com/2008/08/05/46477/in-arctic-cold-war-russia-plows.html>, 31/07/09
24. www.arctic-council.org

Marko FILIJOVIĆ

THE CHINESE “(BIG) POLAR GAME“

ABSTRACT

Climate changes have caused ice melting in the Arctic, thus creating new conditions in the region. Apart from making access to hydrocarbon deposits the Arctic region is rich in, new ways of transportation have appeared. In summer, the region is almost completely passable, thus making the routes between America and Asia much shorter. This has drawn attention not only of Arctic states, but also of some others, these especially including big exporters of consumer goods, as China and Japan are. The paper analyses the position of China with regard to other countries that are interested in exploitation of the Arctic region with focus on transport, in particular. Special attention is directed towards the strategic orientations of the Chinese management, this including the analysis of its approach, but also the positions of the international and especially the Chinese academic circles concerning the political and economic implications of joining of China to “the Arctic race“.

Key words: Arctic, transport, China, “Arctic process“, geoeconomics.

*Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ*¹

UDK: 343.326:004.738.5
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 3, str. 417–448
Izvorni naučni rad
Avgust 2011.
DOI: 10.2298/MEDJP1103417Z

ZLOUPOTREBA INTERNETA U SVRHE TERORIZMA²

APSTRAKT

U ovoj analizi autorka je pokušala da ustanovi vezu, sličnosti i razlike između izražavanja terorističkih organizacija na internetu i u konvencionalnim medijima. Posebno je značajno da internet teroristi koriste kao oružje, kao način komunikacije među aktivistima i kao konvencionalni medij. U članku je analiziran samo treći način – korišćenje interneta kao konvencionalnog medija.

Ključne reči: Internet, terorizam, mediji, terorističke organizacije, SAD.

*„Ubi jednog da bi uplašio hiljade”
stara kineska poslovice*

Ako pogledamo evoluciju ratovanja možemo zapaziti bliski odnos između formiranja vojne moći i ekonomskih resursa. Kako je u feudalizmu vodeći resurs bio zemlja vojna moć je proizlazila iz nje i koristila se za osvajanje zemlje. U industrijskim društvima ekonomska snaga ostvaruje se ulaganjem kapitala u industrijsku proizvodnju, posebno proizvodnju za vojne potrebe, pa se i ratovalo kako bi se dobili dodatni resursi neophodni za industrijsku proizvodnju. U ovoj fazi razvijena su sredstva za efikasno masovno

1 Dr Mina Zirojević Fatić, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: mina.zirojevic@gmail.com

2 Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, projekat br. OI179029, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011-2014.

uništenje. Danas, međutim, možemo videti da se ratovi uglavnom vode oko prostora bogatih prirodnim resursima kao na primer nafte, uglja, hrane i vode. Prema Alvinu Tofleru (Alvin Toffler) u poslednjim decenijama prošlog veka dolazi do sve većeg uticaja znanja na privredne aktivnosti. Informacije postaju značajnije od samog kapitala. Svetska proizvodnja temelji se na vlasništvu nad informacijama, tj. proizvodnji znanja i isporuci proizvoda kupcima koji se temelje na tom znanju. Usled toga i sukobi se temelje na geo-informacijskim nadmetanjima, a vode se u informacijskom prostoru kao informacijske operacije (*“Information Operations”*), u sklopu informacijskog ratovanja (*“Information Warfare”*). To dalje povezuje i pojavu informacijskog terorizma. Pojava novih tehnologija osamdesetih godina prošlog veka, pogotovo interneta, dovodi do pojava informatičkog sukoba odnosno *“Netwar”*, ali i novih oblika terorizma u informatičkom prostoru (*cyberspace*) ili, informatičkog terorizma. Zloupotreba interneta od strane terorista može biti trojako: kao oružje (*cyberterrorism*), kao način komunikacije među aktivistima i kao medij za obraćanje javnosti.

Maja 1998. godine Predsednik Klinton je na američkoj Vojnoj Akademiji podvukao značaj nove elektronske opasnosti:

„Naša sigurnost je izazvana povećanom količinom ne-tradicionalnih pretnji od, kako starih tako i novih neprijatelja, ne samo neprijateljskih režima, već i od međunarodnih kriminalaca i terorista koji nas ne mogu pobediti na tradicionalan način. Oni umesto toga pronalaze nove načine napada uz korišćenje novih tehnologija koje su potpuno otvorene prema svetu.”³

U izveštaju za američki Kongres radne grupe Instituta za unutrašnju sigurnost Univerziteta Džordž Vašington piše da su terorističke organizacije postale sofisticiranije u korišćenju interneta za prikupljanje novčanih sredstava i ljudstva. Pri predavljanju izveštaja senatskom Odboru za bezbednost senator Džozef Liberman (Joseph Lieberman) rekao je „Izveštaj radne grupe pokazuje nam da ljudi koji šire ekstremističku propagandu putem interneta i regrutuju nove članove imaju novi slogan: tastatura = Kalašnjikov”.⁴

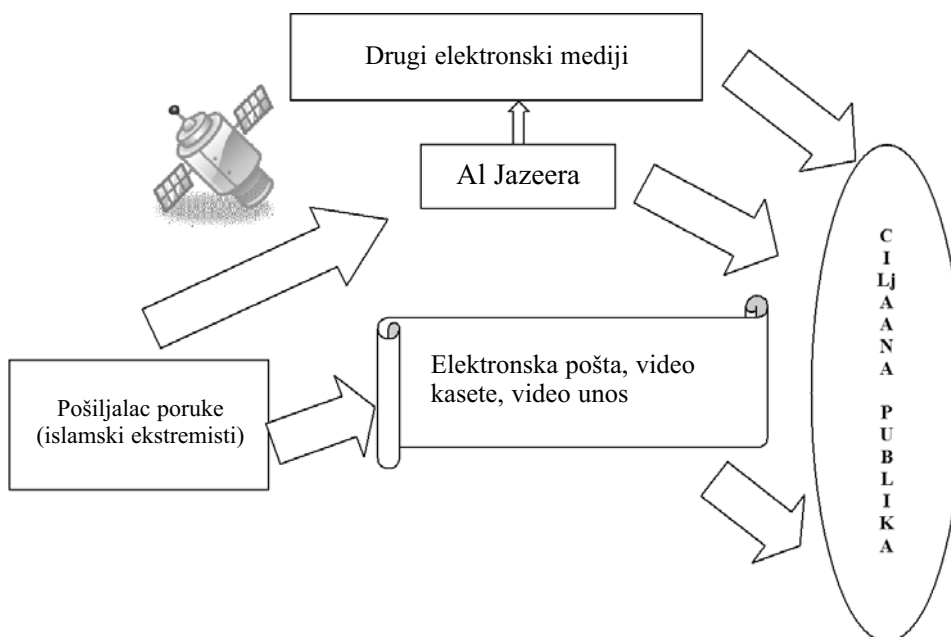
Predstavnici sedam ekonomski najrazvijenijih zemalja i Rusije postigli su dogovor u Minhenu 2007. godine o još intenzivnijoj međusobnoj saradnji i zaključili da međunarodni terorizam predstavlja globalnu pretnju. Na sastanku

3 “Cybercrime, Cyberterrorism, Cyberwarfare”, Center for Strategic and International Studies, <http://www.csis.org/>.

4 Pogledati internet stranu: http://news.cnet.com/Senators-voice-alarm-over-terrorist-Net-presence/2100-1028_3-6181269.html, 14/02/2010.

se zahtevala jača kontrola interneta, s obzirom na to da se, “terorističke grupe sve više služe savremenijom tehnologijom”.⁵

Dijagram 1. Upotreba interneta za posrednu komunikaciju

Internet-terorizam se odnosi na smišljene, uglavnom politički motivisane napade na kompjuterske sisteme i programe.⁶ Naravno, ne treba zanemariti ni napade koji su motivisani ekonomskim razlozima, ali o tome nećemo pisati sada. U vreme kada se teško može voditi rat protiv vojno nadmoćnijeg neprijatelja, razvijaju se novi, moderniji, načini ratovanja. To je novo oružje u novom sajber svetu: logičke bombe (*Logic bombs*), Trojanci (*Trojan horses*), crvi (*worms*), virusi, prestanak rada sistema i gubitak informacija. Sajber-terorizam (*Cyberterrorism*) i sajber-ratovanje (*cyberwarfare*) postaju jedina

5 Internet strana: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=05&dd=25&nav_category=78&nav_id=248389. Pristup jula 2011. godine.

6 “Cyber” je engleska reč, sada široko prihvaćena u ostalim jezicima, a označava ceo internet prostor i sve pojave koje se u ovom, virtuelnom, svetu pojavljuju. Mi ćemo u ovom radu koristiti kao sinonime reči „internet” i „virtuelni”.

prihvatljiva alternativa. Uz pomoć novog oružja internet-teroristi mogu preopteretiti telefonske linije sa specijalnim programima (*software*); ometati avio kontrolu kao i kompjutere zadužene za kontrolu i rad drugih vidova saobraćaja; mogu se šifrovati (*scramble*) specijalni programi koji koriste velike finansijske institucije, bolnice i druge hitne službe; promeniti formulu za pravljenje lekova u fabrici; promeniti pritisak u gasovodu; sabotirati berzu.

Drugi način korišćenja interneta je kao sredstva komunikacije među aktivistima. Poznato je da je Osama Bin Laden (Osama bin Laden) komunicirao sa pripadnicima Al Kaide sa pokretnih kompjutera (*laptop*) i bežične mreže putem enkriptovanih poruka (*encrypted messages*).

Enkripcija je način zaštite poruka od neželjenog čitanja. Na ovaj način se sprečava neautorizovano čitanje ili menjanje podataka. Stepenn zaštite se određuje algoritmom ili ključem (*encryption algorithm*). Postoje dve vrste sistema za kriptovanje (*cryptosystems*): simetrični i asimetrični. Simetrični koriste isti tajni ključ koji se koristi i za kriptovanje i za dekriptovanje, a asimetrični koristi jedan javni ključ za enkriptovanje poruke, i drugi, tajni, za dekriptovanje. Postoji mišljenje da su se članovi Al Kaide sporazumevala slanjem ovako šifrovanih poruka. Ronald Dik (Ronald Dick), direktor Nacionalnog infrastrukturnog zaštitnog centra (National Infrastructure Protection Center – NIPC), rekao je u svom obraćanju američkom Kongresu da je siguran da se internet nije direktno zloupotrebljavao na ovaj način. Ovu istragu koja se zove Pentbum (PENTTBOM) vodio je novoosnovani Akcioni tim za Sajber krize (Cyber Crisis Action Team) američkog Ministarstva pravde. Naziv ove istrage potiče od skraćenica Pen-za Pentagon, dva TT označavaju dve kule Svetskog trgovinskog centra i bum za bombu. Danas, ipak, enkripcija se manje koristi jer su obaveštajne službe razvile jake sisteme za tzv. dekodiranje enkripcija.

Pripadnici terorističkih organizacija i operativnih grupa i danas se, više nego ikad, u svojoj međusobnoj komunikaciji aktivno koriste internetom i raznim servisima dostupnim na internetu. Njihovi teroristički, operativni, odnosno zapovedni centri komuniciraju sa operativnim grupama, koje čine uglavnom po trojica terorista, preko elektronske pošte koja se proverava preko internet strana (*webmail*) računara koje otvaraju na raznim besplatnim, anonimnim servisima za poštu (*yahoo, gmail* itd). Obaveštajne službe danas raspoloživom tehnologijom mogu nadzirati jedino promet između pojedinih tačno određenih elektronskih adresa, dakle poštu koja kruži mrežom. Međutim, ako sa određene elektronske adrese nema prometa ka spolja, ka mreži, odnosno prema trećim adresama, obaveštajne službe danas jednostavno nemaju načina

nadzirati što se događa na tim otvorenim virtuelnim poštanskim sandučićima. Korisničke podatke, dakle korisničko ime i lozinku nakon otvaranja takve internet pošte dobijaju pripadnici određene terorističke operativne grupe, te preko pošte koja se čita isključivo u samom internet prostoru (*webmail*) komuniciraju na način da se ta adresa ne koristi za slanje poruka trećim osobama ili na druge adrese, nego trojica ili više korisnika međusobno razmenjuju poruke na način da poruke ostavljaju u folderu označenom kao „skice” (*“drafts”*). Kako sva trojica imaju korisničko ime i lozinku iste elektronske pošte koja se proverava preko mreže oni koriste tu adresu i u tom folderu mogu pročitati poruku koja im je ostavljena, a koja predstavlja operativna uputstva za postupanje ili akcije te terorističke grupe.

Ovo je danas najčešći način na koji terorističke grupe izbegavaju nadzor obaveštajnih službi nad komunikacijom njihovih pripadnika, a verovatnost da će sigurnosne službe otkriti ovu komunikaciju je vrlo mala, s obzirom da bi za to službe trebale znati tačnu adresu, korisničko ime i lozinku preko kojeg se takva komunikacija odvija.

Drugi način, danas vrlo uobičajen u komunikaciji terorističkih organizacija, je komunikacija šifriranim porukama preko različitih internet foruma, gde terorističke organizacije u obliku šifriranih tekstova ostavljaju poruke svojim terorističkim ćelijama, koje ih mogu tada javno pročitati. Za razbijanje i otkrivanje ove komunikacije takođe je potrebno nabaviti šifrnike svake pojedine grupe kako bi se takve poruke mogle identifikovati i dešifrovati. Sledeći nivo, odnosno identifikacija korisnika koji se na određenim internet forumima koriste takvom komunikacijom u terorističke svrhe je gotovo nemoguća.

Kao sredstvo za širenja svojih ideja koriste se sva dostignuća interneta, među kojima moramo posebno istaknuti i programe za čavljanje (*IRC-Internet Relay Chat*), koji za sada jedini omogućavaju neposredno komuniciranje među tačno određenim korisnicima u realnom vremenu, čime se omogućava neposredna povezanost. Ovo dalje znači da članovi terorističkih organizacija mogu sinhronizovati svoje delovanje pred akciju, i/ili dobiti povratnu informaciju odmah (*feedback*). Ovaj metod je relativno siguran jer bezbednosne agencije ne mogu pratiti ove istovremene razgovore na internetu (nema prepoznavanja glasa kao kod telefona, svi tragovi se brišu odmah). Takođe, razvoj posebnih tipografija koji se razvijaju pre svega među mladim Arapima otežava rad obaveštajnih agencija. Naime, koriste se posebni znakovi (*ASCII* znakovi) koji su vizuelno veoma slični arapskim slovima, što omogućava sporazumevanje na računarima koji ne podupiru arapski jezik, ali isto tako se ne prikazuju kao arapski znakovi čime izbegavaju programsko

prepoznavanje. Uporedo sa ovim znakovima, mladi Arapi posebno u Evropi su razvili poseban jezik sporazumevanja čije pismo se sastoji uporedo sa arapskim i engleskim slovima.

Internet sadržaji poput popularnih programa Fejsbuk (*Facebook*) i Guglovog programa za detaljno pretraživanje Zemlje (*Google Earth*) se takođe zloupotrebljavaju u ove svrhe. Izraelska služba Šin Bet (Shin Bet) objavila je upozorenje da terorističke organizacije regrutuju putem internet strana Fejsbuka.

Državni sud u Indiji tražio je ukidanje Guglovog programa za detaljno pretraživanje Zemlje koji omogućava virtualni 3D prikaz Zemljine površine. Indijski pravosudni organi smatraju da su teroristi koji su krivi za krvavi napad u glavnom gradu Mumbaiju koristili navedeni program prilikom planiranja napada u kojem je poginulo više od 170 ljudi. Policija u Mumbaiju tvrdi da su teroristi koristili satelitske snimke gradskih ulica i hotela da bi uspešno izveli plan napada. Jedan od pripadnika terorističke organizacije *Lashkar-e-Taiber* priznao da je imao satelitske snimke Indije s pomenutog programa.

Cilj Hezbolaha je reorganizacija i revitalizacija terorističkih mreža koje je Iran nekada imao u Evropi, a u tom cilju oni danas regrutuju ljude u više evropskih zemalja, a jedan od značajnih načina je putem interneta. Opasnost od ovakvih planova se najbolje vidi u napadu na madridske prigradske železnice 2004. godine kada je ubijeno više od 190 ljudi. Taj su krvavi napad izveli muslimanski doseljenici koji su policiji bili poznati kao šverceri droge i sitni kriminalci, a nisu imali nikakve formalne veze sa Osamom bin Ladenom. I napad na londonski gradski transport 2005. godine su izveli amateri koji su uspeli da ubiju 52 osobe. internet omogućava takvim malim grupama da rastu, planiraju i deluju. Tada, u kritičnom trenutku, neko od eksperata može da ih kontaktira i da im uputstva kako da izvedu vrlo opasan teroristički napad.

Ne smemo zaboraviti i druge načine zloupotrebe interneta od strane terorističkih i drugih kriminalnih grupa. Skoro sve korporacije koje se nalaze na listi 500 najbogatijih su opljačkane od strane sajber-kriminalaca. Prema američkoj obaveštajnoj agenciji (FBI – Federal Bureau of Investigation) oko 10 milijardi američkih dolara godišnje izgubi svoj trag u mreži. Od toga samo 17% kompanija prijavi pljačku zbog toga što žele da sačuvaju poverenje korisnika i partnera.

U ovom radu ćemo pokušati da ustanovimo vezu, sličnosti i razlike između izražavanja terorističkih organizacija na internetu i konvencionalnim medijima. Znači posmatraćemo samo treći način korišćenja interneta od strane terorističkih grupa.

POJAM TERORIZMA

Ako sveobuhvatna definicija terorizma ne postoji, delimične definicije koje osvetljavaju samo pojedine oblike terorizma postoje. Moguće je recimo, definisati pojam u okviru komunikacijske teorije simbola (*Symbolic Communication Theory* – na pr. Douling).⁷ Karber smatra da „kao simboličan akt, terorizam može biti analiziran kao i drugi načini komunikacije, analizom njegova četiri sastavna dela: transmitter (terorista), nezavisni primalac (meta), poruka (bomba, zaseda) i povratna sprega (reakcija određenog kruga slušalaca)”.⁸ Postoje i oni koji definišu terorizam kao pozorište kome cilj ne predstavljaju stvarne (faktičke) žrtve, već oni, zapravo, ciljaju na reakciju gledalaca (Dženkins, Vajman, Vajman & Vin).⁹

Moderni terorizam se može razumeti kao pokušaj prenosa poruka upotrebom organizovanog nasilja. Sa ovakvim pogledom na upotrebu sile, u ovom odeljku ćemo proučiti način na koji teroristi koriste nove tehnologije kako bi svoje poruke preneli što većem broju ljudi.

Potencijal interneta u službi širenja političkih ideja je izuzetno veliki. Utopistička vizija „virtuelne države” u kojoj stanovnici održavaju danonoćne diskusije o svim temama i glasaju na različitim „referendumima”, a sve uz pomoć mreže, razmatrana je od velikog broja istraživača. Oni veruju da se moderna tehnologija može primeniti kako bi se stvorila idealna demokratska država nalik na grčke polise (Dauning, Džafe).¹⁰ Ipak, kako se broj „državljana” ove virtuelne države svakim danom povećava postaje jasno da se realizacija ove ideje

7 Ralph E. Dowling, “Terrorism and the media: A rhetorical genre”, *Journal of Communication*, 1986, pp. 1-24.

8 Philip A. Karber, “Urban terrorism: Baseline data and a conceptual framework”, *Social Science Quarterly*, 1971, pp.527-33.

9 Brian Jenkins, “*International Terrorism*”, Crescent Publication, Los Angeles, 1975. Gabriel Weimann, “The mediated theater of terror: Must the show go on?” in Peter Bruck (Ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986, r. 1-22. Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.

10 John Dowling, “Computers for Political Change: PeaceNet and Public Data Access” *Journal of Communication*, 39(3), 1989. pr. 154-162. Ole Holsti, “Content Analysis”, in Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske, Gardner Lindzey eds, *The Handbook of Social Psychology*, Reading, Addison-Wesley, MA, 1968. Michael Jaffe, “Interactive Mass Media and Political Participation”. Presented at the Annual Conference of the Midwest Association for Public Opinion Research (MAPOR). Available online at http://research.haifa.ac.il/~jmjaffe/poli_cmc.html, 1994.

onemogućava. Podsećamo samo na pornografske i rasističke sadržaje na internetu i prisustvo radikalnih organizacija (terorističkih, anarhističnih, nacionalističkih, separatističkih, revolucionarnih, neo-marksističkih i fašističkih) koji putem mreže distribuiraju svoje materijale, komuniciraju sa svojim pristalicama, a sve kako bi pridobili simpatije javnosti, osigurali javnu podršku ili čak, izvršili operacije.

Paradoksalno je da decentralizovana struktura koju je američka obavestajna služba (sada centralizovano Ministarstvo unutrašnje bezbednosti) stvorila iz straha od sovjetskog nuklearnog napada sada služi interesima najvećeg protivnika sigurnosti, međunarodnog terorizma. Priroda mreže, njen međunarodni karakter i haotična struktura, jednostavan pristup i anonimnost stvara novi, idealan, teren za rad terorističkih organizacija.

„POZORIŠTE TERORA”

Analiza internet strana terorističkih organizacija je inspirisana dominantnom teorijom terorizma u komunikacijskim studijama, teorije „pozorišta terora”.¹¹ Ovaj pristup polazi od pretpostavke da se terorizam može posmatrati u smislu produkcijskih zahteva za pozorišni angažman. Dženkins na ovaj način definiše međunarodni terorizam: „Teroristički napadi se često pažljivo organizuju kako bi privukli pažnju elektronskih medija i međunarodne štampe. Uzimanje i zadržavanje talaca samo pojačava dramu. Sami taoci uglavnom ne znače ništa teroristima. Njihova ciljna grupa su gledaoci, a ne stvarne žrtve. Terorizam je pozorište.”¹²

Teroristi pažljivo planiraju, odabiraju uloge i glumce kao da je u pitanju neka predstava kojoj je potreban što veći publicitet. „Mediji su najbolji prijatelj teroristima. Teroristički akti sami po sebi nisu ništa bez publike.”¹³ Brojne terorističke organizacije su realizovale akt samo da bi dosegle do širokog auditorijuma kome će preneti poruku. Analiza većine terorističkih akata od 1968. do 1980. godine ukazuje na značajno povećanje napada u Zapadnoj Evropi kako bi se privukla posebna pažnja zapadnih medija. Broj terorističkih akata se povećava u svrhu ubeđivanja, gde žrtve predstavljaju „kožu na bubnjevima koju udaraju kako bi se dostigao proračunat udar na široke mase”.¹⁴

11 Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.

12 Brian Jenkins, *International Terrorism*, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.

13 Walter Laquer, “The Futility of Terrorism”, *Harper's*, March, 1976.

14 Alex Schmid, and J., de Graaf, *Violence as communication: Insurgent terrorism and the Western news media*, Sage, Beverly Hills, USA, 1982.

Izbijanje „medijskog terorizma” (*media-oriented terrorism*) navelo je istraživače iz ove oblasti da redefinišu značenje modernog terorizma u okviru komunikacijske teorije simbola (“*symbolic communication theory*”). Karber je istakao da „poruka koju teroristi iznose iziskuje postojanje žrtve, ali meta ili nameravan primalac ne mora biti žrtva”. Douling predlaže primenu koncepta „retorički žanr” (“*rhetoric genre*”) u moderni terorizam, i to opravdava „bavljenje terorista povratkom retoričkih formi koji će prisiliti medije da im obezbede pristup bez koga oni neće ispuniti svoje ciljeve”. Neki teroristički akti postaju, kako ih Bel naziva, „spektakularni terorizam” (“*Terrorist spectacles*”) koji se može najbolje analizirati kroz koncept „medijskog događaja”.¹⁵

Rastuća uloga i manipulacija modernih komunikacijskih sredstava od strane terorističkih organizacija povele su vlade i nekoliko medijskih organizacija da razmotre strategiju kako bi se odgovorilo na pretnju. Ovo uključuje ograničavanje pristupa terorista medijima, smanjenje ili cenzura vesti koje prenose terorističke akte i vesti o zločincima, a sve to kako bi se smanjila medijska manipulacija od strane terorista.¹⁶ Do sada rezultati u ovom polju korišćenja mreže (“*Internet network*”) kao medija, izostaju. Naime, nove tehnologije dopuštaju terorističkim organizacijama da lakše i slobodnije prenose poruke nego što bi to činili kroz konvencionalne medije. Mreža komunikacija preko kompjutera je idealna za teroriste kao prenosioc poruka: decentralizovana je, teško može biti podvrgnuta kontroli i restrikciji, ne može se lako cenzurisati i dozvoljava pristup svakome ko to želi. Sa druge strane, kada se jedna internet adresa, virtuelna pošta ili bilo koji virtuelni učesnik ukinu, pojavi drugi sa istom namerom.¹⁷

Uzimajući u obzir porast korišćenja interneta iznenađujuće je da su ranija istraživanja o terorizmu previdela aktivnost u realnom vremenu terorističkih organizacija. Koje su to organizacije koje se koriste internetom u svoje svrhe? Koje se poruke prenose ovim putem? Šta one znače? Ko predstavlja ciljnu grupu kojoj se obraćaju ove organizacije? Da li se na ovaj način mobilišu aktivisti? Sadašnja istraživanja nisu dala odgovore na ova jako značajna pitanja. Na ovaj način pokušaćemo barem da otvorimo diskusiju o navedenom.

15 Bowyer Bell, “Terrorist scripts and live-action spectacles”, *Columbia Journalism Review* (May-June), 1978, r. 47-50.

16 Gabriel Weimann, “The mediated theater of terror: Must the show go on?”, in Peter Bruck (Ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986, pp. 1-22.

17 “Computer-mediated communication” (CMC).

Sadržaj analize je definisao Holsti kao „svaku tehniku koja dovodi do zaključka koji je sistematska i objektivna identifikacija definisanih osobina poruka”. U sadašnjoj studiji, zahvaljujući ipak malom broju primera i deskriptivne prirode istraživačkih pitanja, analiza je uglavnom kvalitativna. Populacija koju ovde opisujem je određena prema listi terorističkih organizacija koji su se pojavile u periodu od januara 1998. do januara 2002. na spisku američkog Ministarstva inostranih poslova (U.S. State Department’s list of terrorist organization). Glavni problem poverenja u ovaj spisak je što je on politizovan. Sudeći po nekim drugim (kritičkim) pogledima, „prave, stvarne” terorističke organizacije su agencije i sateliti SAD-a (Herman, Herman i Čomski, Herman i O’Saliven).¹⁸ Zato, usled svega ovoga, za granice ove studije treba reći da su one oficijalne i konvencionalne. Imajući u vidu da su u drugoj polovini 2002. godine na listama terorističkih organizacija bile prisutne i grupe i organizacije albanskih ekstremista iz Srbije, Crne Gore i Makedonije, mi smo obuhvatili u ovoj analizi i te organizacije iako su one posle sa nekih lista skinute kao takve.

Načini do kojih sam došla do ovih internet stranica su različiti programi za traženje podataka (*Altavista, Google, Lycos, Yahoo, Krstarica*). Na žalost, nije moguće dati kompletan spisak koji će biti sigurno tačan, jer se ove adrese usled pritisaka i sigurnosti stalno menjaju.

Geografsku lokaciju označenih stranica smo analizirali metodom praćenja internet poveznica (*link*), što omogućuju i neki komercijalni programi. Na osnovu istraživanja smatramo da se skoro 70 posto analiziranih mrežnih stranica islamskih ekstremista nalazi na Zapadu (pre svega kod američkih i britanskih simpatizera).¹⁹ Praćenje smo ponavljali više puta u kraćem, kao i u dužem periodu. Određene IP adrese, koje smatramo konačnim lokacijama, služe samo za preusmerenje (orig. *re-reouting*) na određene lokacije.

-
- 18 Edward S. Herman, *The Real Terror Network*, South End Press, Boston, 1982.
Edward S. Herman, and Noam Chomsky, *The culture of terrorism*, Black Rose, Montreal, 1988.
Edward S. Herman, and Gerry O’Sullivan, *The “terrorism” industry*, Pantheon, New York, 1989.
- 19 Marie-Hélène Boccara, *Islamist Websites and Their Hosts Part I: Islamist Terror Organizations*, MEMRI (The Middle East Media Research Institute), Washington D.C., 2004.
Thomas Pany, “Neues vom E-Dschihad”, *Heise Online*, <http://www.heise.de/tp/deutsch/special/ost/17944/1.html> 18.9. 2004.

KO SU TERORISTI NA INTERNETU?

Teroristi nisu svi istovremeno i u punoj meri počeli da koriste internet prostor. Na primer, sada najpoznatija teroristička organizacija, Al Kaeda, je relativno kasno „otkrila” internet, a počeli su ga intenzivno koristiti tek nakon što su proterani iz Afganistana. Razlog tome je verovatno taj što u Afganistanu tada, za vreme talibanske strahovlade nije bilo ni struje, a kamoli interneta. Seobom Al Kaede u Irak sve više se koristi internet pa se uskoro pojavljuju razni filmovi u kojima bombaši-samoubice svedoče o svojoj veri ili propagandni filmovi u kojima se poziva na sveti rat protiv Amerike. Vrhunac je dostignut kada je na internetu objavljen video na kome se vidi odrubljivanje glave Amerikanca Nika Berga (Nick Berg). Na početku je Al Qaeda slala materijale arapskoj tv stanici Al Džazira (al Jazeera), ali su kasnije počeli izrađivati sopstvene internet stranice. Dve stranice koje su bile sinonim za Al Kaidu na internetu su Alneda (Alneda.com) i Džihad (Jehad.net).

Analize pokazuju da su se terorističke mreže na internetu udvostručile svake pojedine godine od 2003. do danas, pa je zbog toga britanska služba MI5 povećala svoje ljudstvo sa 1800 u 2001 na preko 3500 u 2008. godini. Brojne organizacije su ušle u internet prostor (*cyberspace*) i stvorile svoje internet stranice. One uključuju Hamas, Libanski Hezbolah (Stranka Boga), egipatski *Al-Gama'a al Islamiya*, Narodni front za oslobođenje Palestine (PLFP), Islamski džihad za oslobođenje Palestine, Tupak-Amaru Perua (MRTA), i „Obasjana putanja”, pokret Kahane (Kahane Lives), ETA pokret Baskije, Iranska republikanska partija (IRA), „Vrhovna istina”, Kolumbijska nacionalna oslobodilačka armija, Tamijski tigrovi, Oružane revolucionarne snage Kolumbije, Narodni demokratski oslobodilački front Turske, Radnička partija Kurda, Zapatistička nacionalna oslobodilačka armija, japanska Crvena armija i islamski pokret Uzbekistana. Pojedine terorističke organizacije, kao na primer Mudžahedini Irana (PMOI-Mujahedin-e Khalq) su imale samo verziju na Farsiju, tako da nismo uspeli da ih unesemo u ovu analizu. Neke druge, kao na primer Al Kaida prvo nisu imale prevedenu internet stranicu, pa su ga preveli samo na francuski jezik, ali su ubrzo nestali usled poznatih pritisaka. Zbog svega navedenog, internet stranice ove organizacije nisu razmatrane. Oslobodilačka vojska Preševa, Bujanovca i Medveđe nema svoj nezavisnu internet stranicu već se informacije o pomenutoj organizaciji mogu naći na stranicama drugih terorističkih organizacija koje deluju u okviru ovog prostora. I na ovaj način možemo videti koje organizacije deluju nezavisno, a koje imaju logistiku „sa strane”, odnosno koje su samo deo neke veće organizacije.

Terorističke organizacije koje deluju na našem prostoru pokazuju tendenciju cikličnog pojavljivanja. U zavisnosti od aktuelnog interesa internet adrese su

aktivne (ažuriranje podataka i informacija je stalno) ili u stagnaciji (na njima se mogu naći samo istorijski podaci, amblemi, himne). Možemo primetiti međusobno podržavanje ovih organizacija i po tome što su im internet stranice povezane, pa je na internet strani bilo koje organizacije moguće naći informacije o „zajedničkoj borbi albanskog naroda za oslobođenje i ujedinjenje”.

Geografski posmatrano, većina organizacija koje se pojavljuju na internetu su iz Južne Amerike, Istočne Azije i Srednjeg istoka, a samo dve organizacije su locirane u Evropi. Klasifikacija organizacija po tipu pokazuje da su one uglavnom nacionalne, revolucionarne, verske ili kombinacija datih.²⁰ Kao što je očekivano, teroristički pokreti kriminalnog ili psihotičnog tipa izostaju, verovatno usled osobine da nisu zainteresovani (poput politički motivisanog terorizma) za izlaganje medijima.

Ne iznenađuje ni činjenica da internet strane antirežimskih organizacija obično deluju van države protiv koje rade. Tamiški tigrovi rade iz Londona. „Obasjana putanja” iz Berklija, Kalifornija; Kahane iz Bruklina, Njujork; engleska verzija sajta Tupak Amaru²¹ vodi organizacija zvana „Ruka duha” koja se nalazi u Kanadi; španska verzija iste organizacije se vodi iz Evrope. Radnička partija Kurda takođe pomaže „Ruci duha” kao i prokuredska organizacija koja se nalazi u Holandiji.²² Narodna Revolucionarna Partija / Front Oslobođenja takođe radi iz Holandije. Portal „putvjernika” registrovan je kod američke kompanije „HostMonster.com”. Iako Šin Fejn funkcioniše iz Dablina, deo koji se bavi internet prezentacijom je stacioniran na Američkom univerzitetu. Internet strane terorističkih organizacija koje deluju na ovom prostoru uglavnom se vode iz Nemačke. Ali geografska razlika može biti lažna pošto postoji mogućnost da je prava adresa drugačija od one date na sajtu. U nekim slučajevima, jasno je data veza između rukovodstva organizacije i sajta. Neke internet stranice odmah navode da nisu oficijalni strane organizacije. Neki to čak navode u samom naslovu („Nezvanična internet strana Hamasa”, „Nezvanična internet strana Hezbolaha”).²³ Ipak, neke od ovih stranica terorističkih organizacija navode dokaze o svojoj zvaničnosti (intervjui sa liderima i sl.).

20 Gabriel Ben-Dor, “The strategy of terror in the Israeli-Arab conflict”, *Social Research Quarterly*, 1977, pp. 35-70.

21 <http://burn.ucsd.edu/~ats/mrta.htm> (1998); <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/mrta/> (2002); <http://www.voz-rebelde.de/> (2002).

22 <http://www.pkk.org/> (1998, 2002).

23 <http://www.Hizbollah.org/> (1998,2002); <http://www.moqawama.org/> (1998); <http://www.moqawama.tv/> (2002); <http://www.almanar.com.lb/> (2002).

SADRŽAJ TERORISTIČKIH INTERNET STRANICA

Redovan sadržaj internet stranica terorističkih organizacija predstavljaju informacije koje obuhvataju istoriju organizacije i biografije lidera, osnivača, heroja ili značajnih ličnosti organizacije, informacije o političkim i ideološkim ciljevima i vesti. Većina internet strana daje detaljan pregled istorijskih događaja bitnih za organizaciju, političko i društveno određenje, selektivan opis značajnijih aktivnosti u prošlosti i ciljeve. Nacionalne organizacije (separatističke ili teritorijalne) daju opšte mape područja u sukobu. Na primer, internet strana Oslobođilačke vojska Kosova predstavlja mapu četiri albanske eklave tokom Otomanskog carstva iz 1878, internet prezentacija Hamasa pokazuje mapu Palestine, dok internet strana Tamilskih tigrova pokazuje mapu Šri Lanke.²⁴

Skoro sve internet stranice detaljno opisuju postavljene ciljeve koji su dati ili jasno (imaju poseban odeljak i naslov) ili posredno (pomešani sa ostalim sadržajima). Najuočajenija prezentacija ciljeva je kroz direktnu kritiku protivnika ili neprijatelja. Na primer, internet prezentacija Hamasa opisuje istorijski događaj „rođenja cionističkog entiteta u Palestini”.²⁵ Značajan deo internet strana Hezbolaha se fokusira na aktivnost Izraela, a na gotovo svim internet stranama albanskih terorističkih organizacija mogu se naći informacije o „masakrima nedužnih albanskih civila od strane Srba”. Zbog toga možemo primetiti da ove prezentacije ne pružaju informacije samo o organizacijama koje predstavljaju već služe i za direktan napad na neprijatelje.

Skoro na svim internet stranama izbegava predstavljanje i detaljisanje svojih kriminalnih i amoralnih aktivnosti, a navode „uzvišene” ciljeve (na primer oslobođenje i slično). Iako gotovo sve organizacije imaju debele dosijee o krvoprolićima, one skoro nikada ne pominju ovakve aktivnosti na prezentacijama. Izuzetak predstavljaju Hezbolah i Hamas. Hezbolah pokazuje pravovaljane statističke podatke svojih akcija („dnevne operacije”) i to iz minuta u minut. Posebna strana obaveštava nas o tačnom broju mrtvih „mučenika”, kao i broju ubijenih „izraelskih neprijatelja” i „kolaboracionista”. Internet strana Hamasa sadrži dugačke diskusije o vojnim operacijama. Internet strana Oslobođilačke vojske Kosova detaljno opisuje nastanak svoje vojske i prikazu je filmove o vežbama vojnika. Ipak, ovakav detaljan opis nasilja je

24 <http://www.eelam.com/> (1998, 2002); <http://www.eelamweb.com/> (2002).

25 <http://www.hamasa.org/> (1998); <http://www.palestine-info.net/hamasa/index.htm> (1998); http://www.palestine-info.com/index_e.htm (2002); <http://www.qassam.org> (2002).

neobičan i neuobičajan. Većina organizacija, iako objašnjava moralne (a ponekad čak i pravne) osnove zakonitosti i opravdanja za korišćenje sile, uzdržavaju se od bilo kakve veze sa nasilnim radnjama i njihovim posledicama. Rezervisanost, verovatno, proizilazi iz želje za propagandom i želje za stvaranjem pozitivne slike preko ovih informacija.

Dok izbegavaju nasilni aspekt svojih aktivnosti, internet teroristi, bez obzira na njihovu prirodu, motive ili poziciju, uobičajno naglašavaju dve stvari: slobodu izražavanja i političke zatvorenike. Tamiški tigrovi na svojim internet stranicama diskutuju o pravnom sistemu Šri Lanke koja ograničava slobodu izražavanja „onima koji žele stvoriti zasebnu državu na teritoriji Šri Lanke”. Kahane poziva posetioce sajta da se suprotstave pravnoj zabrani rada organizacije (u SAD i Izraelu). Pitanja slobode izražavanja i ograničavanja političke aktivnosti su centralne teme sajta Baske Hari Batsuna (Basque Hari Batsuna). Internet strana Kolumbijske nacionalne oslobodilačke armije Kolumbije na zanimljiv način opisuje slobodu izražavanja. „bez obzira na to što zvanični izvori tvrde, ne postoji sloboda štampe i izražavanja u Kolumbiji. Vlada Sampora sprovodi cenzuru i kontroliše medije. Novinari koji kritikuju vlast bivaju mučeni u ubijani. Svake nedelje napadaju se novine Komunističke Partije ...” Na internet strani Albanske nacionalne armije možemo naći čitav spisak ovakvih zločina koje makedonska država sprovodi nad albanskom manjinom. Izgleda da antirežimski teroristi uživaju da se predstavljaju kao žrtve apelujući zapadnoj javnosti u celini, a posebno korisnicima interneta na demokratske vrednosti. Teroristi na ovaj način ciljaju na zapadnu javnost koja je posebno osetljiva na povrede sloboda, te se tako izaziva simpatija demokratskih društava. Ograničavanje političkih pokreta je u suprotnosti sa osnovnim pravima. Upravo navodne prekršaje ovih principa teroristi koriste da vladu protiv koje se bore predstave kao nasilničku i diktatorsku. Naravno, oni sebe predstavljaju kao „nenasilnu političku grupu”. Navedena taktika je posebno delotvorna jer nema replike sa druge strane.

Pitanje političkih zatvorenika još jedna je u nizu informacija koje se često nalaze na internet stranama terorističkih organizacija. Internet strana Oružanih revolucionarnih snaga Kolumbije opisuje „plač političkih zatvorenika”.²⁶ Pomenuta tema česta je i na sajtovima kod kurdskih pokreta kao i na palestinskim sajtovima. Internet prezentacija turske Narodne revolucionarne partije/ Fronta oslobođenja navodi spisak političkih zatvorenika koji štrajkuju

26 <http://www.contrast.org/mirrors/farc/ingles.htm> (1998); http://www.farc-ep.org/pagina_ingles/ (2002).

glađu kao i popis mučenja kroz koje oni prolaze.²⁷ Izveštaj o uslovima života političkih zatvorenika u Peruu i pozivi za njihovo oslobađanje mogu se naći na sajtu organizacije Tupak Amurua. Internet strana Kahane osuđuje administrativno zadržavanje i daje, čak, intervju iz zatvora sa Bendžamin Zejev Kahanom (Benyamin Zeev Kahane).²⁸ Na prezentaciji Hari Batsuna pominje se zadržavanje svojih aktivista koji su delili kasete ETE, vojnog krila pokreta „u kojima se poziva na mirno rešavanje krize u Baskijskom regionu”.²⁹ Karlos Marigela (Carlos Marighela) u svom priručniku za gradsku gerilu navodi da je njegova strategija da navede Vladu da radi stvari zbog kojih će je narod omrzeti. Pomenute organizacije posebno naglašavaju antidemokratski karakter mera koje su im nametnute. U ovoj nameri, oni pokušavaju da klevetaju vlasti, apelujući na njihove pristalice („birače”) i na šire mase slušalaca („posmatrač”). Čak i među svojim „neprijateljima”, narod koji je prirodno neprijateljski nastrojen prema organizaciji, teroristi pokušavaju da stvore osećaj srama i nelagodnosti naglašavajući opasnost koja dolazi kršenjem pravila demokratije.

Specifičnost koji internet prezentacije u ovom regionu, posebno onih koji prezentuju radikalne islamske terorističke organizacije i pokrete Bosni i Hercegovini, imaju je javno insistiranje na islamskom zajedništvu.

Internet stranice „*Putvjernika.com*” u samom naslovu imaju reči koje opisuju sadržinu i nameru kreatora. Naime, rečima „islam, džihad” jasno je da se želi poslati otvoreni poziv pripadnicima i simpatizerima Al Kaide, radikalnim muslimanima u BiH na džihad protiv Zapada, odnosno Evrope, SAD-a, Izraela i drugih „neprijatelja Islama”.³⁰ Na internet prezentaciji nalaze se poruke Osame bin Ladena:

„Vi ste sposobni i možete da pobedite cioniste vašim potencijalom i postojanošću bez pomoći vaših vladara, unatoč činjenici da golema većina njih stoji u rovovima cionističko-krstaške alijanse. Zaista je džihad koji su vaši sinovi povelili protiv cionističko-krstaške alijanse, Allahovom milošću, jedan od glavnih razloga za ove katastrofalne posledice po naše neprijatelje,

27 <http://www.ozgurluk.org/dhkc/> (1998); <http://www.dhkc.org/> (2002).

28 <http://www.kahane.org/> (1998, 2002); www.kahane.net (2002); <http://www.newkach.org> (2002).

29 <http://web.access.net.au/~axxs/abrc/html/hb3.html> (1998); <http://www.contrast.org/mirrors/ehj/html/hb3.html> (1998); <http://free.freespeech.org/askatasuna/> (2002); <http://www.basque-red.net/homei.htm> (2002).

30 Internet adresa www.putvjernika.com. 17. avgust 2009.

što je postalo veoma jasno i vidljivo nakon sedam godina rata. Želio bih vas uvjeriti, moj islamski Ummete, da, radi Allahove milosti koju je spustio na nas, vjerujemo da nam je Uzvišeni Allah dao sabura da nastavimo s džihadom narednih sedam i još sedam i još sedam godina, inša Allah. Sabur je najbolje oružje, a bogobojaznost je najbolja opskrba. Ako budemo ubijeni, dobićemo ono što tražimo, a zastava džihada nikad neće pasti sve do Sudnjeg dana, kao što nas je obavijestio Allahov Poslanik, *sallAllahu alejhi we selleme*. Ali je pitanje: Može li Amerika izdržati rat s nama narednih godina? Izvještaji i činjenice ukazuju upravo na suprotno. Treba da pomognete vašu braću mudžahide da nastave džihad protiv neprijatelja u regionu, da nastave da ih iscrpljuju na ova dva fronta i na ostalim frontovima otvorenim protiv cionističko-krstaške koalicije i njihovih agenata u Palestini, Iraku, Afganistanu, Vazirstanu (pokrajina u Pakistanu, nap.prev), Islamskom Magribu i Somaliji. Vama je obaveza (vadžib) da ih pomognete vašim mecima i životima sve dok to ne postane fard kifaje.”

U nastavku ove izjave imamo i reči Ejmana Zavahirija, koji kaže:

„Protesti nisu dovoljni da bi se suočilo sa bombama. Neka naš gnjev proizvede djelotvornu akciju koja će poljuljati stubove krstaško-cionističkog saveza, uz Alahovu pomoć. Dakle, o muslimani ma gdje bili, robujte Allahu i odazovite se obavezi džihada... O muslimani ma gdje bili, borite se protiv krstaško-cionističke kampanje i udarite njihove interese gdje god možete, pomozite i podržite vaše braću i sinove mudžahide u borbi protiv njih (kafira). O islamski lavovi islamskog Magriba, Levanta, Arapskog poluotoka, zemlje vjere i mudrosti — Jemena, zemlje hilafeta — Iraka, ponosne i dostojanstvene zemlje — Hurasana i postojeane zemlje Čečenije: borite se žestoko protiv krstaško-židovskih saveznika i njihovih interesa. Stoga, razbijte nade i napore ovih izdajnika udarajući na interese Allahovih neprijatelja krstaša i Židova gdje god i kako god možete.”³¹

Preko tekstova portala *islambosna.ba*, tobožnjih islamskih verskih poruka, te preko tekstova pohranjenih na forumu tog portala, otvoreno se bosanski muslimani pozivaju na džihad.³² Na istom portalu Islambosne, pod tzv.

31 Pogledati internet adresu: www.putvjernika.com. 16. januar 2009.

32 Na primer tekst postavljen na tom forumu 19. juna 2008. godine, pod naslovom „Kada muslimani zapostave džihad Alah će spustiti poniženje na njih“. „Poslanik salallahu ‘alejhi we selem je rekao da je naš problem u zapostavljanju borbe na Allahovom putu. Postoji samo jedan izlaz: vraćanje vjere u naša prsa i izvršavanje Alahovih naredbi. Obaveza kod Muslimana je džihad. A zapostavljanje džihada je zapostavljanje Islama“.

„islamskim temama” objavljen je i davni intervju (iz 2002. godine) sa dr. Jusufom el-Kardavijem (Jusuf el-Kardavi), jednim od ideologa globalnog terorizma. Intervju je objavljen na portalu Islambosne pod posebnom napomenom uredništva: „Napomena: intervju je starijeg datuma (31.03.2002), ali da se njegov kontekst poklapa sa onim što se događa danas.”

U tom intervjuu na primeru rata protiv Izraela taj teroristički ideolog kaže kako su pregovori o postizanju mira jedna od najvećih palestinskih pogrešaka.

„Prva greška je da se borba sa Izraelom shvata kao palestinski problem, a ne kao problem svih Arapa i muslimana.

Druga greška je mišljenje da je sklapanje mira sa Izraelom jedini put ka rješenju problema i da nema drugog načina.

Treća greška je ubijeđenost da je Izrael snaga koja ne može biti poražena i sila kojoj se ne može suprotstaviti, te joj se treba pokloniti i priznati poraz.

Četvrta greška je mišljenje da je Amerika čuvar mira. Ona to nije, nego je pomagač Izraela. Ona je drugi Izrael.

Peta greška je čitav lanac ustupaka koje su Arapi učinili; susret na sredini puta i neprestano povlačenje pred židovskim interesima je velika greška.

Šesta greška je da mi na akcije odgovaramo riječima. Na zube mi uzvratimo jezikom, na isukanu sablju mi uzvratimo perom. Na otvoreno neprijateljstvo prema nama mi uzvraćamo osudom i protestima. Ovo je osnovna greška. Mi moramo na akciju odgovoriti akcijom.”

Slični su i portali *Islamski.net*, *Bhmuslimmonitor.info*, na kojima se mogu pronaći slični sadržaji.

Kreatori internet prezentacija terorističkih organizacija osim teksta, obilato koriste i grafiku i vizuelni elemente (slike, filmovi...). Sve organizacije imaju ambleme na svojim početnim stranama (tzv. *Home page*). Neki sajtovi posetiocima čak nude da „skinu” ambleme (*Download*). Iako internet strane uobičajno skrivaju nasilnu prirodu terorističkih organizacija i naglašavaju njihovu navodnu miroljubivu prirodu, pacifistički pristup problemu nije prikazan na amblemima. Simboli prikazuju oružje ili druge elemente koji označavaju nasilje. Na internet strani Hezbolaha možemo videti nož sa koga kaplje krv. „Obasjana putanja” i IRA prikazuju maskirane vojnike koji vitlaju oružjem, Kahane ima podignutu pesnicu.³³ Internet prezentacija Oslobođilačke vojske Kosova je u crnoj i crvenoj boji, sa slikama naoružanih vojnika uz zvuke

33 <http://www.utexas.edu/students/iig/archive/ira/historz/irahist.html> (1998); <http://www.sinnfein.org> (1998).

koračnice, dok internet prezentacija Tupak Amaru i Nacionalne armije oslobođenja Kolumbije pokazuju podignutu pušku. Neki od ovih simbola su postojali pre nego što se pojavio internet i zato se njihovo značenje ne može predstaviti kao nenasilno. Zastave organizacija (ili slični nacionalni simboli) se, takođe, redovno pojavljuju na ovim stranama. Praksa da se prevode sadržaji koji imaju najmanje elemenata nasilja, može se tumačiti kao ulaganje zapadnoj javnosti. Netekstualni delovi, kao na primer pesme i govori, ipak su namenjeni domaćoj javnosti.

Redovan element internet strana terorističkih organizacija predstavlja odeljak sa govorima i tekstovima lidera, osnivača i ideologa. Ovde možemo zapaziti obilje zvaničnih dokumenata koji se mogu i pretraživati po naslovu u datumu. Internet prezentacije Tupak Amaru i zapatista omogućavaju ovakvo pretraživanje i čak, pozivaju posetioce da kopiraju, prevode, štampaju i dele ove materijale uz obrazloženje da „oni predstavljaju rad glavne komande i sajt nema apsolutna pravo na autorska prava”). Prezentacija turske Narodne revolucionarne partije/Fronta oslobođenja nudi govore i prevode odeljaka iz knjige jednog od lidera. Sajt Hamasa obezbeđuje i linkove na kojima se može naći prevod intervjua šeika Jasina (Yassina) arapskoj radio stanici i novinama. „Obasjana putanja” dozvoljava pristup pamfletima, a FARC ima i pisma.³⁴ Kahane sadrži nedeljne kolumne u kojima Bendžamin Zejev Kahana tumači Toru. Uopšte, kreatori internet stranica terorističkih organizacija se trude da na ovaj način podele materijale kroz medije i da dopru do najšire javnosti. Pojedine prezentacije postaju prave kućne prodavnice preko kojih se mogu naručiti knjige, video i audio kasete, nalepnice, štampane majce i bedževi sa znacima organizacije.

TERORISTIČKI GOVORI NA INTERNETU

Kako naglašavaju Gabriel Vajman i Konrad Vin u svojoj studiji *Pozorište terora* jedan od glavnih problema na koje nailazimo suočavajući se sa modernim terorizmom je kako da se branimo.³⁵ Na većini prezentacija najviše napora je uloženo kako bi se opravdala upotreba sile. Za opravdanje upotrebe sile koriste se četiri retoričke strukture.

Prva retorička struktura koja opravdava upotrebu sile korišćenje motiva „bez izbora”. Većina internet strana potvrđuje tačnost izjave kako oni nisu

34 <http://www.blythe.org/peru-pcp/> (1998, 2002); <http://www.csrp.org/index.html> (1998, 2002).

35 Gabriel Weimann, and Conrad Winn, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.

odbacili mirno rešenje spora. Nasilje je prikazano kao neophodnost podmetnuta slabima kao jedino sredstvo kojim se mogu braniti od okrutnog, tiranskog neprijatelja. Zbog toga Tamilski tigrovi tvrde da je upotreba sile opravdana samim odbacivanjem Vlade Šri Lanke da prizna tamilsku manjinu. Oni navode Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija i izveštaje posmatrača (koji uglavnom dolaze iz organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava) o pravima tamilskog naroda na otcepljenje, zatim se pominje Ženevska konvencija i rezolucije Saveta bezbednosti. Sve pomenuto vodi zaključku da „je oružana borba opravdana i pravno legalna zbog toga što su oduzeta prava tamilskog naroda”. Na internet strani se ističe da se borba Tamila razvija samo kao poslednje rešenje. Tamili će, pre svega, nastojati da mirno razreše sukob. Nacionalna armija oslobođenja Kolumbije primećuje da je oružana borba legitimna, jer:

„Sa ili bez gerile, nasilje vlada našim svetom i raste svakim danom: glad, represija, kriminal. Nasilje koje proizvodi naša organizacija je rezultat, ne uzrok, ovakve stvarnosti. Ovo je pokušaj da se slabi oslobode... Zato ELN neće napustiti oružanu borbu sve dok razlozi naše borbe ne prestanu... Mi se borimo zato što žudimo za društvom bez nasilja.”

Sajt Hezbolaha ističe da se islamski otpor mora pripisati cionističkoj agresiji i njihovoj želji da vladaju severnim Libanom i da „kao što je napomenuto u Deklaraciji o ljudskim pravima, naše je pravo da se borimo za naša prava i za opstanak naše zemlje”. Hamas tvrdi da „kao što se francuski Pokret otpora borio protiv nacista četrdesetih godina, Hamas je pokret ... sastavljen od patriota koji traže pravo na samoopredeljenje i bore se da oslobode svoju domovinu, Palestinu”. Albanci na Kosovu nisu imali izbora usled stalnih „ubijanja, proterivanja i hapšenja nedužnih civila. „Tokom nejednake borbe međunarodna javnost je obavestavana o ubistvima, masakrima, otimanju privatne svojine, paljenju kuća, uništavanju kulturnih i verskih objekata. Humanitarna katastrofa je bila rezultat rata. Preko petine albanske populacije je proterano. Neki od njih i dalje žive pod otvorenim nebom”.

Druga retorička struktura povezana je sa zakonitošću upotrebe nasilja u cilju demonizacije i prikazivanja protivpravnih radnji neprijatelja. Članovi pokreta ili organizacije prikazani su kao borci za slobodu koji su protiv svoje volje prinuđeni da primene silu zbog toga što njihov nemilosrdni neprijatelj ruši slobode i ponos njihovog naroda ili grupe. Većina internet stranica insistira na tome da neprijatelji organizacije ili grupe su stvarni teroristi, te redovni slogan glasi: „naša nasilnost je mala u poređenju sa njihovom agresijom”. Internet strana Hamasa direktno poziva posetioca pitanjem „ko je terorista?” pokazujući ilustraciju na kojoj

izraelski vojnik drži dete uz naslov: „Uхватili smo teroristu, naredniče!“. Na drugoj prikazanoj slici vidi se izraelski vojnik kako iz oklopnog vozila cilja ženu i decu uz naslov „Pobedio sam, Levi! Ubio sam još tri ova stvorenja“. Možemo videti još slika izraelskih vojnika koji ubijaju i tuku decu i žene, a sve uz cinične naslove koji pokazuju bezdušnost Izraelaca. Poruka je jasna: Palestinci su žrtve cionista koji su stvarni teroristi, oslobođeni moralnih okova. Internet strana Hamasa je prepuna brojnim „činjenicama“ čija je svrha da „pokažu pravu sliku Izraela“. Ovo uključuje i opis veze cionista i britanskog imperijalizma kao i citate izraelskih vođa o „cionističkim ekspanzionističkim ciljevima“ i primerima brutalnih radnji koje su počinili Izraelci. Tako kao dokaz navodne srpske agresije možemo videti sliku Vojislava Koštunice sa mitraljezom u rukama i kako srpska policija prebija mirne demonstrante. Internet strana Hezbolaha na sličan način ističe terorističku prirodu Izraelaca. Ove strane pokazuju grozne slike ubistava u Kani. Internet strane pokazuje detaljne informacije o „izraelskom terorizmu“: informacije o „rođenju cionističkog entiteta“, „izraelskoj dnevnoj agresiji“ i „izraelskim krvoprolićima“. Na stranama terorističkih organizacija možemo naći detaljne informacije, slike i filmove, navodnih masakara koje su srpska vojska i policija sprovodile nad „nedužnim albanskim stanovništvom“ u Račku, Drenici i drugim mestima na Kosovu i Metohiji. Glavni argument na internet stranici turske Narodne revolucije o narne partije/Fronta oslobođenja jeste da su:

„(V)ladajuće klase prihvatile politiku terora i krvoprolića koja se retko može naći drugde u svetu... Svaki dan hiljade revolucionara biva ubijeno od snaga fašističkih država. U zatvorima stotine zatvorenika biva mučeno. Sela i šume su očišćeni od hiljada ljudi koji su proterani sa svoje zemlje i oterani u koncentracione logore. Skoro svakog dana države napadaju sindikate i radničke organizacije ... U isto vreme, članovi vladajuće klase bivaju uhvaćeni u skandalima i korupciji. Većina starijih državnik, uključujući predsednika i premijera, zavise od mafije sa kojom su povezani podmićivanjem i korupcijom ...”

Sudeći po internet prezentaciji „Obasjane putanje”,

„narodna borba je, od početka, morala da se suoči sa najgorim brutalnostima koje je peruanska vlada mogla da primeni – od krvoprolića i istrebljenja čitavih sela do egzekucije stotine revolucionara i predsednika organizacije Gonzala ...Peruanska vojska spovodila je politiku genocida... Zbog svega ovoga, revolucija je nastavila da napreduje”.

Rečnik terorista pokušava da prenese odgovornost na protivnika, navodeći njegovu okrutnost, nehumanost i nemoralnost. Nasilje „slobodnih” i „oslobodilačkih” pokreta je mali u poređenju sa okrutnošću protivnika.

Treća retorička taktika je naglašavanje slabosti. Organizacije pokušavaju da istaknu tvrdnju kako je teror oružje slabih. Uprkos uvek prisutnom rečniku „oružane borbe” ili „otpora” terorističke organizacije na internet stranicama izbegavaju da spomenu kako oni žrtvuju druge. Radnje koje se sprovode protiv terorističkih grupa redovno se naglašavaju uz reči „krvoproliće”, „ubistva”, „genocid” i slično. Organizacija se konstantno progoni, njihovi lideri su stalno mete atentata, a pristalice se ubijaju. Njihova se sloboda izražavanja ograničava, a sledbenici se hapse. Ova taktika, koja opisuje organizaciju kao malu, slabu, i gonjenu od strane jake države i sile, pokušava da pretvori teroriste u žrtve. Hezbolah se razlikuje unekoliko od ostalih organizacija jer u prvi plan stavlja vojne podvige, radujući se nad tuđim žrtvama (pokazuju slike sahrana ubijenih Izraelaca), i objavljujući detaljnu statistiku svojih vojnih pobeda. Motiv za ovaj neobičan pristup možemo naći u pokušaju Hezbolaha da utiče na javnost da se povede rasprava o povlačenju Izraela iz Libana. Organizacija je jasno izjavila da je cilj vršenje pritiska na Izrael radi povlačenja. Autori prezentacije znaju da i mnogi Izraelci posećuju ove internet stranice pa se njima ovako i obraćaju. Hezbolah ovde objavljuje broj ubijenih Izraelaca, održavajući stalnu elektronsku vezu sa Izraelcima i uz pomoć elektronske pošte utiču na roditelje čiji su sinovi u izraelskoj vojsci, te ovim pokušavaju da demorališu narod.

Konačno, neke od ovih strana su prepuni nenasilja, poruka o ljubavi i miru kao i nenasilnih rešenja. Iako su ove organizacije nasilne, na skoro svim prezentacijama možemo naći tvrdnje o potrazi za mirnim rešenjem sukoba, diplomatskim pregovorima ili dogovorima koji se postižu uz pritisak međunarodne zajednice. Dve organizacije posebno naglašavaju svoju miroljubivost i nenasilna sredstva — Baski i Nacionalna armija oslobođenja Kolumbije. Ova poslednja stvarno pozivaju na oružani otpor, ali tvorci sajta napominju da sâma organizacija nije vojna i da opisivanje ELN-a kao tvorca vojne revolucije predstavlja „zli trač” podmetnut od strane vlasti.

Retorika terorista na internetu pokušava da nam donese mešavinu slika i argumenata u kojima su teroristi prikazani kao žrtve koje su prisiljene da se okrenu nasilju kako bi ostvarili pravedne ciljeve i kako bi se suočili sa brutalnim, nemilosrdnim neprijateljem, koji nema moralnih načela. Demonizovanje neprijatelja, uloga žrtve kojom teroristi prebacuju krivicu zbog upotrebe sile na neprijatelja, pokazivanje poruka punih ljubavi i mira predstavlja samo strategiju koja se najčešće koristi na ovim stranama. Da li se ova retorika kvalitativno razlikuje od one kojom se terorističke organizacije služe u drugim komunikacijskim sredstvima? Izgleda da terorističke organizacije za internet strane koriste obrasce kojima se služe njihovi lideri u konvencionalnim medijima.

Aktuelna internet (*on-line*) verzija terorističke retorike, ipak, razlikuje se od medijske strategije terorista u konvencionalnim sredstvima komunikacije u kojima organizacije uglavnom prihvataju odgovornost za nasilje. Retorika korišćena u medijima ranih sedamdesetih godina je pretila postojećem poretku i nije se krila iza mogućnosti diplomatskih i mirnih rešenja kao što rade organizacije u današnje vreme na svojim internet stranama. Verovatno je da shvatanje medija (interneta) i ciljna grupa (korisnici interneta) diktiraju strategiju mirnog rešavanja problema. Naime, kao što ćemo kasnije pokazati, da bi se obezbedila pokrivenost u konvencionalnim medijima potrebno je „biti vest”, odnosno obezbediti veliki stepen gledanosti/čitanosti u medijima. Za to je potrebna „bum vest”. Internet prezentacije čitaoci gledaju ili od kuće u mirnom okruženju, pa je predstavljanje nenasilno i puno nekih informacija, ili u okruženju zainteresovanih strana, pa za to postoje stranice podrške koje možemo nazvati „stranice niste sami”.

KO PREDSTAVLJA CILJNU GRUPU?

Kome se teroristi na internetu obraćaju? Ko predstavlja njihovu ciljnu grupu? Da li se oni obraćaju potencijalnim pristalicama, neprijateljima (koji ustvari predstavljaju deo opozicione društveno političke zajednice u sukobu), ili ciljaju na međunarodnu javnost? Iako je nemoguće tačno odrediti ko su korisnici interneta i posetioци ovih internet strana, možemo do delimičnih odgovora doći analizom sadržaja tih strana. U njima, međutim, zapažamo elemente obraćanja svim pomenutim grupama. Obraćanje pristalicama najupadljivije se zapaža po tome što se tu mogu poručiti štampane stvari, majice sa znacima organizacije kao i odgovarajuće značke, bedževi, zastave, audio i video kasete. Naslovi i slogani takođe utiču na pristalice. Naravno, pretpostavlja se da se deo sajta koji je na jeziku organizacije direktnije obraća ovoj grupi ljudi.

Ali možda ipak najznačajniji deo ciljne grupe, posmatran kao dodatak pristalicama, jeste međunarodna javnost, „posmatrači” širom sveta, i „mučenici” koji nisu neposredno uključeni i konflikt. To možemo videti iz činjenice da je većina teksta ustvari prošireni opis istorijskih događaja već poznatih pristalicama. Neke internet stranice daju ovaj pregled i na nekoliko jezika kako bi što širi krugovi bili upoznati sa njihovom verzijom istorijskih događaja. Baskijski pokret pruža ove informacije na: kastiljanskom, nemačkom, francuskom i italijanskom jeziku. Sajt Tupak Amaru nudi englesku, špansku, japansku i italijansku verziju. Sajt Uzbeka možemo naći na arapskom, engleskom i ruskom.

Ako dalje analiziramo sadržaje ovih sajtova dolazimo i do treće grupe na koju se pokušava uticati. To su novinari širom sveta za koje se posebno stavljaju članci iz novina i kratke informacije koje im mogu „pomoći” u izveštavanju. Jedan od Hezbolahovih internet strana (*Hizbollah's press office*) se posebno obraća novinarima i poziva ih da i oni daju svoj doprinos prezentaciji time što će im slati tekstove preko elektronske pošte.

Sadržaji posvećeni četvrtoj ciljnoj grupi — neprijateljskoj javnosti, nisu uvek baš jasni i vidljivi. Ipak, na nekim internet prezentacijama jasan je plan da se stvori osećaj krivice i da se demoralise neprijateljska javnost. Kada internet stranice terorističkih organizacija prikazuju slike svojih neprijatelja kako ubijaju, kako policajci ciljaju decu i žene, ili prikazuju dokaze mučenja zatvorenika, oni ne misle samo na obezbeđivanje podrške i stvaranje osećaja simpatije među neutralnim posetiocima, već žele da razviju osećaj nespokojsstva, krivice i žaljenja u javnosti koja pripada suprotnoj političkoj ili društvenoj grupi. Na ovaj način se i slabi javna podrška režimu, i naravno, demoralise vojska. Vojni lider Hezbolaha, Ibrahim Naser al Din (Ibrahim Nasser al-Din) rekao je:

„Uz pomoć Interneta Hezbolah je uspeo da uđe u domove Izraelaca, stvarajući važan psihološki prodor.”³⁶

Godine 1999, Hezbolah je uspeo da postigne navedeni cilj kada je, na internet stranici, pokazao detalje oko povratka tela ubijenih izraelskih marinaca koji su ubijeni u Libanu. Organizacija je tvrdila da jedan od kovčega ne sadrži samo jedno telo (vojnika Itamar Ilya), već i delove tela drugih poginulih boraca. Ova tvrdnja je razbesnela porodice poginulih vojnika i stvorila sukob sa vlastima. „Dijalog” koji članovi Hezbolaha žele da otvore na internetu sa Izraelcima je vidljiv i iz intervju a roditelja izraelskih vojnika koji su stacionirani u Libanu (naslov je bio „Neću da moje dete pogine u Libanu!”). U članku objavljenom u *Yediot Aharonot* od 16. decembra 1998. mnogi Izraelci, naročito roditelji vojnika, priznali su da često obilaze internet strane Hezbolaha kako bi saznali šta se dešava: „Ja smatram ovaj sajt legalnim izvorom informacija” reči su oca jednog izraelskog vojnika). Na ovim stranama čak možete postaviti pitanje, tražiti informacije i vesti koje će vam oni poslati elektronskom poštom.

Da li na gorenavedeni način terorističke organizacije uvode članove u svoje mreže za različite potrebe? Analiza je otkrila neke načine uvođenja članova u aktivan krug podrške, ali nisu vidljivi načini na koji se mobilišu posetioci za

36 Sa internet sajta organizacije (citirano u *Yediot Aharnot*, 16. decembar 1998, str. 7).

neke stvarne akte nasilja. Kahane ima naslove tipa „Kako ja mogu pomoći u borbi? Predloži” ili „Obasjana putanja”: „Upozorenje za akciju: Šta ti možeš da uradiš?”, a pokret Baskije i IRA traže ekonomsku pomoć koju možete dati posredstvom kreditne kartice — primeri su koji pokazuju da postoji neki vid traženja pomoći od posetilaca. Prezentacija zapatista poziva posetioce da pomognu tako što će uticati na članove meksičke vlade (date su elektronske adrese predsedinika Meksika), i da „šalju pisma podrške organizaciji ili lokalnim izbeglicama... Obrazujte prijatelje... Pridružite se protestnim marševima ispred Ambasada ili diplomatskih misija Meksika u vašoj zemlji ili sami organizujte nešto... Pošaljite humanitarnu pomoć... Dajte donaciju organizaciji.” Kao suprotnost nedostatku zahteva za postizanje aktivnog nasilja, postoji jasno vidljiv napor da se prikupe pristalice za nenasilne aktivnosti, naročito kao potpisnika peticija.

Iako nema očiglednih, direktnih poziva na nasilje, neki delovi stranica se ipak mogu okarakterisati kao indirektno podstrekavanje nasilja. Internet strana Hamasa uključuje i pozive na Džihad: „Džihad je pobjeda ili mučeništvo”, „Oko za oko”, „Džihad će se nastaviti do Sudnjeg dana”. Opravdavanje nasilja se takođe može tumačiti kao indirektan poziv na nasilje. Glorifikacija mučeništva (uz upotrebu reči „mučenici”), na primer, označava da će izvršioци nasilnih akata biti nagrađeni. Štaviše, to je samo pozadina. Većina sadržaja na ovim internet prezentacijama ignoriše nasilje, i čak se često navode želje za mirnim rešenjem spora.

Druga aktivnost koja se često primećuje je upućivanje posetilaca na druge internet stranice preko veza koje su bliske ideološki sa organizacijom (njihove novine, solidarne grupe, i dr.).

ZLOUPOTREBA INTERNETA

Navedena analiza otkriva razlike i sličnosti između retorike koju koriste teroristi na mreži i drugde. Centralno pitanje za ovu retoriku, bez obzira na medij koji se koristi, je potreba za podrškom i opravdanjem nasilja. Mnogi od ovih argumenata koji se koriste na mreži mogu se susresti i na drugim materijalima. Sličnost između materijala na internetu i onog u konvencionalnim medijima ogleda se u tome što je većina sadržaja na internetu zapravo ponavljanje sadržaja iz drugih medija (na primer, novinskih članaka). Ipak, može se zapaziti više razlika. Prvo i najvažnije, vesti koje pokrivaju oblast terorizma su uvek povezane sa nasiljem, dok se nasilje može (i uglavnom se) prikriva na internetu. Terorističke organizacije na internetu prikazuju se kao

legalne političke organizacije, odnosno retorika internet terorista izgleda „više miroljubiva”. Pojedine internet prezentacije čak, demantuju bilo kakvu upotrebu nasilja, što predstavlja suprotnost tipične strategije da se za neko terorističko delo prizna odgovornost. Drugi samo ignorišu ovu temu. Umesto toga, autori internet stranica naglašavaju pitanja kao npr. političkih zatvorenika i slobodu izraza, verovatno sa namerom da steknu simpatije posetilaca koji su privrženi slobodi govora i ljudskih prava.

Druga razlika između sadržaja internet prezentacija i medijskog pokrivanja terorista je u širini i količini informacija. Internet strane nemaju ograničenje pa su informacije sveobuhvatnije i njihovi sadržaji su bitniji terorističkim organizacijama jer je pristup njima često ograničen od strane vlasti.

Treća razlika između konvencionalnih medija i sadržaja na internetu je u tome što organizatori internet strana mogu mobilisati posetioce u akciju na različite načine, što nije moguće preko štampe zbog različitih standarda. Iako ove internet prezentacije pružaju posetiocima različite i obimne načine za akciju, nasilje se retko pojavljuje kao jedna od opcija. Na pomenutim stranama pozivaju se posetioci da daju novac, rasturaju materijale i protestuju. Pozivi na nasilne akte, ako ih ima, mogu biti samo indirektni (na primer, kroz poziv na Džihad u islamskim zemljama).

Razlike u komunikaciji preko interneta i posredstvom klasičnih medija potiču od razlika u komunikacijskim sredstvima, sposobnosti kreatora internet strana (*webmaster*) i publici. Kreatori internet strana su uglavnom obrazovaniji i upoznatiji sa prirodom interneta od drugih članova terorističkih organizacija. Kanal, odnosno internet je glavni delokrug slobodnog govora. Kreatori internet strana pokušavaju da prilagode poruke normama i vrednostima medijuma. Kao dodatak, oni verovatno deluju kroz postojeće internet forme. Percepcija o publici je takođe drugačija: za korisnike interneta se pretpostavlja da su obrazovani, liberalni i iz svih krajeva sveta.

Kako može vlada da odgovori na ovo? Treba li društvo da nađe način kako bi se ograničilo prezentovanje terorističkih organizacija na internetu? Buduća prevencija širenja ovih sadržaja na internetu je tehnički složena, pravno komplikovana.³⁷ Štaviše, uopšte ne deluje moguće da će se ovde isplatiti napor nadležnih organa. Sa jedne strane, imamo odmah prisutnu štetu, u smislu

37 Yuval Karniel, “Freedom of Speech on the Internet”, *Dvarim Achadim* 2, 1997, pp. 165–8; Juliet M. Oberding, and Terry Norderhaug, “A separate jurisdiction for Cyberspace” *Journal of Computer Mediated Communication* [On-line]. Dostupno na <http://www.jcmc.huji.ac.il/vol2/issue1/juris.html>, 1996.

odnosa sa javnošću. Sa druge strane šteta koja nastupa ako ih zabranimo ili ograničimo (ograničavanje slobode govora, uticanje na „otvorene” kanale – internet i dr.) verovatno je veća.

Mnoge vlade, kao i pojedinačni hakeri, pokušali su da blokiraju navedeni način komunikacije naročito posle događaja od 11. septembra 2001. godine, ali je postignuto samo to da su se češće menjale internet adrese.³⁸ Neke od njih su nestale samo privremeno — na primer stranice Hezbolaha koje su prestale sa radom oktobra 2000. godine posle napada izraelskih hakera kao odgovor na kidnapovanje tri izraelska vojnika. Ubrzo se većina internet strana ponovo otvori posle demonstracija besa terorista ili njihovih pristalica koji žele na ovaj način da komuniciraju.

Ne treba zanemariti i delatnost hakera. Na primer, avgusta 2008. godine kosovski hakeri su onesposobili rad internet adrese jednog manjeg, lokalnog, srpskog časopisa. Već sledeći mesec srpski hakeri potpisani kao „Ujedinjena jugoslovenska brigada” blokirali su zvanične internet stranice najvažnijih državnih institucija u Albaniji — vlade, ministarstava i parlamenta.

Analiza slučajeva pokazuje određenu dvojnost internet politike zapadnih država, pre svega SAD, u odnosu na internet stranice islamskih ekstremista.³⁹ S jedne strane, podstrekava se delovanje hakera koji vrše kontrolu i nadzor na internetu, vrši pritisak i fizički se gase internet adrese terorističkih organizacija. Sa druge strane, imamo ogroman broj nepoželjnog materijala na internetu. Razloge delimično možemo objasniti nepreglednošću i dinamičnošću prostora interneta. U svakom trenutku internet stranice menjaju svoju lokaciju (promena *URL* i *IP* adresa), a s druge strane u interesu je država i njihovih obaveštajnih i bezbednosnih službi da postoje aktivne stranice organizacija kako bi lakše nadzirali delovanje i komuniciranje korisnika tih stranica. Nadzor navedene službe vrše preuzimanjem celokupnog prometa na internetu uz pomoć ljudi i određenih programskih rešenja. Jedan od načina je uz pomoć programa za „kopanje po podacima” za otkrivanje terorističkih aktivnosti (*Using Data Mining for Detecting Terror-Related Activities on the Web*). Za analiziranje

38 Yeal Shahaar, “From Activism to Hactivism”, Conference paper, predstavljen na University of Haifa Law and Technology conference “Fighting Terror On-line: The Legal Ramifications of September 11”, 27 decembar 2001, Shefayim, Izrael.

39 Osim SAD, gorenavedeno važi i za Rusku Federaciju i njen odnos sa internet delovanjem čečenskih ponunjenika. Iako su najpre pokušali *DOS* metodom (Denial of Service) onesposobiti internet adresu www.kavkazcenter.com, nakon što su čečeni preuzeli odgovornost za napad na školu u Beslanu, Ruska Federacija je izvršila pritisak na Litvaniju, na čijoj teritoriji se nalaze pomenute internet strane.

internet stranica, koje koriste terorističke organizacije, ograničena metoda koristi algoritam za „kopanje po podacima” (*Data Mining algorithm*).⁴⁰ Pomenuti algoritam, opisan i dijagramom 5., se sastoji od tri faze: proučavanje sadržaja postojećih terorističkih internet stranica i analizu korisničke aktivnosti; analiza i sinteza rezultata i kalibriranje podataka. Otkrivanje potencijalnih terorista mora se izvesti u realnom vremenu što je moguće postići samo ako je delovanje terorista prikazano izuzetno homogeno i egzaktno. Ako, dakle, želimo oblikovati algoritam, koji će uspešno tražiti teroriste na internetu, i pritom razlikovati teroriste od drugih korisnika, onda najpre moramo analizirati tipično ponašanje teroriste na mreži, odnosno napraviti njegov profil. U drugoj fazi taj profil neprekidno upoređujemo sa delovanjem korisnika na mreži. U trećoj fazi ukrštamo podatke dobijenih sa terena i onda se analiziraju „sumnjivi” korisnici. Analizom dobijenih podataka stvaramo osnovni model algoritma.⁴¹ Iz gorenavedenog je jasno da je u interesu obaveštajnih službi da fizička lokacija terorističkih internet stranica bude na području država gde se nadzor vrši, kako bi normativno-pravni okvir pokrивao pomenute akcije.

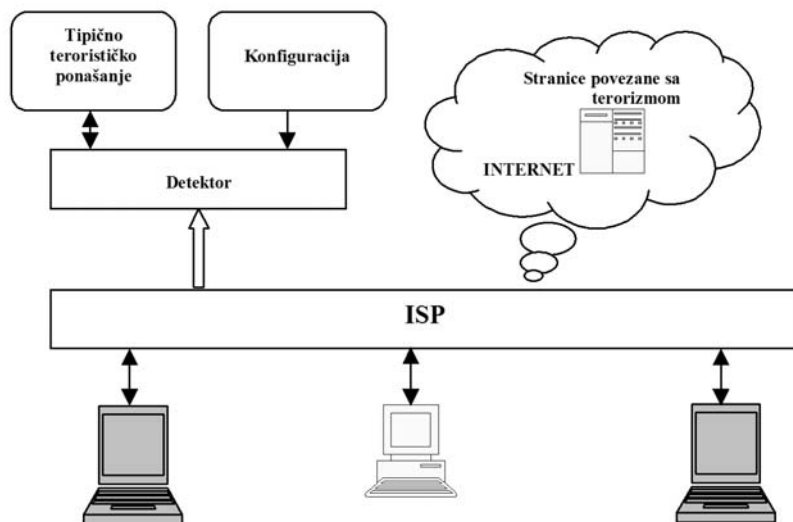
Svetska zajednica je počela da se bori protiv nekih vidova zloupotrebe interneta. Na primer, Evropska Unija je stvorila sistem razmene informacija o ovoj vrsti pretnje. Portugalija je predložila usvajanje sistema razmena informacija prikupljenih na internetu (*“Interchange of Open Information Collected on the Internet”*). Navedeni sistem trebalo bi da obezbedi svim članicama „efikasno oruđe u otkrivanju informacija, a sve u kontekstu borbe protiv terorizma”. U okviru ove organizacije donet je i Zakon o zaštiti elektronskih podataka (*“Rules of protection of electronic data”*).

I druge važne međunarodne organizacije uključile su se u ovu borbu: Ujedinjene Nacije su donele Rezoluciju 1373 o borbi protiv terorizma. Američki Kongres je doneo Patriotski akt (*USA Patriot Act*). Zakon o nadzoru stranih obaveštajnih službi, poznat kao FISA, osigurava ključni pravni okvir koji omogućuje obaveštajnoj zajednici da, nadzirući komunikacije terorista,

40 *Data mining* odnosno kopanje po podacima je način otkrivanja skrivenih podataka u bazama. Kombinovanom upotrebom tehnike, analize i tehnologije baza podataka, ova metoda omogućava traženje suptilnih veza između podataka, te se na taj način mogu „predvideti” budući događaji. Navedene metode se upotrebljavaju najviše u polju trgovine da bi se izradio profil potrošača, ali se na ovaj način može pronaći profil, tipično ponašanje, pripadnika, odnosno simpatizera terorističke organizacije (izvor: <http://www.twocrows.com/glossary.htm#anchor314309>).

41 Elovici et al., “Using Data Mining Techniques for Detecting Terror – Related Activities on the Web”, *Journal of Information Warfare* 3(1), 2004, rr.17-29.

Dijagram 2. Programsko otkrivanje terorističkih aktivnosti na internetu⁴²

prikuplja informacije za zaštitu civilnih sloboda Amerikanaca. Zakon 9/11, kako je kolokvijalno nazvan, predviđa preusmeravanje sredstava na visoko rizične savezne države i gradove, proširuje nadzor zračnog i pomorskog tereta koji ulazi u SAD i finansiranje novih programa koji će osigurati međusobnu komunikaciju različitih obaveštajnih i sigurnosnih službi angažovanih u borbi protiv terorizma. Osim pomenutih postoje i preporuke osam najrazvijenijih zemalja sveta G-8 i Evropskog policijskog tela Evropola.

ZAKLJUČAK

Opšte je poznato, ali i potvrđeno analizama vodećih američkih stručnjaka, da se u približno 95% slučajeva terorističke organizacije same obraćaju medijima kako bi preuzele odgovornost za pojedini teroristički napad.⁴³ Osnovna strategija od 60-ih godina 20. veka baskijske terorističke organizacije ETA, je da se pokretanje akcija redovno najavljuje, a da se po izvršenju terorističkog akta

42 Ibid.

43 Videti: Douglas B. Johnson, John. P. Martin u Viktor Cyganov, *Media-terorizam: Terorizam i sredstva masovoj informaciji*, Nika-Centr, Kijev, 2004. r. 20.

javno preuzme odgovornost. Česta je pojava kada manje i neafirmisane terorističke organizacije ili politički pokreti lažno preuzimaju odgovornost za pojedini napad kako bi ih se pojavili u javnosti i stekli „reputaciju”.

Mediji i terorizam tokom istorije su bili u različitim odnosima kao:⁴⁴

- Potpuna indiferentnost — Iako je nemoguće zamisliti terorizam bez kanala ili bez medija za komuniciranje svojih prijetnji, ovaj oblik se pojavljivao tokom istorije, mada uglavnom u vreme nerazvijenih komunikacionih sistema. U ovom obliku odnosa karakterističan je izostanak zastrašivanja bilo koga osim ciljanih žrtava.
- Relativna indiferentnost — se odnosi na masovne medije, kada teroristi već imaju komunikacijske kanale te stoga nemaju posebnog interesa za publicitetom. Kao što smo ranije naveli postoje mnogi neformalni i sekundarni komunikacijski kanali kao medrese, univerziteti, verski objekti i dr.
- Medijski orijentisana strategija — Terorističke strategije koje se kreiraju kako bi medijskom pažnjom povećali učinak samih terorističkih akcija. Pomenuli smo ga kao „medijski terorizam”.
- Potpuni raskid — Potpuni prestanak korištenja medija uz koji se obično dešavaju i napadi na novinare, bilo da se „kazne” za njihov rad ili ređe, da se unapred zaplaše. Ovaj oblik ne treba mešati sa indiferentnošću, jer ovde odnos sa medijima postoje. Osećanja su čak prenaplašena.

Možemo reći da se terorizam oslanjao na medije još od 19. veka, ali tek razvojem masovnih medija i većim uticajem na društveni i privatni život, medijsko oružje deluje punom snagom.⁴⁵

Mediji i terorizam imaju apsolutnu privlačnost. Naime, terorizmu odnosno terorističkim organizacijama potreban je publicitet, što se najjasnije vidi u preuzimanju odgovornosti za terorističke akte, pomenuli smo i lažno preuzimanje odgovornosti za pojedino (ne)delo, jer terorističkim organizacijama je potreban publicitet, bilo pozitivni ili negativni. S druge strane, mediji „vape” za događajima, pogotovo ako su „vodeća, ekskluzivna vest”. Ne možemo reći baš da mediji podstiču terorizam, ali da nije medija možda ne bi bilo onih globalnih, spektakularnih akcija. Svaki veći teroristički napad dobija potencijal ekskluzivnosti globalnim multiplikovanjem kroz “top”

44 Michael Wievorka, *The Making of Terrorism*, University of Chicago Press, Chicago, 1993, r. 44.

45 Marat Geljman, *Ruskij sponob-Terrorism i mass-media v tretjem tysjachiletiji*, Guelman, Moskva, 2004, rr. 17-8.

ili “*breaking news*”. Usled svega ovoga informativni kao i informacijski prostor postaje sve više ratni teritorij. Danas vlade kao jednu od osnova antiterorističke borbe moraju imati sposobnosti upravljanja tj. prepoznavanja sigurnosnih očekivanja javnosti, dakle trebaju uzeti u obzir sam osećaj sigurnosti građana.

Na ovom mestu moramo pomenuti i druge medije koje koriste teroristi iz celog sveta. Terorističke organizacije ne moraju se oslanjati samo na masovne medije kao na primer radio, TV, štampani mediji koji imaju cenzuru i određeni broj „slovnih znakova” ili sekundi. Veću slobodu, kao što smo već analizirali, imaju u internet medijskom prostoru, ali ipak i tu postoji ograničenost na korisnike interneta koji moraju imati struju i koji moraju imati posebnu obuku za korišćenje. Još jedan način komunikacije sa članovima, simpatizerima su publikacije koje štampaju same organizacije. Samoizdate publikacije služe i za privlačenje potencijalnih pripadnika iz bliskih društvenih grupa. Čelni ljudi terorističke organizacije ili politička krila organizacija mogu organizovati u drugim zemljama infrastrukturu za izdavanje časopisa i sl. publikacija.

LITERATURA

1. Bell, Bowyer, “Terrorist scripts and live-action spectacles”, *Columbia Journalism Review* (May-June), 1978, pp. 47-50.
2. Ben-Dor, Gabriel, “The strategy of terror in the Israeli-Arab conflict”, *Social Research Quarterly*, 1977, pp. 35-70.
3. Boccara, Marie-Hélène, *Islamist Websites and Their Hosts Part I: Islamist Terror Organizations*, MEMRI (The Middle East Media Research Institute), Washington D.C., 2004.
4. Cyganov, Viktor, *Media-terrorizm: Terrorizm i sredstva massovoj informacyi*, Nika-Centr, Kijev, 2004.
5. Dowling, John, “Computers for Political Change: PeaceNet and Public Data Access” *Journal of Communication*, 39(3), 1989. pp. 154-162.
6. Dowling, Ralph E., “Terrorism and the media: A rhetorical genre”, *Journal of Communication*, 1986, pp. 1-24.
7. Geljman, Marat, *Russkij sposob-Terrorism i mass-media v tretjem tysjachiletyi*, Guelman, Moskva, 2004.
8. Herman, Edward S. and Chomsky, Noam, *The culture of terrorism*, Black Rose, Montreal, 1988.
9. Herman, Edward S. and O’Sullivan, Gerry, *The “terrorism” industry*, Pantheon, New York, 1989.
10. Herman, Edward S., *The Real Terror Network*, South End Press, Boston, 1982.

11. Jenkins, Brian, “*International Terrorism*”, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.
12. Jenkins, Brian, *International Terrorism*, Crescent Publication, Los Angeles, 1975.
13. Karber, Philip A., “Urban terrorism: Baseline data and a conceptual framework”, *Social Science Quarterly*, 1971, pp. 527-33.
14. Karniel, Yuval, “Freedom of Speech on the Internet”, *Dvarim Achadim* 2, 1997, pp. 165–8;
15. Laquer, Walter, “The Futility of Terrorism”, *Harper’s*, March, 1976.
16. Oberding, Juliet M. and Norderhaug, Terry, “A separate jurisdiction for Cyberspace” *Journal of Computer Mediated Communication* [On-line]. Dostupno na <http://www.jcmc.huji.ac.il/vol2/issue1/juris.html>, 1996.
17. Schmid, Alex and J., de Graaf, *Violence as communication: Insurgent terrorism and the Western news media*, Sage, Beverly Hills, USA, 1982.
18. Shahr, Yeal, “From Activism to Hactivism”, Conference paper, predstavljen na University of Haifa Law and Technology conference “Fighting Terror On-line: The Legal Ramifications of September 11”, 27 decembar 2001, Shefayim, Izrael.
19. Weimann, Gabriel and Winn, Conrad, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.
20. Weimann, Gabriel and Winn, Conrad, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.
21. Weimann, Gabriel and Winn, Conrad, *The Theater of Terror*, Longman Publication, New York, 1994.
22. Weimann, Gabriel, “The mediated theater of terror: Must the show go on?” in: Peter Bruck (Ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986, pp. 1-22.
23. Weimann, Gabriel, “The mediated theater of terror: Must the show go on?”, in Peter Bruck (Ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986, pp. 1-22.
24. Wieworka, Michael, *The Making of Terrorism*, University of Chicago Press, Chicago, 1993.

*Zirojević Fatić M., Zloupotreba interneta u terorističke svrhe, MP 3, 2011
(str. 417–448)*

Dr. Mina ZIROJEVIĆ FATIĆ

ABUSE OF INTERNET FOR TERRORIST PURPOSES

ABSTRACT

In this analysis, the author tried to establish a relationship, similarities and differences between the expression of terrorist organizations on the Internet and in conventional media. It is particularly important that the terrorists use the Internet as a weapon, as a means of communication and among activists as a conventional medium. The paper analyzed only the third way – use the Internet as a conventional media.

Keywords: Internet, terrorism, the media, the terrorist organization, the United States.

*Mihajlo VUČIĆ*¹

*UDK: 502/504
Bibliid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 3, str. 449–465
Izvorni naučni rad
Septembar 2011.
DOI: 10.2298/MEDJP1103449V*

THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION AS A TECHNIQUE FOR THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

ABSTRACT

By analysing legal documents and case law the author has tried to show how the right to environmental information can be used as a technique for the protection of the environment, given the wide and numerous possibilities its provisions cast upon the entire society. Despite these obvious possibilities, the exceptions from the general rule of free access, are defined widely, and are so numerous that it is a real danger of public authorities abusing these exceptions, thus annihilating positive effects of the existence of such a right. Therefore, access to justice is an irreplaceable complementary right, since for the effective use of the right of access to environmental information, it shows itself as an inevitable remedy. As for the situation regarding the legal system in the Republic of Serbia, while the real results of the effectiveness of this right in the protection of the environment have yet to happen in future, it is important that most of the basic legal documents dealing with provisions on the access to environmental information have created a good basis for the judicial system to build upon.

Key words: environment, information, right of access, public participation, justice.

INTRODUCTION

The right on the accessibility of the information relating to the status of the environment, or as I have already put it in the title, right to an environmental information, owes its existence, in the contemporary form, to the long-running genesis of the idea that the improvement of the accessibility of the

¹ Mihajlo Vučić, research assistant at the Institute of International Politics and Economics, e-mail adresa: mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs.

information on the environment and on the activities that have adverse or damaging effects upon the environment is the key goal of the environmental law.² The accessibility and the right of access to such accessible information is in the direct connection with one of the fundamental principles of the environmental law, the principle of preventive action. The essential aim of this principle is the minimisation of the damage to the environment, since only the activity well-informed on the object of the protection, can be efficient in its protection. Through the principle of the preventive action and on the basis of the qualitative ecological information, we reach the absolute aim and purpose of the environmental rules – the sustainable development, since only the ecologically educated environment can become the healthy environment, and therefore the sustainable environment for the future generations.³ However, the form and contents of the right to an environmental information, as it stands today, in the Aarhus Convention,⁴ despite the outstanding possibilities it offers in the field of the protection of the environment, is plagued by numerous constraints, namely the situations in which the right of access to the information is being denied to the interested individuals, for more or less justified reasons. The translation of the Convention in Serbian legislation, which was achieved by the Law from 2009⁵ gives the opportunity for

-
- 2 This idea is a rather old one in comparison with the other institutes of the environmental law. At the same time, it is characteristic that the formation of the essence and the scope of the idea has been parallel in the realms of the international and national law. This appearance is indeed the general characteristic of the environmental law as a branch of law. For the early beginnings of the practice on the usage of the information as an irreplaceable condition for the effective ecological management see: Michael Baram in his article “Risk Communication Law and Implementation Issues in the US and EC”, 6 *Boston University International Law Journal* 21 (1988).
- 3 The fields of informed ecological activities are spacious and numerous, and the relation between these three institutes of the environmental law are self-obvious. Of course, the leading role is played by the civil society through its mechanisms of self-organization. The important thing is that the awareness of the interplay among the information, ecological activity and the sustainable development becomes widely present among the civil society organizations worldwide. I will attach here the example of such an awareness, the report of the youth network „Komora“ which in the introduction on the page 4 brings the motivation of the responsibility for the rational waste management in this spirit.http://www.cpd.org.rs/dokumenti/MLADI_I_UPRAVLJANJE_OTPADOM.pdf, 17th September 2010.
- 4 Adopted in 1998, came into power in 2001, text available at <http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf> 21st September 2010.
- 5 The Law on the confirmation of the Convention on the accessibility of the information, public participation in the decision-making and the right of access to justice in the questions concerning the environment, *Republic of Serbia Official Gazette-International Treaties*, number 38/09.

this advanced institute to be used as a technique of the environmental protection on the domestic level as well. In what measure this will be done remains to be seen, but I find it useful to give an overview of the possibilities and constraints which this institute offers in the field of the environmental protection, both in theory and practice. Thus, the first part of the essay will be devoted to the development of the definition of the right to environmental information, from the rudimentary beginnings to its final form from the Aarhus Convention text. In the second part, however, I will analyse several cases from the practice of various judicial forums in which the environmental information was the object of the dispute. Finally, in the third part, I will give my evaluation of the possible application of this right in the conditions of the Serbian society, bearing in mind especially the application of a similar, although by the object of protection slightly different right, regulated by the Law on the Free Access to the Information of Public Importance, but also other laws connected with various fields of environmental protection.

THE DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION IN THE INTERNATIONAL DOCUMENTS

When we talk about the right to environmental information, we must not lose the wider context in which this right exists, as a constitutive part of the complex structure of the environmental law. In this way, it will be much easier to understand why this right appeared in such a form as it exists in the Aarhus Convention, together with its relationship to the other two institutes the Convention regulates, the right of public participation in the decision-making relevant for the environment and the right of access to justice in environmental matters. The right to environmental information is closely related, but at the same time more advanced than the simple obligation to inform and educate the public. The first documents that deal with the environmental information and their accessibility, exactly remain on this lower level, not being able to go so far as to create a separate individual right of access to the environmental information.⁶ But, the state of affairs in the beginning of the 90s culminating

6 Two treaties signed in the framework of the International Agency for Atomic Energy, directly provoked by the Chernobyl incident, go in this path. They create the positive obligation of the parties to disseminate the information to the public, but they fall short of instituting civil right of access to information. These are the Convention on Informing and the Convention on Help, both from 1986. The famous Convention on Climate Change follows the same pattern.

with the Rio summit, brings with itself one of the principles that “every individual, on the national level, will have the adequate access to the information related to the environment and in the possession of the public authorities“.⁷

At about the same time, the development of the right to an environmental information switches to a somewhat narrower territorial and institutional terrain, namely to the European Union premises. The Directive of the Council of the European Union on the access to environmental information,⁸ according to the recognized position of the English professor Philippe Sands, is the first international instrument which creates a *right* of access to the environmental information.⁹

Under the given Directive, any natural or legal person is entitled to the access to the information related to the environment, without the need to show the personal interest for the situation to which the information relates.¹⁰ This type of provision on the active legitimation enables the widest possible group of people to request the information. Further advantages of the Directive, which are in line with the easy and efficient access to the information, are the provision in which is stated that the tax for the issuing of the requested information must be rationally priced,¹¹ and the provision from the same article,¹² that the public authority from which the person has requested the information must answer to the request in the course of two months. By this it is achieved, firstly, that every individual no matter what his material position be, can be properly informed about the environment that surrounds him, directly and in person, and not through the big NGO-s, fighters for the protection of the environment. The second provision is carved so as not to produce the obligation on the part of the organ of the public authority to issue the information, since it is possible that the requested information is not in the possession of the given organ. This is why the Directive uses the term “answer“ rather than the “issue the information“, because the answer might be as well that the information does not exist in the possession of the given organ. In that case, however, the Directive does not provide for the obligation of the organ to direct

7 Rio declaration on the environment and the development, Principle 10.

8 Council Directive 90/313/EEC

9 Philippe Sands, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, second edition, 2003, Cambridge, page 854.

10 Council Directive 90/313/EEC, Article 3(1).

11 Article 3(5).

12 Article 3(4).

the requesting person to the other organ, which might possess the given information, in its knowledge. I do not deem this solution as the most helpful one, since the nature of this right should oblige the organ of the public authority to show the best will towards the requesting person. This failure will be sanctioned later, in the Aarhus Convention. The Directive brings the definition of the information for its purposes. It is stated that the “information related to the environment“ designates “any available information in the written, visual, or database form on the state of water, air, soil, flora and fauna, natural habitats, and on activities (including those that provoke disturbances such as noise) or measures against them, including administrative measures or programmes of the ecological management“.¹³

Despite all the positive advancements which the Directive introduces in view of the possibility of using the right to an environmental information as a technique for the protection of the environment, its equally important part are the numerous constraints, which dull the efficiency of this technical tool, and in some cases render it useless. Unfortunately, creation of the numerous constraints under the name of exceptions to the possibility of the usage of this right will transform itself, with its further development, into a constant trend, which will follow it in step, as some menacing shadow. I will enumerate the following constraints of the Council Directive.¹⁴

First of all, it is the case when the revealing of the requested information is able to endanger the classified procedures in front of the public authorities. Therefore, it can be seen that already on the first step, there exists a very wide exception, which leaves to the will of the public authorities on whole to deny the issuing of the information, since the degree of the classification of the proceedings is being judged by themselves. However, the person thinking that his request was unduly denied, or simply met with silence, even inadequately responded, can request judicial or administrative revision of the decision, depending on how this is regulated in the national legislation of the particular Member State.¹⁵ The possibility of the revision of the request is related to all the other reasons which the public authorities can, in the framework of the Directive, name as the causes of their inability to issue the information. It is important to mention the exception on the reasons of international relations and national defence and public security. This is another considerably wide

13 Article 2(a).

14 All the constraints can be found in the Article 3, bullets (2) and (3) of the Directive.

15 Article 4.

definition, which enables public authorities to deny the issuing of the information to the interested persons under the mask of “primary“ state interests. The last exception is related to exclusively private law reasons: business and commercial confidentiality, including the intellectual property and the personal data confidentiality. Between these two reasons, first one is more suspicious, since it actually protects the interests of the great business, under the name of bussiness confidentiality protection.

Council Directive relates to the EU Member States, not to the EU organs. In line with the development of the right to environmental information in the national legal systems of the Member States, its formation took part in the EU institutions themselves. Already in the Treaty of Maastricht (1991), the Declaration on the need for advancing the access to the information in possession of the EU institutions for the public was adopted.¹⁶ On the basis of the mutual agreement, so called Behaviour Codex, the Commission and the Council have brought the decisions on the public access to the documents (1993. and 1994.) The majority of the rest of the organs and bodies of the Union has followed their example. The contents of the rights from these documents, together with the exceptions, do not differ slightly from those consisted in the Directive 90/313, therefore I will not analyse them separately.

I will mention at this opportunity the popularly called OSPAR convention,¹⁷ mainly because of the interesting arbitration proceedings which has been instituted on the basis of it between the Republic of Ireland and the United Kingdom (MOX case), which I will analyse in the second part of the essay. This 1992 Convention also contains specific rules on the right to environmental information, and it is the first international agreement to do so. It has been particularly inspired by the above mentioned Council Directive. Article 9 orders to all the parties to issue to every natural or legal person any available information related to the environment which is the object of the Convention, or to the activities which endanger that environment, or the activities that are being conducted according to the Convention.¹⁸ All the other

16 See more in Vid Vukasović, „Međunarodnopravno regulisanje informisanja o životnoj sredini u Evropi“, page 3, http://sewa.sewa-weather.com/~ambassadors/new_site/srp/images/stories/Papers/02-05.pdf

17 Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic, http://www.ospar.org/html_documents/ospar/html/OSPAR_Convention_e_updated_text_2007.pdf 17th September 2010.

18 Aarhus Convention, Article 9(2).

provisions that relate to the procedure for the issuing of the information, exception from the obligation to issue the information, and to the definition of the environmental information itself, are copied from the Council Directive, thus there is no need for their separate analysis.

Finally, the Aarhus Convention with its famous three pillars, was adopted after the long and excruciating negotiations in the framework of the UNECE, on the 4th ministerial conference “Environment in Europe“, in the Danish town of Aarhus, when the 35 EU and Member States governments’ representatives have signed the document. Numerous reforms have put this Convention on the top of the development chart for the right to an environmental information, giving this right its, at least until now, the most perfect, classical form.

Firstly, the definition of the environmental information has been widened; there is an explicit reference to the GMO’s, which is a testament to the higher degree of scientific knowledge on the dangers that threaten the uninformed population from these organisms. Then, among the information related to the environmental activities that the public authorities conduct, a thorough list of documents in whose form these activities can appear is shown (environmental agreements, policies, plans, programs, cost-benefit and other economical analyses).¹⁹

Other main breakthrough of the Aarhus is the provision which states that all the exceptions must be interpreted restrictively. Good example is the provision which regulates the business confidential information exception, that says that this exception is applicable only if “legitimate economical interests“ should be protected, and in any case it institutes the presumption in favour of disclosure of the information about emissions relevant for the environment.²⁰ This solution leads in practice most often to the need of the revision to measure on case by case basis the confronted interests, public interest for the disclosure of the information, and the interest which is the basis for the exception.²¹ However, I am of the opinion that the better solution was impossible to reach at the moment. It is enough that the requesting person was offered the opportunity for independent, impartial and objective revision in the adequate procedure in front of the domestic national tribunal which will be in the right position to measure the interests in just way.

19 Article 2(3).

20 Article 4(2) i (3)(d).

21 A good discussion of these voluntary “measurement“ gives Ludwig Kramer in his book: *EC Environmental Law*, Sweet and Maxwell, London, 2007, on page 152.

Another important advantage of the Aarhus is the introduction of the obligation for the public authority which has received the request, if it does not possess the information, to direct the requesting person to the other organ which might, by its knowledge be able to issue the given information.²² This is the mending of the former misgivings of the Council Directive 90/313. It is a reflection of the whole spirit of the Convention, which is friendly to the requesting person as the beneficiary of the right. In the same spirit is the provision according to which the information, which only partly resembles some of the exceptions which would justify its confidentiality, can be revealed partly, in that part in which it does not fall under this category.²³ Although the successful application in practice of this provision is disputable, since it is hard to imagine the case where the disclosure of the partial information would pass without danger for the confidential rest, it is obvious that the main idea of the Convention, to enable the widest possible usage of the right to an environmental information as the technique for the protection of the environment, is present in it.

The revolutionary novelty of the Aarhus is the line of positive obligations of the parties on the institution of the system of the “free flow“ of the information that can seriously influence the environment.²⁴ Also, the obligations, to some extent vague, on the formation of the national catalogues of the pollution which would be publicly accessible were instituted.²⁵ This is the correlative aspect of the right to environmental information. The obligation of the public authorities is not initiated now only by the request, but they must, on continuous basis and in good faith to offer to the citizenship all the relevant information. This is visible even in cases of imminent dangers for human health or the environment (from any source), when the public authorities are obligated to immediately disseminate all the information that might allow the public to conduct measures for the prevention of the danger of the mitigation of its damaging effects.²⁶ Positive obligations on the reveal of information go farther than the simple obligation to inform the public, since as a part of a right to environmental information, they are liable for litigation.

However, lot of constraints previously existing have survived in the Aarhus, and since they are again vaguely defined, they are liable to discretionary

22 Aarhus Convention, Article 4(5).

23 Article(6).

24 Article 5(1)(a) and (b).

25 Article 5(9).

26 Article 5(1)(c).

interpretation by the public authorities which apply them. It is questionable how much will every single state and its organs show respect for the principle of restrictive interpretation of the exceptions. Again, the salvation is the judiciary system of revision, contained in the third pillar of the Convention – access to justice. In the environmental law doctrine, the term of “environmental justice“ has developed as a social theory concept. Its crucial point is the uneven deal of negative implications of the contemporary industrial society, for example the exposure to the environmental pollution risk. Besides, the concept of environmental justice fights the lack of means for those hit by the negative influences to reach the contenting and acceptable solutions. From this clearly stems the need for the efficient approach to the administrative and judicial systems, for the rights to be defended, and the existing laws on the environment and health applied.²⁷

THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION IN JUDICIAL PRACTICE

The right of access to the information is rarely a direct object of the dispute in the judicial practice of the countries signatories of the Aarhus or in front of the EU organs. According to a survey conducted for the period 1996-2001 including Portugal, Belgium, Netherlands, UK, France, Denmark, Germany and Italy, the majority of these cases occurred in Portugal, where only the percentage passed fifty in relation to the whole number of cases with the environmental background for this period. Those were mainly the requests for insight into administrative documents. In the rest of the countries, except to some extent Belgium, the percentage is negligible, which is not encouraging. The percentage of the successful requests is proportionally high, but again mainly in Portugal. The fact is that in Portugal for the given period there occurred very small number of cases with environmental background, so the percentages cannot be reliable to testify about the intensive activities of the civil society on the fulfilment of their legal rights. One might conclude that the cases have been primarily led by the big environmental protection NGO-s, which were led by the good chances for winning the case.²⁸

27 See more about this in: Jonas Ebbesson, *Access to Justice in Environmental Matters in the EU*, Kluwer Academic Publishers, Hag 2002, pages 6-9.

28 The research was conducted by the Institute for environmental research of the Saint-Louis University and can be found on http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/accesstojustice_final.pdf 23rd September 2010.

There exist, however, extremely important cases which were primarily connected with the other objects of dispute, but have nevertheless touched upon the topic that interests us, so that the acting forums had the chance to authoritatively pronounce themselves on some disputable questions, and they did indeed, with more or less success.

The first case is connected with the problem of the implementation of the Council Directive 90/313 in the legislation of the EU Member States (*Wilhelm Mecklenburg v. Kreis Pinneberg*). The question raised in front of the ECJ was whether a document that expressed the view of a competent body, directed to the local authority for the protection of the environment, in the frame of the agreement on the development of the county, can be regarded as the environmental information. What is important from the discussion is that the ECJ, answering positively, has given a very brave and wide interpretation of the environmental information. ECJ was of the view that any document which can influence adversely or protect the environment, the way it is defined in the Directive, by its contents, is the act which contains environmental information.²⁹ In the behaviour of the Court we can recognize the wish to give to the right to an environmental information ever wider possibility of protecting the environment, by spreading the definition of the environmental information on the very large number of documents, even those of semi-formal nature, so as to enable better information for the citizens.

The second case happened again in connection with the implementation of the Council Directive, this time in front of the member state judiciary (*R. v. Secretary of State for the Environment*). The UK Court has followed the ECJ practice, interpreting widely the notion of the environmental information. The Court has firstly pronounced that the question whether some document contains the information relevant for the environment, and whether this information is confidential is an objective question, and it is the role of the court to decide on this in regular proceedings.³⁰ This is the obstacle to the arbitrariness of the public authorities in the interpretation of the confidentiality, therefore the inaccessibility of the information. The Court goes further in its argument and says that the document, even if it can be described as a commercial one, thus does not lose the ability to contain the information relevant for the environment, since the exceptions from the rule of the accessibility have to be

29 Case C-321/96, [1998] ECR I-3809, paragraphs 19 i 20.

30 Case cited by Philippe.Sands, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, second edition, Cambridge 2003, page 855, footnote 238.

interpreted restrictively according to the target of the Directive. We see from this case as well the wish to enable a wide field of application for the right to environmental information, using the technique of extensive interpretation of the object of this right, the environmental information.

The third case I will cite is the consequence of the complex dispute between the Republic of Ireland and the UK from 2001, about the installation of the nuclear plant MOX and its allegedly damaging effects for the Irish Sea ecosystem.³¹ Ireland has instituted arbitral proceedings on the basis of the Article 9 OSPAR Convention, requesting the access to the information contained in two independent reports, which related to the license for the operation of MOX plant. The UK has denied the issuing of the information under the pretext that they do not fall under the definition of the information of the Article 9(1) of the OSPAR, or if it would be proven that they do, then the exception of “commercial confidentiality” is valid. Unfortunately, the Tribunal acting in this case did not follow the advanced argumentation of its predecessors from the previous cases. By the 2-1 majority, it found that Ireland has failed to prove that the categories of the information from the two reports, so far as they can be taken as activities or measures concerning the installation and operation of the MOX, are the information on the state of the marine environment. The Tribunal has, however, in the second part of its argument cleared its stance, by saying that even if the Ireland has proven that these information were related to the marine environment, the activities and measures provided by them did not adversely affect this environment, so such information were not relevant. In the dissenting opinion, arbiter Griffiths has claimed the opposite. He does not concur with the statement that those measures would not have adverse effects for the marine environment, providing the adequate argumentation. However, what is important for my purpose is that the Tribunal does not take into consideration the circumstances of the case, actually the possible effects which the measures and activities provided by these documents *might have* for the environment, even if it would be shown at the end that they were completely harmless. Because, once those activities and measures were related to the installation and operation of a nuclear plant, which by pure fact of its existence in such an environment, influences it, by simple interaction of existence and daily basis operation, the condition is fulfilled for it to be placed into a category of the information *relevant*

31 The text of the case in front of the International Tribunal for the Law of the Sea, and all the ensuing argumentation presented can be found at http://www.itlos.org/case_documents/2001/document_en_192.pdf. 17th September 2010.

for the environment in question, no matter its character. The Tribunal has in my opinion, wrongfully interpreted the Article 9(1) of the OSPAR, which for its better part, not only textually, but spiritually, reflects the Directive 90/313, and I had already indicates in two previously analysed cases, how the judicial bodies have acted in the interpretation of this Directive. Besides, even if by strictly textual interpretation one disputes my argument, in other words, if one would show that the OSPAR text is completely different than the Directive one, thus disabling the equal interpretation, it is regretful that three years after the ECJ decision in *Wilhelm*, the act of the honourable members of the Tribunal can be called reactionary.

The next case that I will analyse is from the human rights domain. A suit was filed in front of the ECHR by the Italian citizen against his state, which has allegedly breached his rights by failing to inform him on time about the negative consequences of the poisonous gases emitted by the local agricultural factory.³² The appellant invoked Article 10 and 8 ECHR, where neither of the objects of protection of these rights was originally intended ended for the given circumstances. Namely, Article 10 relates to the Right of the public to receive the information and it was originally intended as the obstacle to the meddling of the public authorities in the free action of the press. Article 8, on the other hand, protects the right to privacy of personal and family life, originally intended as the obstacle to the threatening of the freedoms by the public authorities' arbitrariness in conducting their lawful activities. The ECHR has accepted the suit as founded by a very wide interpretation of the Article 8. I am of the opinion that despite the Court was in line with the spirit of using the right to environmental information as a technique for the protection of the environment in maximum possible scope and efficiency; it has chosen a wrong legal path. The Right to Privacy from the Article 8 is not enough connected with the essence of the object of the protection of the right to an environmental information. An argument like this opens the way for sum future judicial council to decide under the same circumstances, that the Article 8 is not applicable. This is a real possibility bearing in mind the Court is not binded by its previous decisions, but also a rather strenuous and arbitrary interpretation of the Article 8, although with best intentions. On the other hand, right from the Article 10, the way it is formulated, even though at the time of the adoption of

32 Circumstances of the case and all the arguments of the parties and the Court which will be analysed can be found on http://www.hrcr.org/safrica/environmental/guerra_italy.html 17th September 2010.

the Convention it was not supposed to cover this particular case, is well-suited to absorb the right to environmental information, even in its positive, revolutionary form, as prescribed by the Aarhus. As I have shown in the first part of the essay, positive obligation on the part of public authorities to inform the citizenship about all the information related to the environment is correlative to the right to request the information, and thus raises in power above the simple obligation to inform and educate the public. It is obvious that the ECHR, in its decision brought before the adoption of the Aarhus, was guided by the same idea, guessing in a way the result which will arrive some two years later, but unfortunately, it has adorned that idea, at least in my opinion in the wrong argumentation.

THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Republic of Serbia, because of the objective conditions of its past, is rather late in the application of principles from Aarhus, but one cannot call the situation dull. The first steps towards the preparation of the conditions for the ratification of the Convention were made in 1999, through the activity of the Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe. Those were mostly strengthening of the institutional capacities, harmonization of the connected legislation and general informing of the public about the ends and means of the Convention, thus also with the possibilities for the protection of the environment through the right to an environmental information. Our legal system was in the spirit of Aarhus even before the ratification of the Convention by the Law of 2009,³³ having in mind the constitutional provision that “everyone has a right to a healthy environment and actual and full information of its state”.³⁴ Not only the Constitution but the Law on Free Access to the Information of Public Concern is in the same spirit, no doubt adequate for the effective usage of the right. In the Article 4 of this law it is said that “it is taken that the justified interest of the public to know exists always when the information in the possession of the authorities is related to the endangering or the protection of the health or the environment”.³⁵ Furthermore there is a line

33 Stevan Lilić, *The Aarhus Convention and Access to Environmental Justice in the EU and Serbia*, published in “Legal, Political and Economical Initiatives Towards Europe of Knowledge”, Institute of Europe, Kaunas University of Technology, Kaunas (Lithuania), 2007.

34 Constitution of the Republic of Serbia, Article 74(1).

35 *Republic of Serbia Official Gazette*, 120/04.

of other laws that deal with different environmental questions and contain at least the primary level of the obligation to inform the public about the measures, plans and acts related to the environment.

In the Law on Chemicals,³⁶ Article 6 states that the Chemicals Agency, as a body which deals with the application of the law, is competent to inform the public about the influence of the chemicals on human health and the environment.³⁷ After this general provision, information accessible to the public related to the chemicals is clarified. This list is quite thorough.³⁸ The exception from the principle of accessibility is the information classified as business secret.³⁹ The good thing is that in emergency cases, when the human health and safety are endangered, this exception is outlawed. The failure of this provision, in my opinion, is in that it does not designate the endangered environment as the exceptional situation. Therefore, this law contains some traces of the right to environmental information, in the form of the positive obligation to inform.

The Law on Biocidal Products⁴⁰ is using a somewhat different formulation of the principle of the accessibility of the information. It is said in the text of the law that anyone can request the information.⁴¹ For the constraints, the law consults the Law on Free Access to the Information of Public Concern. The law also contains a list of information that cannot be classified as business secret.⁴² This law is a bit unfinished. Nowhere can be found the definition of “anyone”.

The Law on the Air Protection⁴³ in its introductory provisions states as its principled aim the accessibility of the information on the air quality.⁴⁴ In further text, using the method of the positive obligation on part of public authorities, it defines the starting principle of accessibility on concrete information and methods of their delivery to the public. The obligation exists on part of business circles as well, which conduct activities that influence the air quality, to deliver

36 *Official Gazette*, 36/09.

37 Law on Chemicals, Article 6(1), bullet 18.

38 Article 84(1).

39 Listed in Article 84 (3).

40 *Official Gazette*, 36/09.

41 Law on Biocide Products, Article 46.

42 Article 47.

43 *Official Gazette* 36/09.

44 Law on the Air Protection, Article 2, bullet 5.

the information about these activities to the Environmental Protection Agency.⁴⁵ Penalties are being provided for the failure to deliver this information.

The Law on the Protection of Nature,⁴⁶ institutes the public right to be informed on the condition and the protection of nature, on the basis of the request. Bad side of this law is in the way of definition of the exceptions from the general rule of accessibility. It exists every time the information is classified as secret, on the basis of other laws or regulations.⁴⁷ This constraint is too wide and clearly not in line with the spirit of Aarhus.

On the basis of all the above stated, I might conclude that the Republic of Serbia's legal system, notwithstanding some obvious failures in particular legislative solutions, is generally equipped with a good assortment of the regulations and instruments which at least on paper enable the wide possibility of using the right to an environmental information as a technique for the protection of the environment. By ratifying the Aarhus Convention, Serbia caught up with the European standards in this field. However, for this right to function in everyday life, jurisprudence must stop the abuse of its too widely regulated and numerous constraints by the public authorities.

LITERATURE

BOOKS AND ARTICLES

1. Baram Michael, "Risk Communication Law and Implementation Issues in the US and EC", 6 *Boston University International Law Journal* 21 (1988).
2. Ebbesson Jonas, *Access to Justice in Environmental Matters in the EU*, Kluwer Academic Publishers, Hag 2002.
3. Kramer Ludwig, *EC Environmental Law*, Sweet and Maxwell, London, 2007.
4. Lilić Stevan, "The Aarhus Convention and Access to Environmental Justice in the EU and Serbia," *Legal, Political and Economical Initiatives Towards Europe of Knowledge*, Institute of Europe, Kaunas University of Technology, Kaunas (Lithuania)
5. Sands Philippe, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, second edition, 2003, Cambridge
6. Vukasović Vid, "Međunarodnopravno regulisanje informisanja o životnoj sredini u Evropi", http://sewa.sewa-weather.com/~ambassadors/new_site/srp/images/stories/Papers/02-05.pdf

45 Operator's obligation from Article 68 (3).

46 *Official Gazette*, 36/09.

47 Law on the Protection of Nature, Article 115.

WEB SOURCES

7. http://www.cpd.org.rs/dokumenti/MLADI_I_UPRAVLJANJE_OTPADOM.pdf
8. http://ec.europa.eu/environment/aarhus/pdf/accesstojustice_final.pdf

CASES AND STATUTES

9. European Court of Justice, Wilhelm Mecklenburg v. Kreis Pinneberg, Case C-321/96, [1998] ECR I-3809
10. European Court of Human Rights, Guerra v Italy, http://www.hrcr.org/safrica/environmental/guerra_italy.html, 17th September 2010.
11. Mox Plant Case, http://www.itlos.org/case_documents/2001/document_en_192.pdf, 17th September 2010.
12. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, <http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf> 21st September 2010.
13. The Law on the Confirmation of the Convention on the Accessibility of the Information, Public Participation in the Decision-making and the Right of Access to Justice in the Questions Concerning the Environment, *Republic of Serbia Official Gazette-International Treaties*, number 38/09
14. Rio Declaration on the Environment and the Development
15. European Union Council Directive 90/313/EEC
16. Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic, http://www.ospar.org/html_documents/ospar/html/OSPAR_Convention_e_updated_text_2007.pdf, 17th September 2010.
17. Law on Chemicals, *Official Gazette of the Republic of Serbia* 36/09.
18. Law on Biocide Products, *Official Gazette of the Republic of Serbia* 36/09.
19. Law on the Air Protection, *Official Gazette of the Republic of Serbia* 36/09.
20. Law on the Protection of Nature, *Official Gazette of the Republic of Serbia* 36/09.

Mihajlo VUČIĆ

**PRAVO NA EKOLOŠKU INFORMACIJU
KAO TEHNIKA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE**

APSTRAKT

Analizirajući pravne tekstove i sudsku praksu autor je u ovom ogledu pokušao da ustanovi kako se pravo na ekološku informaciju može koristiti kao tehnika zaštite životne sredine, imajući u vidu mnoge mogućnosti koje odredbe ovog prava daju celokupnom ljudskom društvu. I pored očiglednih preimućstava, izuzeci od opšteg pravila o slobodnom pristupu informacijama su definisani veoma široko, i budući brojni, otvaraju vrata javnim vlastima da ih zloupotrebe i time ponište svaki pozitivni efekat ovog prava. Stoga, pristup pravdi je nezamenljivo komplementarno pravo pristupu informacijama. Ono služi kao lek za pomenute zloupotrebe. Situacija u pravnom sistemu Republike Srbije ne daje dovoljno uvida u efektivnost upotrebe ovog prava u svrhu zaštite životne sredine, ali važno je da osnovni pravni dokumenti koji se odnose na pristup informacijama o životnoj sredini čine dobru osnovu na kojoj bi se u budućnosti mogao stvoriti efektivan sistem zaštite.

Ključne reči: životna sredina, informacije, pravo pristupa, učešće javnosti, pravda.

Richard Ned Lebow, **WHY NATIONS FIGHT:
PAST AND FUTURE MOTIVES FOR WAR**,
Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 318 p.

Knjiga *Zašto države ratuju: prošli i budući motivi za rat*, konstruktiviste Ričarda Neda Leboua (Richard Ned Lebow) predstavlja vrlo zanimljivo viđenje uzroka oružanih sukoba, zasnovano na motivima koji rukovode pojedinačne države da ih pokrenu. Ovde treba staviti dve ograde. Prva je da autor iz analize isključuje ne samo građanske ratove (za koje kaže da „izbijaju u drugačijim okolnostima i odlikuju se drugačijom dinamikom“), već i ratove vođene između manjih država, usredsređujući se isključivo na ratove u kojima je makar jedna od strana velika sila (bilo da se radi o dominantnoj ili običnoj velikoj sili, te onoj koja je u rastu ili opadanju). Druga je da naglasak stavlja na motive s kojima inicijator kreće u rat, umesto da ravnopravno razmotri motive svih ratujućih strana. Pre iznošenja sopstvene koncepcije, on kritikuje postojeće teorije o uzrocima ratova na osnovu toga što, po njegovom mišljenju, pogrešno preneglašavaju značaj pojedinih motiva s kojima države kreću u rat. Tako od moguća četiri motiva koja navodi – bezbednost, status, interes i osveta – napada realizam zbog favorizovanja bezbednosnih, a liberalizam i marksizam zbog isticanja u prvi plan interesnih imperativa. Oslanjajući

se na analizu 94 rata iz modernog perioda (od 1648. do danas), on dolazi do zaključka da je, upravo suprotno, ogromna većina inicijatora ovih ratova bila vođena brigom za status, tj. čast, odnosno željom da se bude priznat među sebi ravnim subjektima. Smanjenje učestalosti međudržavnih ratova u novijem periodu, Lebou objašnjava time što je, uz ostale motive, opala mogućnost država da svoj status potvrđuju vođenjem ratova.

Autor polazi od koncepcije starogrčkih filozofa koji su utvrdili postojanje četiri osnovna pokretačka motiva ljudskog ponašanja: strah, duh (čast), apetit i razum. Odbacujući kao nerealnu mogućnost da se ljudsko društvo zasnje na strogoj dominaciji razuma nad ostalim motivima, on uočava manju ili veću dominaciju ostalih motiva u različitim epohama. Jasno je da na ovim ljudskim motivima počivaju najmanje tri od četiri pomenuta motiva država za rat: bezbednost na strahu, interes na apetitu i status na duhu. Pozivajući se na svoje empirijsko istraživanje, autor utvrđuje da su interesno motivisani ratovi bili najčešći u 18. veku, u vreme kada je merkantilizam bio dominantna filozofija, dok su bezbednosno motivisani

sukobi bili najčešći u 20. veku. Ipak, u praksi nikada nije prisutan samo jedan motiv, pa je većina ratova višestruko motivisana, pri čemu autor utvrđuje samo koji od motiva je preovlađujući.

Utvrđujući korelaciju između idealno-tipske predstave društva zasnovanog na duhu i realno postojećeg međunarodnog sistema u kome su države prevashodno zainteresovane za status, Lebou nudi šest pretpostavki o uzrocima ratova i tome koje države će najverovatnije u njima učestvovati: najagresivnije države su rastuće sile koje teže da budu priznate kao velike sile i dominantne sile koje teže hegemoniji; rastuće i dominantne sile retko međusobno ratuju, a kada to ipak čine, rastuća sila je u koaliciji sa najmanje jednom velikom silom; dominantne i rastuće sile najčešće napadaju opadajuće sile i slabe države, kao i velike sile koje se čine trenutno slabim; hegemonski ratovi (oni koji uključuju većinu, ako ne i sve velike sile) su skoro uvek slučajni, posledica nenameravane eskalacije; nenameravana eskalacija i pogrešne procene imaju dublje uzroke nego što je to nepotpuna informisanost; slabe i opadajuće sile neretko iniciraju ratove protiv velikih sila.

Lebouvi nalazi su u najmanju ruku problematični. Pitanje je, recimo, koliko je opravdano posmatrati težnju ka statusu kao nezavisan motiv, iza koga se prvobitno ne nalaze neki bezbednosni i interesni motivi. Ipak, veličina njegovog poduhvata je, osim u tome što je uputio

izazov preovlađujućim poimanjima uzroka ratova, i u bogatoj istorijskoj građi koju je prikupio i konceptima koje je oslanjajući se na nju izgradio i obrazložio. Ko god bude proučavao moderne ratove, nezavisno od teorijskog pristupa, moraće da obradi tu istu građu i svoje zaključke snažno potkrepi primerima na sličan način kao što to Lebou radi. Takođe, koncepti poput velikih, dominantnih, rastućih i opadajućih sila, te slabih država, takođe su nezaobilazni u traganju za uzrocima modernih ratova i pokušajima prognoze verovatnoće da se slični ratovi dese i u budućnosti. Utvrđivanje motiva s kojima akteri idu u rat – makar to kao u ovom slučaju bile samo velike sile i makar se radilo samo o inicijatorima ratova – takođe je neophodan korak. Puka sistemska objašnjenja nisu dovoljna, te im treba pridodati i državni i pojedinačni nivo analize, budući da su u krajnjem države i njihovi lideri ti koji moraju da donesu odluku da se u rat ide, da bi do rata uopšte i došlo. Ako se i ne bude sasvim složio sa Lebovim zaključcima, čitalac ove knjige svakako neće biti uskraćen za zanimljiva zapažanja, kao i saznanje o tome kako treba proučavati ratove. To važi i za čitaoce u Srbiji, kojima bi ova knjiga mogla da bude još jedan vredan instrument za razumevanje uzroka koji su doveli do nedavnih ratova u regionu, te za izvlačenje adekvatnih pouka iz njih.

Vladimir TRAPARA

Jack S. Levy and William R. Thompson, **CAUSES OF WAR**,
Wiley-Blackwell, 2010, 288 p.

Knjiga *Uzroci rata (Causes of War)* autora Džeka Levija (Jack S. Levy) i Vilijema Tompsona (William R. Thompson), objavljena početkom prošle godine, predstavlja delo vredno pažnje svakoga ko se bavi međunarodnim odnosima u širem, te pitanjem rata i mira u užem smislu. U prvom redu zbog toga što se radi o autorima koji decenijama istražuju fenomen rata i iza kojih je veliki broj objavljenih knjiga i članaka, vrlo zapaženih i veoma često citiranih, što ih svrstava u krug vodećih svetskih imena u ovoj oblasti. Posveta koju su napisali na početku knjige, a koja glasi „studentima rata svuda“, govori nam o motivu s kojim su se upustili u pisanje i objavljivanje ovog dela – da bi ono služilo kao priručnik svima koji se zanimaju za objašnjenje fenomena rata, bilo da dolaze iz akademskih ili praktično-političkih krugova. Takvih je svakako mnogo, i mora da ih bude, jer pitanje rata i mira i u 21. veku ostaje pitanje broj jedan u međunarodnim odnosima. Uočeni trend (koji i ova dvojica autora pominju) da je u poslednjih nekoliko decenija bitno smanjena učestalost klasičnih međunarodnih (posebno između velikih sila, koje u poslednjih pola veka nisu vodile rat), a u najnovije vreme čak i građanskih ratova, zahteva objašnjenje, kako bismo utvrdili da li se radi samo o prolaznoj, ili trajnoj tendenciji. U tom smislu bismo zainteresovanima preporučili da krenu upravo od ove knjige.

Odmah ćemo reći da se u ovoj knjizi (kao ni u jednoj drugoj) ne kriju sve tajne rata koje bi čitalac voleo da sazna. Ona je koncipirana tako da čitaocu omogućiti minimalan, ali veoma značajan i neophodan uvid u različite teorije i koncepcije iz čijeg ugla se može proučavati bogata istorija ratovanja i predviđati budućnost ovog obrasca ljudskog ponašanja, te razvoj uslova za njegovu suprotnost – mir. Kako su sami autori u uvodnom delu knjige naglasili, cilj im nije bio da ponude sopstvenu teoriju rata, već da načine kritički pregled najuticajnijih teorija, ističući njihove ključne teze, prednosti i mane. Knjiga je, dakle, preglednog karaktera, ali joj ne manjka i originalni doprinos autora. On se sastoji najpre u definiciji rata koju su ponudili, a koja glasi: „rat je produženo koordinisano nasilje između političkih organizacija“. Ovakva definicija dovoljno je široka da uključi i građanske i druge ratove koje vode nedržavni akteri, a pritom nije restriktivna ni u pogledu minimalnog broja borbenih žrtava neophodnog za označavanje određenog oružanog sukoba kao rata (obično se uzima da je to 1000).

Originalnost pristupa autora se vidi i u načinu na koji su klasifikovali teorije o ratu. Učinili su to polazeći od kriterijuma nivoa analize na kome ova ili ona teorija pretežno pronalazi uzroke rata, pri čemu su standardnu Volcovu (Kenneth N. Waltz) matricu koja se sastoji od tri nivoa analize učinili donekle složenijom. Tako oni između sistemskog i državnog

nivoa smeštaju novi, dijadni nivo analize (interakciju parova država), od državnog razlikuju socijetalni nivo, da bi se na individualnom nivou pozabavili procesom spoljnopolitičkog odlučivanja, koji ne podrazumeva samo osobine pojedinaca, već i organizacija koje ovi čine. Pažljivim čitanjem ovako koncipiranih poglavlja, zaključujemo da se radi o vrlo dobro izloženim osnovnim karakteristikama ključnih teorija međunarodnih odnosa, pa i onih koje su donekle zapostavljene, a mogu da budu veoma korisne za objašnjenje uzroka ratova.

Tako se na sistemskom nivou autori bave realizmom (klasičnim, Volcovim, defanzivnim, ofanzivnim i neoklasičnim – za ovaj poslednji kažu da razmatra i državni i pojedinačni nivo analize, ali mu sistemski ostaje dominantan), a u okviru ove škole mišljenja teorijom ravnoteže snaga i teorijama hegemonije (tranzicije moći i dugih ciklusa). Na dijadnom nivou razmatraju koncepte međunarodnih rivalstava, „koraka ka ratu“ („steps to war model“), „pogađanja“ („bargaining model of war“), te liberalne teorije o ekonomskoj međuzavisnosti. Na državnom/socijetalnom nivou, u prvi plan ističu marksizam-lenjinizam (iako pominju i sistemsku crtu u okviru istog), Šumpeterov model vojnih elita, koalicione modele (u prvom redu Snajderove „ja tebi – ti meni“ (logrolled) koalicije), diverzionu teoriju rata, tezu o demokratskom miru, te tezu o sukobu civilizacija. Na pojedinačnom nivou odlučivanja izdvajaju: racionalne modele, psihološke modele (pogrešne

percepcije, uverenja i predstave, opažanje pretnji, te sklonost riziku – teoriju izgleda), poliheurističku teoriju i odlučivanje u krizama. Na organizacionom nivou odlučivanja bave se: modelima birokratskog i organizacionog procesa, uticajem osobina organizacija na put ka ratu, te ponašanjem malih grupa. Posebno poglavlje posvetili su teorijama koje se bave građanskim ratom.

Uz svaku od teorija i koncepcija koje su izložili, Levi i Tompson navode i argumente kritike, tako da čitalac može da stekne jasnu sliku o debatama koje se o uzrocima rata i uslovima mira vode u okviru škola mišljenja i između njih, te da dobije priliku da se opredeli za neku od njih. Ili, kako autori i sami sugerišu, da uzme u obzir pozitivne strane više teorija, njihovu upotrebljivost za objašnjenje različitih aspekata pitanja rata i mira, te da pokuša da načini neku vrstu sinteze. Zapravo, to i jeste najbolji put ka napretku u naučnom promišljanju ove tematike.

Dodaćemo na kraju da bi i za čitaoce u Srbiji ova knjiga mogla da bude posebno interesantna s obzirom na burnu ratnu prošlost naše zemlje i regiona, te na opstajanje tenzija koje bi mogle dovesti do „ponavljanja istorije“. Napor koji bi neko eventualno preduzeo da knjigu prevede na srpski jezik, te da ona kod nas postane možda i obavezan fakultetski udžbenik – uvod u proučavanje rata, svakako ne bi bio uzaludan.

Vladimir TRAPARA

Arjen Boin, Pol 't Hart, Erik Štern i Ben Sandelijus,
POLITIKA UPRAVLJANJA KRIZAMA, Službeni glasnik,
srpsko izdanje, Beograd, 2010, 176 str.

Knjiga *Politika upravljanja krizama* ukazuje na oblike koje kriza ima u XXI veku, kao i na mogućnosti jednog društva i njegovih političkih vođa da pronađu najadekvatnije puteve za njihovo rešavanje. Autori su istražili mogućnosti kreiranja efikasnije strategije u skladu sa savremenim političkim, ekonomskim i prirodnim pojavama. U sedam poglavlja autori su detaljno analizirali procedure rukovođenja i ulogu vođe u jednom društvu.

U prvom poglavlju autori analiziraju pojam krize i ukazuju na pojave koje se pod ovaj termin mogu podvesti. Krize su u ljudskoj istoriji bile uvek prisutne kako zbog prirodnih promena, tako i zbog težnje grupa i pojedinaca da promene društveno, ekonomsko ili političko uređenje. Autori analiziraju i ulogu političkih i drugih vođa u toku kriza u pokušajima da iznađu pravi način za njeno pravovremeno rešavanje. Ukoliko se radi o političkoj krizi, vođe moraju da uzmu u obzir stavove domaćeg javnog mnjenja i poziciju njihove države u međunarodnim odnosima. Posebne teškoće u takvim pokušajima su činjenice da su krize najčešće kompleksne i ne ostavljaju mnogo vremena za reagovanje. Situaciju dodatno otežava mnoštvo aktera koji učestvuju u krizi, kao i specifične osobine koje svaka kriza poseduje. Iz tog razloga, autori navode i detaljno analiziraju ključne korake koje vođe jednog društva moraju da

preduzmu kako bi se preventivno delovalo na pojavu krize.

Drugo poglavlje autori su posvetili razlozima zbog kojih određeni signali predstojeće krize nikada ne budu uočeni. Velike organizacije baš zato što imaju razrađen sistem analize i racionalno-naučni pristup problemima često nisu u stanju da predvide pojavu krize. Razlog za to je obimna i razgranata struktura velikih organizacija, u kojima svaki deo ima svoju oblast delovanja i samostalno prikuplja podatke. Ti podaci sami ne mogu dati jasnu sliku o predstojećoj krizi, ali zajedno sa podacima drugih odeljenja mogu biti veoma korisni. Ključni problem predstavlja sporost u komunikaciji između odeljenih delova organizacije. Autori ukazuju takođe da su krize same po sebi nepredvidive u manifestaciji, a svaki detaljno razrađen plan delovanja može da dovede do situacije u kojoj će se nadležne institucije i pojedinci suočiti sa krizom čiji pravac razvoja nisu predvideli. Isti problem postoji i unutar javnih i državnih institucija, jer mogućnost pojave krize je samo jedan od zadataka koje ove institucije imaju. Drugim rečima, prenatrpanost svakodnevnim zadacima ne ostavlja mnogo prostora za istraživanje svih mogućih uzroka koji mogu dovesti do krize. Zbog toga su organizacije, institucije i stručno osposobljeni pojedinci koncentrisani samo na analizu najozbiljnijih uzroka, a

velike krize mogu se razviti i iz naizgled bezopasnih uzroka.

Ključni procesi donošenja odluka, kao i sastav i međusobni odnosi članova kriznih timova, tema su trećeg poglavlja. Autori naglašavaju da je veoma važno da vođa poseduje sposobnosti da donese dobru odluku, ali ističu da brzina i efikasnost sprovođenja odluka zavisi od pojedinaca na nižim nivoima u sistemu odlučivanja. Vođe tokom krize često konsultuju eksperte i razrađuju određene strategije. Ipak, na kraju, vođe moraju preuzeti odgovornost za posledice koje donosi odluka kojom se kriza rešava. Pored znanja, drugi važan činilac su lične osobine vođe od kojih zavisi kakvu će odluku doneti. Veoma je važno da vođe budu sposobne da rade pod pritiskom i u okolnostima u kojima nema mnogo mogućnost za analizu različitih rešenja. Kada se govori o kriznim timovima, ključni problem predstavlja mogućnost da članovi kriznog tima vremenom, zbog izolacije, izgube kontakt sa stvarnošću i promenama stavova unutar javnog mnjenja. Još jedan problem je činjenica da pojedinci u krizni tim unose stavove političkih grupa kojima pripadaju, pa se može dogoditi, naročito ako je jasno da se kriza neće uspešno rešiti, da ovaj tim postane mesto političke borbe i dokazivanja političke ispravnosti opredeljenja koje zastupaju. Da bi krizni tim uspešno rešio krizu neophodan je neutralan pristup problemu i stalna analiza postojećeg stanja na terenu. Tu vođa može imati presudnu ulogu ukoliko zauzme stav nepristrasnog arbitra čiji je osnovni cilj uspešno rešenje krize, bez obzira na političke stavove koje zastupa.

Četvrto poglavlje posvećeno je komunikacijama između političkih vođa i stanovništva u periodu krize. Političke vođe su zadužene da javnosti prenesu informacije koje se odnose na uzroke krize, ali i da ukažu na fazu u kojoj se kriza nalazi i načine njenog rešavanja. Vođe moraju u javnim nastupima da obrate veliku pažnju na javno mnjenje, jer je neophodno da pridobiju podršku za svoju strategiju. Samo one političke vođe koje poseduju veliki kredibilitet unutar javnog mnjenja imaju veliku slobodu u odlučivanju zbog činjenice da su već prepoznati kao politički činioci kojima se može verovati. Jednom rečju, vođe mogu efikasnim delovanjem u sferi komunikacija uticati na javno mnjenje da usvoji njihovu sliku viđenja krize i, samim tim, mišljenje vođa o načinima rešavanja krize. Ukoliko u tome uspeju, vođe mogu delovati slobodno na osnovu poverenja koje imaju unutar javnog mnjenja. Razvoj interneta i drugih kanala komunikacije stavio je političke vođe pod još veći pritisak zbog činjenice da sada mnogi drugi politički i društveni akteri mogu doći do pouzdanih informacija i preneti ih javnosti. Političke vođe su sada primorane da smišljaju komunikacijske strategije kako bi pridobili podršku javnosti za svoje viđenje izlaska iz krize. Komunikacije u periodima krize predstavljaju u XXI veku jedan od važnih faktora njihovog rešavanja. Kvalitetnim komunikacijama postiže se jedinstvo u stavu celog društva prema određenoj krizi, a to otvara mogućnost za konsolidaciju društvene situacije i snažniji odgovor na krizu.

U petom poglavlju autori analiziraju faze u kojima se kriza rešava i procese

koji nastaju nakon krize, odnosno trenutke u kojima dolazi do utvrđivanja odgovornosti. Ono što u velikoj meri utiče na podelu kriza na kratkotrajne i dugotrajne su procesi utvrđivanja odgovornosti. Krize koje se događaju iznenada, odnosno koje se brzo pojavljuju i još brže razvijaju, obično imaju društveno prihvatljiv razlog, pa se često ne zahteva utvrđivanje odgovornosti. Takve krize su kratkotrajne. Sa druge strane, osnovna karakteristika dugotrajnih kriza je detaljno utvrđivanje odgovornosti. Dugotrajne krize ne samo što u operativnom delu traju dugo, već u dužem vremenskom intervalu ostaju političko pitanje u jednom društvu. Dakle, dugotrajne krize povlače sa sobom i političku krizu u jednoj državi. Nakon završetka operativnog dela krize, nastupa faza u kojoj društvo i politički akteri analiziraju razloge pojave krize, preispituju da li je kriza mogla biti izbegnuta i utvrđuju da li su rezultati rešavanja krize zadovoljavajući. Sva ova pitanja imaju u svojoj srži preispitivanje legitimiteta političkih vođa. Zbog toga političke vođe moraju izabrati pravi momenat okončanja krize. Ono što je karakteristično za fazu okončanja krize je pojava da krize koje se brzo i efikasno reše često ostaju nezapažene, dok krize zbog kojih, bez obzira na rezultat, jedno društvo trpi posledice često dugo zaokupljaju pažnju javnosti i drugih društvenih aktera. Razlog za to je činjenica da krizu prate ne samo političke vođe, već mnogi društveni akteri koji imaju svoje interese i svoje stavove o uzrocima, posledicama i načinima rešavanja krize. Vođe zato imaju interes da deluju u skladu sa

trenutnom situacijom na terenu kako ne bi došlo do umanjivanja njihovog kredibiliteta, što im, sa druge strane, omogućava da posle uspešnog okončanja krize očuvaju legitimitet svoje vlasti i dodatno ga osnaže.

Šesto poglavlje autori su posvetili načinima koji omogućavaju učenje lekcija iz prethodnih kriza i primenu stečenog znanja u praksi. Da bi bilo moguće steći nova znanja na osnovu prethodnih kriza neophodno je neprekidno prikupljanje informacija i ideja. Države poseduju razvijene institucije koje im to omogućavaju. Prikupljene informacije i podaci se u tim institucijama dalje razvijaju i primenjuju na različite situacije. Naučene lekcije iz prethodnih kriza omogućavaju ono što je nezamislivo u redovnim okolnostima – temeljnu reformu u vidu političke revizije i ponovne izgradnje institucija. Uspeh reforme može zavisi od toga da li je zauzet reformistički ili konzervativan pristup. Reformistički pristup podrazumeva značajne promene politike i institucionalnih karakteristika neke javne organizacije kako bi se prilagodila novonastaloj situaciji. Konzervativni pristup uključuje odbranu postojeće institucionalne strukture, a promene koje se predlažu su postepene. Zagovornici ovog pristupa smatraju da će ograničene promene popuniti praznine u funkcionisanju i povratiti legitimitet organizacije. U svakom slučaju, od sposobnosti vođa da ostvare političku nadmoć zavisi uspeh njihove strategije promena, a to znači njeno prihvatanje i sprovođenje. Tada vođe imaju mogućnost da obnove poverenje u javnu politiku ili organizaciju.

Autori su u sedmom poglavlju ponudili neke ideje i sugestije koje, po njihovom mišljenju, treba da olakša organizaciju i sprovođenje rukovođenja u toku krize. Kriza nije samo određena svojim objektivnim osobinama, već i načinom na koji je percipirana od strane jednog društva. U nekim državama pojave kao što su poplave ili manji zemljotresi ne posmatraju se kao situacije koje zahtevaju posebnu organizaciju i reagovanje. Na vođama je da objasne određeni događaj i da ga okarakterišu ili ne kao krizu. Ta nužnost omogućava vođama da popune praznine u saznanjima javnog mnjenja o tom događaju. Vođe moraju taj zadatak obaviti tako da se njihova percepcija iznenadnog događaja usvoji, jer u svakoj državi postoje drugi akteri koji su zainteresovani da iskoristi novonastale situacije kako bi u javnom mnjenju stekli poverenje i kredibilitet. Jedan od ključnih razloga zbog kojih kriza može izazvati potrese u državi je slaba koordinacija u kreiranju jedinstvene slike o mogućoj krizi, jer nadležne organizacije najčešće rade izolovano. Ipak, kada do krize dođe javne organizacije brzo uspostavljaju komunikaciju i u najvećem broju slučajeva dolazi do pozitivnog ishoda u njenom rešavanju. Razlog za to je postojanje

vrednosti, kao na primer očuvanje života, koje su karakteristične za sve aktere krize. Uz to, strogi planovi mogu nekad usporiti rešavanje krize zbog onemogućavanja individualne inicijative. Kako bi se navedeni problemi eliminisali i saradnja javnih organizacija učinila efikasnijom, vođe treba više pažnje da posvete utvrđivanju vrednosti koje poseduju sve javne organizacije i njihovom unošenju u institucionalnu strukturu.

Politika upravljanja krizama pruža uvid u specifičnosti različitih situacija u kojima se mogu naći društvo, pojedinci i vođe tokom trajanja krize. U knjizi se detaljno analiziraju ključne elemente koji predstavljaju sastavni deo efikasne strategije koja može dovesti do rešavanja krize. Autori su posebnu pažnju posvetili problemima koji postoje u savremenim sistemima i predložili moguća rešenja. Posebno je ukazano na ulogu javnih organizacija u savremenim kriznim strategijama i na mogućnosti njihovog efikasnijeg funkcionisanja. Ono što predstavlja posebnu vrednost ove knjige je realističan pristup uzrocima koji su doveli do neuspeha u rešavanju nekih prethodnih kriza sa kojima su se suočile različite države.

Aleksandar JAZIĆ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com,
sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail:snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, “Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, “Jugoslavija i NATO”, *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, “Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, “Žrtve manipulacije”, *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, “Japan’s Invisible Leviatan”, *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, “The Constitution of Wales”, in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 “Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini”, Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 “Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavljivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

SRBIJA I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 572 strane.

JAPAN AND SERBIA: REGIONAL COOPERATION AND BORDER ISSUES: A COMPARATIVE ANALYSIS, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 192 strane.

DEVELOPMENT POTENTIALS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCES, zbornik radova, priređivač Miroslav Antevski, proširano, 2011, 404 strane.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, PRAVO MEĐUNARODNIH UGOVORA, tvrdi povež, 2011, 688 strane.

Edita Stojić-Karanović i Dragan Petrović, DUNAVSKA STRATEGIJA, proširano, 2011, 272 strane.

DRUŠTVENI ASPEKTI ORGANIZOVANOG KRIMINALA, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, proširano, 2011, 472 strane.

Hasiba Hrustić, PORESKA HARMONIZACIJA U EVROPSKOJ UNIJI, proširano, 2011, 248 str.

Brano Miljuš i Dragan Đukanović, DOBROSUSEDSKI ODNOSI, proširano, 2011, 284 strane.

Dragan Petrović, FRANCUSKO SRPSKI ODNOSI 1800–2010, tvrdi povež, 2011, 372 strane.

Pero Petrović, KAPITALNA ULAGANJA I PROJEKTO FINANSIRANJE, proširano, 2010, 236 strana.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Brano Miljuš (priređivači), proširano, 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPORA, proširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, proširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSLIJA I EVROPA, tvrdi povež, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Galubović (priređivači), proširano, 2010, 500 strana.

SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač Nevenka Jevtić, proširano, 2010, 464 strane.

Srdan Kovač, INTEGRITET NADNACIONALNOG SLUŽBENIKA EVROPSKE UNIJE, proširano, 2010, 206 strana.

Dragan Petrović, PREDSEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010, proširano, 2010, 190 strana.

Nevenka Jevtić, OSVAJANJE SLOBODE IZRAŽAVANJA I TRANSFORMACIJA KOMUNIKATIVNOG SUVERENITETA, proširano, 2010, 188 strana.

SRBIJA I REGIONALNA SARADNJA, zbornik radova, Dragan Đukanović i Sanjko Knezović (priređivači), proširano, 2010, 340 strana.

Ivan Dujčić, SRBIJA I PANAMSKI KANAL KAO KLJUČ ZA SVETSKI POREDAK OD 1850. DO 2000. GODINE, proširano, 2010, 204 strane.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lubić, Ana Jović Lazić, MEĐUNARODNO PRISUSTVO NA KOSOVU I METOHIJI OD 1999. DO 2009. GODINE, proširano, 2010, 308 strana.

Aleksandar Fatić, ULOGA KAZNE U SAVREMENOJ POLIARHIČNOJ DEMOKRATJI, proširano, 2010, 260 strana.

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski, proširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrdi povež, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2009, 316 strana.

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači *Đasiko
Dimitrijević i Ivona Ladavac*

**SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**
Urednik: *Grđač
Klaudimir*

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors: *Đasiko Dimitrijević
& Ivona Ladavac*

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Đasiko Dimitrijević i Ivona Ladavac

**SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**
Prirednik: *Bjelčić
Srećko, Jelićević-Trubić
& Ivona Petrović-Popović*

**SERBIA
I REGIONALNA
SARADNJA**
zbornik radova, priređivači
*Dražićević
Dražen & Knežević
Sandra*

**SERBIA U SAVREMENOM
GEOSTRATEŠKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač *Novoski Jagđić*

**UNAPREĐENJE TURIZMA
KAO FAKTOR RAZVOJA
PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, *Petrović
Pera & Golićević
Nikola* (priređivači)

**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO
NA KOSOVO
I METOHIJI
1999-2009**
Ivona Ladavac,
*Đasiko Dimitrijević
& Ivona Ladavac*
**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVO
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makodonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: ipe@diplomacy.bg.ac.rs